

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ SUBKULTUR MLÁDEŽE

**průvodce předmětem pro studijní program
Sociální patologie a prevence**

Autor: Josef Kasal

Úvod do studia předmětu

Tato studijní opora je vystavěna jako pomůcka k předmětu Rizikové chování subkultur mládeže. Ve výuce této studijní disciplíny si studenti prohloubí znalosti z oblasti subkultur mládeže a rizikového chování mládeže. Předmět jim umožní posuzovat rizikové chování v kontextu subkultur. Vědomosti o rizikovém chování subkultur mládeže sehrává důležitou roli při výkonu profesí spojených se vzděláváním a sociální pomocí. V rámci předmětu se studenti seznámí také s vlivem masových médií a elektronických médií na symbolické utváření představ mládež o vlastním životě.

Tato studijní opora nenahrazuje studentovi učebnici či odborný text, přináší mu však základní orientaci v předmětu a v probíraných tématech, odkazuje na literaturu a další zdroje nezbytné při studiu předmětu.

Úvodem ke každému tematickému bloku jsou důležité pojmy, informace či hlavní body k zapamatování, následuje stručný vhled do problematiky a shrnutí tématu. Následuje soubor otázek a úkolů, které prověří osvojení teorie a odkáže studenta na další oblasti, které nebyly představeny v rámci opory. Na závěr jsou uvedeny základní zdroje, ve kterých student nalezne představenou látku, a rozšiřující zdroje, které slouží k samostudiu a prohloubení učiva.

Protože uváděný text je studijní oporou, nevysvětluje podrobně vztah řešených témat k dané tematice. Má navést studujícího k vlastní cestě nalézání souvislostí.

Cíle předmětu

Cílem předmětu je objasnit studentům základní mravní hodnoty, mravní vztahy a mravní normy, s nimiž se setkají v praxi. Poskytuje stručný přehled o vývoji etického myšlení a o hlavních etických koncepcích. Na praktických příkladech ukazuje studentům řešení různých výchovných problémů a situací v praktickém životě.

Po absolvování předmětu se student:

- seznámí s teorií subkultur mládeže,
- bude rozumět používaným pojmům a používat je ve vhodných kontextech,
- bude schopen rozeznávat mezi sociálně patologickým a rizikovým chováním,
- seznámí se se základy pojetí kultury v evropské kulturní tradici,
- bude schopen se orientovat v symbolech jednotlivých subkultur, ,

- dokáže vyhledávat příslušnou literaturu ke konkrétním tématům,
- bude schopen vyhledávat důležité a podstatné informace v dalších zdrojích informací např. na internetu,
- bude schopen využít a aplikovat poznatky v rámci jiných předmětů.

Osnova předmětu

Předmět je koncipován do 13 bloků, které jsou probírány v rámci výuky v prezenční formě a v redukované podobě také v kombinované formě studia.

1. Vymezení pojmů kultura, subkultura, syndrom rizikového chování mládeže.
2. Subkultury mládeže – druhy
3. Rizikovitost vybraných subkultur mládeže
4. Rizikovitost vybraných subkultur mládeže
5. Životní způsob, životní styl a jejich vliv na chování mládeže
6. Volný čas jako rezervoár růstu nebo destrukce
7. Virtuální svět jako rizikový faktor
8. Rizikovitost sociálního prostředí – extremistická hnutí
9. Poruchy chování u mládeže
10. Vliv elektronických médií na rizikové chování
11. Filmové umění a jeho vliv na vnímání rizikového chování
12. Rodina jako eliminátor rizikového chování
13. Role školy v prevenci rizikového chování

Literatura a základní zdroje

BĚLÍK, V., Hoferková, S. 2016. *Prevence rizikového chování ve školním prostředí*. 1. vyd. Brno: Tribun EU, 2016.

GIRTLER, R. *Okrajové sociální kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2001.

HEBDIGE, D. *Subkultura a styl*. Praha: Dauphin, 2012.

KASAL, J. *Násilí na stadionech jako odraz kultury*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013.

KRAUS, Blahoslav a kol. *Sociální patologie*. Vyd. 2. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010.

MAREŠ, M. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal, 2003.

SMOLÍK, J. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010.

KUČEROVÁ, S. *Člověk-Hodnoty-Výchova*. Prešov: ManaCon, 1996.

LISSMANN, K. P. *Hodnota člověka*. Praha: VIZE 97, 2010.

ŠERÝ, L. *Laserová romance 3*. Praha: Agite/Fra, 2009.

Doporučená literatura:

BENEDICTOVÁ, R. *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 2007.

BARTHES, R. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004.

BORECKÝ, V. *Porozumění symbolu*. Praha: Triton, 2003.

BURKE, P. *Co je kulturní historie?* Praha, Dokořán, 2008.

JESSOR, R.: Risk Behavior in Adolescence, *Journal of adolescent health*, 1991, 12, s. 597-8

LIPOVETSKY, G. *Věčný přepych*. Praha: Prostor, 2003

MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál, 2011.

OSGERBY, B. 1. SUBCULTURES, POPULAR MUSIC AND SOCIAL CHANGE: THEORIES, ISSUES AND DEBATES. Cambridge: Scholars Publishing, 2014.

VÁGNEROVÁ, M. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005

Požadavky na ukončení předmětu – zápočet

1. Studenti se aktivně účastní seminářů k zadaným aktuálním tématům.
2. Ústní zápočet, ve kterém studenti prokáží orientaci v předmětu.

Význam ikon v textu

K zapamatování

je soupisem důležitých pojmů a hlavních bodů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

umožňují studentovi ověřit porozumění textu a osvojení problematiky.

Shrnutí

představuje shrnutí tématu.

Literatura

je soupisem zdrojů použitých v kapitole a slouží také pro doplnění a rozšíření poznatků.

Motto:

Chování lidí je určováno nikoliv tím, co se skutečně děje, ale interpretací toho, co se děje.

Ladislav Šerý, Laserová romance 3

Obsah studijní opory

1. Vymezení pojmů kultura, subkultura, syndrom.....	8
rizikového chování.....	8
1.1 Kultura subkultura.....	8
1.1.1 Identifikace se skupinou	11
1.2 Riziková mládež, Syndrom rizikového chování mládeže (SRCH).....	11
1.2.1 Syndrom rizikového chování (SRCH).....	12
2 Vybrané subkultury mládeže	14
2.1.1 Hippies	14
2.1.2 Skinheads	17
2.1.3 Fotbaloví chuligáni	19
2.2 Struktura fotbalových diváků.....	19
2.2.1 Punk a hardcore	22
2.2.2 Graffiti	23
2.2.3 Metal	24
2.2.4 Gothic rock a Emo	25
2.2.5 Taneční scéna.....	26
3 Rizikovost vybraných subkultur mládeže.....	29
3.1 Fotbaloví chuligáni.....	29
„Mít na to“	30
3.1.1 Německé projekty pro fanoušky	30
4 Rizikovost chování subkultur	33
4.1 Subkulturní chování jako sociální problém.....	33
5 Životní způsob životní styl a rizikové chování.....	36
5.1 Vymezení předmětu životního způsobu.....	36
5.2 Styl života jako specifický vztah mezi společností a individuem.....	40
Životní podmínky a osobnost člověka	40
5.3 Alternativní životní styl.....	41
6 Volný čas jako rezervoár růstu nebo destrukce	44
6.1 Vymezení pojmu volný čas.....	44
6.2 Novodobé pohledy na volný čas	45
7 Virtuální svět jako rizikový faktor.....	47
7.1 Role virtuálního světa v pojetí skutečnosti	47
7.2 Imaginace – obraz, znak symbol a diváctví	48
8 Rizikovost sociálního prostředí – extremistická hnutí.....	53
8.1 Rizikové chování na pozadí extremismu	53
8.1.1 Xenofobie.....	54
8.1.2 Předsudek.....	54
8.1.3 Stereotyp	55
8.1.4 Etnická menšina.....	55
8.1.5 Rasismus	56
8.1.6 Rasa.....	56
8.1.7 Cizinec	56
8.2 Vztah extremismu k rizikovému chování dospívajících	57

8.2.1	Možnosti práce s psychosociálním klimatem na základních školách.....	59
8.3	Extremismus a jeho projevy	59
	Radikalismus: je obvykle chápán jako souhrn politických názorů, jejichž aplikace na společnost by vedla k rozsáhlým změnám, avšak nikoli k likvidaci demokracie jako takové (Charvát, 2007, s. 13).Hnutí (extremistické hnutí): Neoficiální, více či méně pevné sdružení občanů stejných nebo podobných extrémních názorů na společenské vztahy, postavení národa, člověka, náboženství ve společnosti, usilující o prosazení svých názorů a cílů, a to i za využití různých i protiprávních prostředků.	60
9	Poruchy chování u mládeže	64
9.1	Riziková mládež a výčet poruch	64
9.2	Poruchy chování, které mohou souviset s příslušenstvím k subkultuře, okrajové kultuře	68
10	Vliv elektronických médií na rizikové chování	75
10.1	Východiska k úvahám o elektronických médiích.....	75
10.1.1	Vztah k elektronickým médiím.....	77
11	Filmové umění a jeho vliv na vnímání rizikového chování.....	78
12	Rodina jako eliminátor rizikového chování.....	80
12.1	Rodinné prostředí a sociální deviace	80
12.2	Principy zdravého fungování rodinného systému	85
12.2.1	Nosné principy fungování rodiny	85
12.2.2	Rodinná resilience.....	86
12.2.3	Rodina a dítě	86
12.3	Výchovné styly	87
12.4	Sanace rodiny	88
13	Role školy v prevenci rizikového chování.....	91
13.1	Zátěžové situace a jejich vliv na rizikové chování	91
13.2	Faktory komplikující (umožňující) zvládnutí zátěže	92
13.3	Dvojitá pojetí odpovědnosti	92
13.3.1	Vychovatel, učitel, pomáhající pracovník – problematičnost jejich připravenosti na praktickou práci s dětmi, klienty.....	93
13.3.2	Člověk je takový, jaká je doba.....	94

1. Vymezení pojmů kultura, subkultura, syndrom rizikového chování

K zapamatování

- Kultura
- Subkultura
- Okrajová kultura
- Rizikové chování mládeže
- SRCH

1.1 Kultura subkultura

Kultura

A.L. KROEBER, C. KLUCKHOHN – rozbor více jak 150 definic kultury.

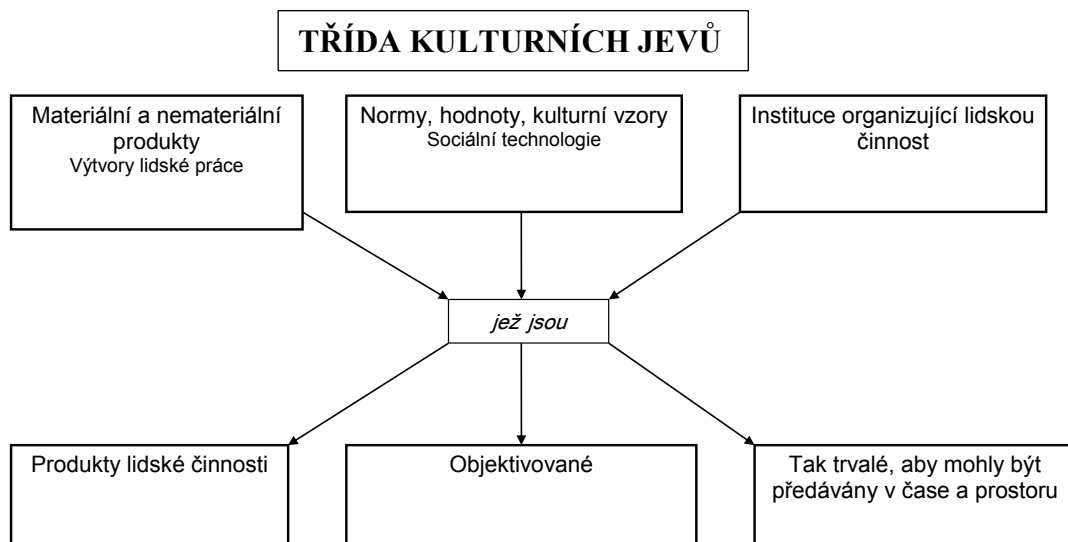
→Každá kultura zahrnuje tyto charakteristiky:

- Je produktem – byla vytvořena člověkem.
- Je historická – vznikla v určitém časovém a prostorovém rozmezí
- Je selektivní – uskutečňuje se v procesu výběru a vývoje.
- Lze se jí učit (často opomíjený rys).
- Je založena na vzorech, které rozlišují jednu od druhé.
- Je specificky lidským fenoménem, tzn. Není jen výlučnou záležitostí jedince, ale je sdílena s jinými, má vliv na sociální vazby a zahrnuje v sobě množství integrálních prvků, které ji charakterizují.

Z *antropologického hlediska* patří do kultury všechno co je nebiologické povahy, co je společensky sdílitelné, co má sociální povahu nebo co může být součástí společenského dění včetně umění, ideologie, náboženství, lidských vztahů, chování, technologie, techniky.

Na schématu je možné učinit si představu o struktuře kultury. Zároveň je z něho zřejmé, že kultura je procesem, který provází celou lidskou existenci.

Definicí kultury je více jak 150. My představujeme definici amerického antropologa Ralpa Lintona:

Kultura je konfigurací naučeného chování a jeho produktů, jež jsou sdíleny předávány členy společnosti.

Definice označuje kulturu jednak jako univerzální schopnost lidských společenství ji vytvářet, zároveň poukazuje na jedinečnost každé z nich. Produkty kultury – hmotné i nehmotné – musí být natolik trvalé, aby mohly být předávány v čase a prostoru. Pro naše téma je důležitá schopnost kultury konstituovat a udržovat hodnoty, normy a kulturní vzory.

Subkultura

... soubor specifických norem, hodnot, vzorů chování a životní styl charakterizující určitou skupinu v rámci širšího společenství, případně tzv. dominantní či hlavní kultury, jíž je tato skupina konstitutivní součástí.

- ZNAK: Viditelné odlišení od dominantní kultury.
Svébytná symbolika, jazyk.
- VZNIK: Na základě více činitelů – v kontextu sociální stratifikace (pravidelná interakce mezi příslušníky určité sociální vrstvy vede ke vzniku stejných postojových rámců k sociální realitě) – v kont. etnické diferenciaci - náboženské orientace – městského způsobu života - deviantního chování (dev. chov. jako důsledek sociálního učení uvnitř specifické subkultury).
- Subkultury, které se významně vzdalují od dominantní kultury, ačkoliv odděleny úplně nejsou nikdy (prostitute, organizovaný zločin)
- TENDENCE: K vědomému sebeuzavírání do subkulturních hranic (Židé)

Subkultura mládeže: *Typ subkultury vázaný na specifické způsoby chování mládeže, na její sklon k určitým hodnotovým preferencím, akceptování či zavrhování určitých norem, životní styl odrážející podmínky života.*

Vzniká tam, kde se historicky a situačně zvýrazní odlišnosti životní filosofie a životního stylu mladých natolik, že se vytvoří specifický *kulturní vzor*.

Jelikož různé stylové prvky životního způsobu nejsou vyhrazeny jen pro mládež je prosazováno, aby pojem subkultura mládeže byl nahrazen pojmem „*dílčí kultura*“ jako vyjádření kulturní sounáležitosti mládeže s celou společností.

Podle Geldera (2007: 3-4 in Smolík 2010), který se nad termínem subkultura zamýšlí z pohledu historického vývoje jednotlivých subkultur, existuje šest podstatných rysů či charakteristik.

Subkultury:

- 1) jsou vnímány negativně jako součást volného času, jako neproduktivní, hédonistické a parazitické, které často umožňují „paralelní kariéru“;
- 2) ve vztahu k třídní stratifikaci společnosti vzešly z určité třídy nebo byly spojovány přímo s lumpenproletariátem (jak jej vnímal například Karel Marx);
- 3) nemají vztah k vlastnictví majetku, ale spíše je pro ně charakteristická teritorialita (v rámci specifického teritoria – např. klub, restaurace – se posiluje jejich identita);
- 4) se utváří mimo rodinu a domov;
- 5) jsou charakteristické tendencemi k výstřednostem a zveličování (typické je hlučné chování, specifické oblečení, styl, užívání jazykových kódů, spotřeba atp.), které jsou snadno identifikovatelné od „normální“ populace;
- 6) jsou v opozici vůči masové kultuře. Subkulturní identita se ostře vymezuje vůči konformismu masové společnosti a procesu „zmasovnění“ (*massification*) (k tomu srov. Kolářová, 2011: 17; Kasal, 2013: 55).

Kontrakultura: Subkultura, která vytváří a reprodukuje normy a hodnoty, které ostře kontrastují s analogickými normami a hodnotami dominantní či hlavní kultury. Nejde o pouhou odlišnost, ale o radikální odmítání, o vědomou kontradikci. Při posuzování angažovanosti mládež v subkultuře je nutné umět odlišit subkulturu od kontrakultury – jde o míru nebezpečí takové angažovanosti.

Styl: Styl je podle Hebdige označující praktika, která může fungovat jako sémiotická rezistence proti dominantnímu řádu (srov. Barker 2006, Hebdige 1979, in Smolík 2010). Pomocí stylu se tak jednotlivé subkultury odlišují nejenom od majoritní společnosti, ale i od sebe navzájem. Styl je tedy v subkultuře přeplněný významem. Jeho transformace jdou „proti přírodě“ narušují proces jakési „normalizace“. Jedná se o postoje a pohyby směřující k rétorice, která napadá „tichou většinu“, zpochybňuje princip jednoty a koheze a vyvrací mýtus konsensu. (Hebdige 1979: 18, in Smolík 2010)

Okrajové kultury: Jako okrajovou můžeme podle Girtlera označit jen tu skupinu či kulturu, kterou okolní společnost vnímá jako nebezpečnou, špatnou, zlou... Taková skupina ovšem svou činností a svými postoji také přispívá k tomu, že je takto okolní společností nahlížena. Výraz okrajová kultura používá tam, kde jiní autoři uvádějí pojem subkultura, či spíše i kontrakultura.

Typologie okrajových kultur:

1. Okrajové kultury ochrany a přežití (např. vězni, tuláci, konzumenti drog)

2. Okrajové kultury revoluce a rebelie (např. radikální politické strany nebo gangy mladistvých)
3. Okrajové kultury ilegálních nebo trestných obchodů (např. pašeráci, pytláci, prostitutky, hazardní hráči)
4. Okrajové kultury společného původu, rodu (menšiny, etnika, náboženské skupiny, emigranti, velké rodiny) (Urbanová in Girtler, s. 13, 14)

1.1.1 Identifikace se skupinou

O subkulturách mládeže lze uvažovat z hlediska 1) jedince, 2) malé sociální skupiny a 3) majoritní kultury.

Z ontogenetického hlediska můžeme říci, že identifikace se skupinou, potažmo subkulturou, poskytuje dospívajícímu jedinci dočasný azyl v období jeho vnitřního hledání. Ideové paradigma subkultury mu poskytuje možnost konfrontovat své hodnoty, postoje a vztahy k okolnímu světu, jakož i k sobě samému. Přijetí jedince partou náležející do širší subkultury je též spojeno s přidělením určitého statusu a role a se socializačními procesy uvnitř party. Jedinec si tak může v rámci subkultury utvářet i paralelní kariéru, někdy zcela odlišnou od kariéry profesní. To je důležité zejména pro jedince, kteří jsou v oblasti školy či zaměstnání neúspěšní: vysoký status v rámci subkultury jim umožňuje zvýšit si sebevědomí (Smolík 2005b). V subkulturní scéně se však může realizovat i jedinec společensky úspěšný.

Vrstevnické vztahy se utváří právě v jednotlivých skupinách mládeže. Tyto skupiny mládeže (gangy, party, delikventní skupiny) se pak často vnímají jako součást širšího společenských útvarů, tj. subkultur mládeže.

1.2 Riziková mládež, Syndrom rizikového chování mládeže (SRCH)

Rizikovou mládež lze definovat jako skupiny mládeže, u kterých jsou, v období dospívání, souběhem biologických, psychických, sociálních a kulturních předpokladů a vlivů vytvořeny podmínky pro chování, které tyto osoby z dlouhodobější perspektivy ohrožuje ve zdravém psychickém i sociálním vývoji a zároveň je sociálním prostředím toto chování spatřováno jako ohrožující. Rizikové chování mládeže souvisí s etapou psychosociálního vývoje, s níž je spojeno: hledání identity, vyžívání biologické, psychické, sociální a profesionální. Rizikovost chování je dále podmíněna kumulací sociálních rolí a sociálních vlivů v nepříznivých rodinných, partnerských a dalších společenských situacích. Období dospívání, zvláště jeho vrcholící etapa, je charakterizováno procesem sociální a profesionální vyžívání, který může být vnímán částí mládeže jako zatěžující (např. snahy o finanční nezávislost na rodině, vlastní bydlení, ukončení studia, příprava na povolání).

Americký profesor R. Jessor upřesňuje psychosociální pojetí „rizika“, které je důležité pro odlišení rizikového chování od chování *antisociálního* a zároveň zřetelně přispívá k jeho pochopení a otevírá sociální práci prostor pro nacházení účinných forem práce s rizikovou mládeží. V konceptu rizika vychází z epidemiologických zkoumání, která usilují o zjišťování činitelů, které mají negativní dopady na zdraví nebo kvalitu života. Těmito činitelům se říká *rizikové faktory* (např. vysoká hladina sérového cholesterolu a

vysoký krevní tlak jsou spojovány se zvýšenou pravděpodobností kardiovaskulárních chorob). Epidemiologické hledání rizikových faktorů se rozšířilo do dvou nových oblastí, sociálního prostředí a chování.

Vnímání *chování* jako rizikového faktoru předznamenalo *psychosociální* chápání rizika, tedy, když jsou rizikovými faktory takové způsoby chování, které vyžadují věnovat pozornost všem jejich potenciálním dopadům nebo důsledkům. Za takové způsoby chování lze například považovat špatné jídelní návyky, nedostatek pohybu, pití alkoholu, kouření, nechráněný pohlavní styk, nehygienické praktiky a jiné podobné jednání. Důležité pro chápání rizika je Jessorův požadavek uvolnit omezení tohoto pojmu na negativní, záporné nebo nežádoucí dopady. Zde tento požadavek konkrétně zasahuje do oblasti preventivní práce. Psychosociální změna pohledu na rizika vyžaduje důkladnou analýzu nákladů a přínosů rizikových faktorů. Kouření marihuany může přinášet například sociální akceptování u vrstevníků a subjektivní pocit nezávislosti a zralosti. Takové a obdobné rizikové chování může u dospívajících sloužit významným sociálním a osobním účelům, a pokud jim nejsou nabídnuty alternativy, které jim mohou poskytnout podobné uspokojení, těžko budou rizikové chování opouštět. (Jessor 1991, s. 597-8)

Jako každé jiné období společenského vývoje, přináší i to současné specifické tlaky na dospívající generaci a zároveň její reakce na společenské podmínky. Zde je nutné uvědomit si, že dospívající disponují malou životní zkušeností, že společenské vlivy, do nichž se narodily a které je formují, jsou jejich životním prostorem s danými společenskými strukturami a vztahy, jsou jejich jediným, reálně vnímaným a poznaným světem, který na rozdíl od předchozí generace prochází extrémní proměnou. A že také strategie, které volí k ovládnutí sociálního prostoru, ke svému sebeprosazení a sebepoznání, jsou výslednicí dané reality. Mezi takové strategie patří u části dospívajících *problémové* a *rizikové* chování. Za *problémové chování* můžeme označit chování, které tvoří jednotlivé typy chování (např. pití alkoholu, kouření, požívání drog). Souhrn problémových druhů jednání tvoří to, co nazýváme *rizikovým chováním*, navíc jejich vzájemné korelace lze vysvětlit jediným faktorem.

1.2.1 Syndrom rizikového chování (SRCH)

Rizikové způsoby chování jsou navzájem propojené a kovariantní. Tzn., že dochází k souhrnu individuálních dispozic k takovému chování, které lze nazvat *syndromem rizikového chování*.

Jeho východiskem je předpoklad, že pokud se u jedince vyskytuje konkrétní problémové chování (např. užívání marihuany), je možné očekávat korelaci s dalším druhem problémového chování. Pro sociální práci je v tomto bodě důležité zjištění, že vzájemná propojenost problémových druhů chování je pravděpodobnější než participace na chování, které je z pohledu společnosti konvenční. Tady se objevuje způsob reakce sociální práce, nabídnout alternativu problémovým aktivitám. Alternativu, jež je přitažlivější než problémové aktivity. Jejím prostřednictvím postupně probouzet u klientů citlivost na zdravotní a sociální dopady rizikového chování.

Syndrom rizikového chování v dospívání (SRCH-D) obsahuje tři hlavní oblasti:

1. Zneužívání návykových látek – od nikotinu přes alkohol, kanaboidy až k dalším ilegálním drogám. **2. Další negativní jevy v oblasti psychosociální** – poruchy chování, agrese až delikvence a kriminalita, ale i autoagrese včetně suicidálního chování; do této oblasti patří i úrazy. **3. Poruchy reprodukčního zdraví** – předčasný pohlavní život a

s ním ve zvýšené míře spojené střídání partnerů má za následek vysokou incidenci pohlavně přenosných infekcí a nechtěná těhotenství.

SRCH-D netvoří uzavřený výčet rizikového chování, ale je postupně, dle nově se objevujících typů problémového chování u mládeže, doplňován např. o položky hazard, násilí, chování způsobující školní neúspěchy.

Mezi *formy rizikového chování* patří: - nezdravé stravovací návyky, především mentální anorexie a bulimie - zneužívání návykových látek – automutilační (sebepoškozující) chování, nejčastěji jako reakce na skutečnou nebo pomyslnou zátěž – delikventní a nedelikventní chování, kriminalita – některé životní styly mládeže spojené s automutilačním chováním, např. subkultura „gothic“ a „emo“ („emotional hardcore“) – postoje vůči různým formám rizika, jedná se o vnímání rizik samotnými adolescenty.

Poznatky autorit v oblasti rizikového chování mládeže prokazují, že rizikové chování v období dospívání je relativně obvyklé a důležitou roli v něm sehrávají důležité emocionální potřeby, jako je potřeba nezávislosti, potřeba uznání vrstevnickou skupinou, potřeba sebepotvrzení.

2 Vybrané subkultury mládeže

Smolík (2010) ve své publikaci představuje následující subkultury mládeže. Seznam není vyčerpávající, v čase stále vznikají nová subkulturní seskupení, jiná zanikají:

- Hippies
- Skinheads
- Fotbaloví chuligáni
- Punk a hardcore
- Graffiti
- Metal
- Gothic rock a Emo
- Taneční scéna

Bouřlivý rozvoj subkultur mládeže a nejrůznějších životních stylů nastal v ČR až v období po roce 1989. V současnosti je téměř nemožné popsat všechny subkultury, styly a scény, které existují v České republice. Věnujme pozornost pouze významným – dostatečně početným, vyprofilovaným a dlouhodobě vnímaným - subkulturám, jednotlivým proudům a stylům. Evidentní je, že existují i další zajímavé subkultury, proudy subkultur či jednotlivé styly.

2.1.1 Hippies

Už čtyři nebo pět let se mluví, nejdřív se zvědavostí, pak s naléhavostí a brzy se sympatiemi či znepokojením o „hippies“, o těch, kteří válce říkají jasně ne, kašlou na ni a odmítají ji.
Carriere, J. – C. Léta utopie 1968 – 1969, s. 8

Když rostlina nemůže žít podle své povahy, zahyne. O člověku platí totéž.

Thoreau, H. D. Občanská neposlušnost a jiné eseje, s. 34

Jen se podívejte na ty všechny mladé, co vyznávají volný sex! Jsou otráveni nicneděláním a kultem bídy. Chtějí zničit svou vlast!

Jankowski, K. Odvrácená tvář Ameriky. Hippie hledají zaslíbenou zemi, s. 20

Rubin: „Yippies jsou hippies, které udeřil do hlavy policajt.“

Hebdige, D.: Subculture: the Meaning of Style, s. 185

Při popisu hippies se nevyhneme faktu, že tato subkultura měla své ideové předchůdce a několik fází vlastního vývoje. Následující popis této subkultury se tak soustředí na:

- a) ideové předchůdce subkultury hippies (okolo roku 1860),
- b) beat generation (okolo roku 1955),
- c) hippies (1964 - 1969),

d) yippies (1968 - 1970),

e) yuppies, někdy označovaní jako bobos (1970 - 1990).

Za ideové předchůdce a inspirátory této subkultury lze označit takové osobnosti jako byl H. D. Thoreau, B. Tucker, W. Whitman, M. Bakunin, L. N. Tolstoj atd. Aby byly jednoznačně patrné shodné prvky s hippies, bude nejlépe popsat osobnost, postoje a názory Henryho Davida Thoreaua (1817-1862). H. D. Thoreau byl významný americký spisovatel, esejista a básník. Je označován jako idealista, naturalista a transcendentalista. Je autorem spisů *Walden* (vydána 1854) a *Občanská neposlušnost* (vyšla čtyři roky po autorově smrti, tedy roku 1866). Kniha *Walden* se stala inspirací pro knihu s názvem *Walden dvě*¹ (1948), kterou publikoval známý neobehavirální psycholog Burrhus Frederic Skinner (1904-1990). Skinner v knize představuje malé společenství, ve kterém se děti od narození pomocí odměn – pozitivního posílení – pečlivě vedou ke spolupráci a společenskému životu; veškeré chování je pod kontrolou, ale pro dobro a štěstí všech. Byl rovněž zastáncem zrušení otroctví a kritikem moderní americké společnosti. Thoreau se snažil o zlepšení osobnosti člověka návratem k přírodě a prosazoval odmítání materiálních statků a moderní způsob života, objevuje se u něj morální apel, abychom vždy činili jen to, co považujeme za správné. Musíme zákon lidskosti postavit výše než zákony vlády. Vláda je nespravedlivá a pokud nás její nespravedlivost nutí ublížit jiným lidem, musíme její zákony porušit. Nesmíme se obávat trestu, neboť jen ve vězení můžeme setrvat se ctí, pokud žijeme v takovém otrokářském státě. Nemůžeme mít strach z fyzického zákroku proti nám, protože žádná rána nás nebude bolet tolik jako poraněné svědomí (srov. Thoreau 1994).

Základní body Občanské neposlušnosti jsou tyto:

1. Existuje vyšší zákon než zákony rodné země. Zákon svědomí, zákon vnitřního hlasu.
2. Stane-li se, že se vyšší zákon dostane do konfliktu se zákony země, je povinností jedince poslechnout vyšší zákon a vědomě porušit zákony země.
3. Jestliže někdo vědomě poruší zákony země, musí být připraven nést následky, i když to znamená být uvězněn.
4. Vězení není nutně zcela zápornou částí života, může sloužit jako obrovský transparent, ukázat lidem dobré vůle zákony zla. A bude-li uvězněno množství, ucpou se kanály státní mašinerie a zákony zla se stanou neudržitelnými.

Občanská neposlušnost porušuje zákon, který je sám o sobě nespravedlivý, ale pojem se vztahuje i k protestu proti konkrétní politice, jenž vnímá zákon jako její byrokratický produkt, nebo k tlaku ve prospěch politických reforem (Miller a kol. 2000).

Na tyto myšlenky se odvolávali nejenom příslušníci subkultury hippies, ale i takoví myslitelé jako byli Lev Tolstoj, Mohanda K. Gándhí (při boji za nezávislost Indie), Martin Luther King a další, pro které láska představovala hlavní zbraň proti nepřátelské společnosti či přímo totalitnímu myšlení (srov. Hanák 1992, Thoreau 1994).

¹ Navzdory neobratným dialogům a těžkopádnému ději se dílo stalo kultovní knihou, získalo trvalou oblibu mezi studenty a prodalo se jí více než dva miliony výtisků (Hunt 2000). Není bez zajímavosti, že k uskutečnění vize podle vzoru *Walden dvě* se podnikl jen jeden experiment – a právě v době květinových dětí: společenství Twin Oaks v Louise ve Virginii, komunita, kterou roku 1967 založilo osm osob. Když společnost Twin Oaks překonala řadu let, v nichž se potýkala s obtížemi, rozrostla se na jednaosmdesát členů. Ačkoli je stále administrativně utvářena jako ve *Waldenu dvě*, její příslušníci s už dávno vzdali úsilí definovat ideální chování a vzájemně si je formovat metodami Skinnerova posilování (srov. Hunt 2000: 258-262).

Volně na myšlenky H. D. Thoreaua navázala v padesátých letech beat generation nebo-li beatnici (beats)² nebo hipsters³.

Minimálně Jack Kerouac (1922 – 1969) byl s dílem H. Thoreaua dobře obeznámen (srov. Tytell 1996). Beatnici byli příslušníci volného uměleckého generačního hnutí v USA v padesátých a na počátku 60. let 20. století. „Beats“ byli a jsou lidé, kteří hledají všechny (tedy i stinné) tváře Ameriky jako tuláci, autostopaři a dobrodruzi. Beats nejprve dráždili, provokovali a šokovali veřejnost svým výsměchem tradičním hodnotám jako je bohatství, rodina, loajalita a národní hrdost, později hledali a nacházeli oporu v zenbuddhismu. (Kerouac, Ginsberg, Snyder⁴, Whalen), popř. se inspirovali nevázanou sexualitou⁵, alkoholem a drogami. Do literatury vnesli jazyk ulice, slang, vulgarismy, útržkovitost dialogů, téma nového životního stylu a erotickou otevřenost. Stejně tak vnesli do literatury odpor k represivní moci, nedůvěru k médiím a politickým představitelům.

Pokud lze hodnotit subkulturu hippies v ČSSR, je třeba konstatovat, že existovaly spíše jednotlivé party, které filozofii hippies přizpůsobily realitě tehdejšího socialistického Československa. Vztah k hippies a undergroundu ze strany tehdejšího režimu jasně ukázal 29. díl televizního seriálu 30 případů majora Zemana s názvem Mimikry, který

² Beat ve smyslu být bit, utiskován a odlidštěn (Tytell 1996). Beat byl původně vážný středostavovský student jako Kerouac, který byl utlačován městy a jejich kulturou, kterou zdědil a který chtěl odejít do vzdálených a exotických míst, kde by mohl žít jako „lidé“, psát, kouřit a meditovat. (Hebdige 1979: 48)

³ Hipster je člověkem, který spojuje bílou a černou kulturu v proměnlivém rytmu be-bopu. Nejoslavovanějším představitelem be-popu byl Charlie Parker (1920 – 1955). Styl be-pop, rozvinutý během pozdních čtyřicátých a ranných padesátých let, sestával z dlouhých, propracovaných improvizací okolo standardních sekvencí akordů. (Hebdige 1979: 147) Hipster – bílý či černý – obýval svět městských ulic. Jeho ideálem bylo poznat mechanismy spořádaného světa, aby je pak mohl obelstít. V jistém smyslu byl intelektuálem ulic. Místo však, aby vycházel z akademického zázemí, svá fakta si vymýšlel a mátl své kulturní prameny a úrovně a míchal dohromady jazyk zcel odlišných zkušenostních okruhů. Hipsteři žili v těsném kontaktu se zločinci a prostitutkami, znali policejní brutalitu. Hipsterská mentalita se plně začlenila do beatnického vědomí a její sémě mělo překvapivě vzklíčit v šedesátých letech, kdy se tato mentalita zjevila ve změnách hodnotách americké mládeže, aktivně napadající společenské normy, až byla nakonec shledávána cílem samotným (viz Tytell 1996: 22 – 25, Hebdige 1979: 47).

⁴ Iniciátorem neustávající konverzace mezi západem a orientem byl básník Gary Snyder. Jeho básně a anekdoty z prostředí toulavých zen-budhistických mnichů, původních tuláku pravdy, hluboce ovlivnily celé hnutí beat generation (Hanák 1992). Zen je jeden z několika směrů buddhismu hlásající, že Buddha a všechny bytosti mají jedinou podstatu a že k osvícení lze dojít „okamžitým rozjasněním“. Zenový buddhismus je obměnou buddhismu, která vznikla ve 12. století v Japonsku. Cílem zenového buddhismu je bezprostřední proniknutí do podstaty skutečnosti a člověka. Toho lze dosáhnout přemítáním, vnitřním soustředěním a tichou meditací. Název tohoto směru buddhismu pochází ze sanskrtského slova dhjána ve významu „meditace“ či „pohroužení“. Zenový buddhismus klade důraz na prožitek osvícení (satori), k němuž není potřeba ani intelektuální příprava, znalost posvátných spisů či věrnost učení, ani jakýkoli náboženský ritus (blíže viz Jankowski 1975, Vojtíšek 2004: 366 - 369).

⁵ Sexualita jako uvolnění i podnět pro skryté psychické síly a uvědomění, zkratka jako prostředek pro osvobozené vědomí, byla v Americe předmětem potlačování po dlouhý čas a především A. Ginsberg na sebe vzal veřejné riziko, aby rozšířil tyto meze citlivost (blíže Tytell 1996: 258).

představil underground jako směs narkomanů, životních ztroskotanců a asociálů, jejichž jedinou nadějí je úprk na Západ.

Lze proto souhlasit s Koubou (2005) který tvrdí, že tu pár lidí, kteří chtěli být hippies bylo, ale doba jim to neumožnila. Dost těch, které lákal život v komunách Flower Power, využilo přechodného uvolnění a odešlo na Západ.

A jak je to s myšlenkami hippies dnes? Existuje v ČR něco jako filozofie hippies? Nebo jsou hippies dávnou minulostí?

2.1.2 Skinheads

Vývoj skinheadské subkultury je často v různých pramenech a různými aktéry popisován značně rozdílně. Důvodem je především odlišný náhled na to, zda skinheads mají primárně rasistický původ a podstatu či nikoliv. Skinheadská subkultura vznikla ve Velké Británii na konci šedesátých let dvacátého století, její předchůdce je však možné najít již zhruba o deset let dříve (Mareš 2003). Proto bude vhodné nejdříve popsat i subkultury, které později měly vliv na subkulturu skinheads. Těmito subkulturami jsou Teddy boys, mods a rockers.

Teddy boys měla v sedmdesátých letech kmenovou strukturu, byli to opilci, násilníci, všichni do jednoho z nuzných poměrů a velice konzervativní. Mnozí z nich byli muži středního věku, kteří vyrůstali na rock'n'rollu padesátých let. Jejich synové je v tom často následovali, jako by se jednalo o rodinnou firmu. Kultura Teddy boys se dařilo v nemoderních předměstských čtvrtích jako Harrow a Croydon.

Na původní Teddy boys navázaly subkultury mods a rockers. Mods (z modernists) vznikly v roce 1958 a konec této subkultury bývá uváděn o deset let později.

Na počátku šedesátých let se v londýnské čtvrti Soho v rámci místní mládeže konstituovala subkultura mods, která se brzy rozšířila do mnoha britských měst. Její příslušníci se snažili přehnanou péčí o svůj zevnějšek, drahým oblečením a módními doplňky alespoň vizuálně změnit svůj společenský statut (což je mj. mutilo k hledání vedlejších zaměstnání) a zpočátku ironizovat střední třídu. Nebrali však ohled na společenské konvence, jejich víkendový život byl charakteristický alkoholem, hudbou, tancem (twistem⁶), ženami a násilím. V letech 1963-1964 tisk zveličil několik hospodských rvaček mezi mods a paralelní subkulturou rockers. Dodal tím mods ještě více násilnické image, což do subkultury přivedlo i řadu osob z mládežnického lumpenproletariátu a vedlo ke střetům s policií (Mareš 2003). Mods byli popisováni jako mladí muži reprezentující pracující třídu a posedlí, okouzlení a fascinováni americkými a kontinentálními módními styly. Jejich hlavním programem byl nákup elegantního oblečení, návštěva klubů, poslouchání hudby (moderního jazzu), úprava vlasů apot. Důraz byl kladen na eleganci a úhlednost, což se projevovalo i ve výběru decentních barevných odstínů.

Mods byli první v dlouhé řadě subkultur mladých dělníků, kteří vyrostli v okolí přistěhovalců ze západní Indie, odpověděli pozitivně na jejich přítomnost a pokoušeli se emulovat (pozměnit) jejich styl. (Hebdige 1979: 52)

⁶ Twist (z anglického kroutit se) jako tanec se objevil v roce 1958, ale v Anglii se projevil až po r. 1960. Jeho symbolem se stal zpěvák Chubby Checker s písní Let's Twist Again. Twist se dostal později i do Československa (příkladem je hit Evy Pilarové Oliver Twist)..

Heslem subkultury mods bylo známé "Ready Steady Go", logem pak popartově vyvedený nápis "5, 4, 3, 2, 1 the weekend starts here". Pojem "Ready Steady Go" se stal tak populárním, že od konce roku 1963 běžel na nezávislém kanálu ITV rockový TV-pořad toho jména a moderátorce Cathy McGowanové, která ho uváděla, se pak navyklo říkat "Queen of the Mods" (Hrabalík 2008).

Oproti mods rockers představovali příslušníky dělnické třídy, kteří se spíše zaměřovali na trávení času v restauracích, fotbalových stadionech a při poslouchání rock'n'rollových nahrávek. Nesnášeli uhlazenost, zženštilost a intelektuální vzezření mods (srov. Mareš, Smolík, Suchánek 2004). Dalším prvkem, který se podílel na vzniku skinheadské subkultury byli tzv. rude boys. Rude boys byla subkultura přistěhovalců, která se promítala v uličních organizacích gangového typu (Bastl 2001b).

Pro skinheady byl a je typický krátký účes či zcela vyholená hlava, což je velice praktické z mnoha důvodů, ať již proto, že skinheada nelze chytit při potyčce za vlasy anebo kvůli tvrdšímu drsnějšímu výrazu tváře. První skinheadi, jak již bylo uvedeno, rovněž vzešli z „working class“ (byli to často dokaři či dělníci v těžkém průmyslu), takže lze spekulovat o tom, že jejich účes byl praktický z důvodu péče o vlasy (vzhledem k prašnému prostředí doků či továren) (Mareš, Smolík, Suchánek 2004)

Jedním z nejvýznamnějších působišť skinheadů byly fotbalové stadiony a jejich okolí, kde v rámci tzv. třetího poločasu (tj. nefotbalových aktivit) docházelo k eskalaci násilí. Avšak i běžný skinheadský život byl poznamenán násilnými střety v rámci boje o rozdělení revírů v různých čtvrtích a konflikty s policií (řada skinheadů byla spojena s kriminálních podsvětím). Nebojovalo se pouze pěstmi, ale i tyčemi, kovovými špačkami bot, naostřenými mincemi či baseballovými páčkami (ty se rovněž staly pro skinheads typické). Přestože podle některých zdrojů existovalo ještě v letech 1968-1969 určité sepětí některých skinheadských gangů s jamajskými rude boys a skinheadská identita byla vnímána především z třídního a nikoliv etnického hlediska (což se projevovalo i společným odporem vůči lidem ze středních a vyšších tříd či bitím studentských hippies), postupně začali být hlavním terčem skinheadského násilí barevní imigranti (navíc i jamajská hudební scéna se na přelomu šedesátých a sedmdesátých let výrazně politizovala pod vlivem černošského hnutí). Ze skinheadského pohledu bylo přistěhovalcům vyčítáno především blokování pracovních příležitostí a bytů. Rasové násilí bylo označováno mj. jako „Paki-Bashing“ (výprasky Pákistánců), protože z Pákistánu pocházelo množství přistěhovalců a „Paki“ se stalo slangovým výrazem pro označení imigranta obecně (srov. Hebdige 1979). Rasistická část skinheads se soustředila kolem konkurenční platformy Rock against communism. Nejvýznamnější skinheadskou rasistickou hudební skupinou se stala skupina Skrewdriver, která vznikla v punkovém prostředí v roce 1977. Její vůčí postavou byl Ian Stuart Donaldson, který se stal jednou z nejvýraznějších osobností vývoj skinheads i poválečného neonacismu. Rasistické orientace se snažila využít i britská pravicově extremistická strana National Front, především prostřednictvím své mládežnické organizace Young National Front. Zapojení skinheads do přímé politické činnosti (což se sebou časem zpravidla i opouštění subkulturního rámce) se stalo charakteristickým rysem vývoje ultrapravice i v řadě dalších zemí.

. V ČR byl i rasistický a nacionalistický prvek ve druhé polovině osmdesátých částečně spojen s punkem. Z punku také vzešla řada průkopnických českých skinheadů. Ti byli osloveni agresivním étosem ostrakizované subkultury, přestože vzhledově byl

v puritánské společnosti „gulášového komunismu“ více provokativní punk. Avšak možnost realizovat a odůvodnit si násilí proti Romům a zahraničním studentům či dělníkům (z Kuby, Vietnamu a dalších zemí levicového třetího světa) a současně vyjádřit antirežimní postoje zlákala první jednotlivce ke konstituování českých skinheads. Stablnější party vznikly především v Praze, zřejmě v Liberci, v severních Čechách, v Plzni, v Brně a na Českomoravské vrchovině. Před listopadem 1989 existovalo na českém území zhruba 70 - 90 nepřilíš vyprofilovaných skinů. Již v polovině osmdesátých let vznikla v Liberci Oi Oi Hubert Macháně, jejíž vazba na skinheads však nebyla zcela jednoznačná, protože působila i v rámci punkové subkultury. Zpívala dodnes populární texty jako „Bílý rajón“ či „Práskni negra do hlavy“, avšak po hudební stránce nebyla s to oslovit větší počet příznivců. Mnohem dokonaleji se nechala dobovým vývojem skinheadství a Oi! stylu inspirovat první skutečně skinheadská česká skupina Orlík, která vznikla koncem roku 1988 v Praze.⁷ Specifikem stylu skinheads v ČR bylo, že zde v prvních fázích vývoje subkultury měli vůdčí úlohu a silné zastoupení studenti a intelektuálové (byť žijící bohémským, resp. „hospodským“ životem), na rozdíl od čistě dělnických kořenů skinheads v západní Evropě a USA. Orlík vytvořil důležitý základ pro počáteční ideové a hudební vybavení skinheadské subkultury.

2.1.3 Fotbaloví chuligáni

„Fotbalové násilí neplodilo skinheady, ani skinheadi nevyzněli výtržnosti na stadionech, ale tyto dva jevy vstoupili na přelomu šedesátých a sedmdesátých let do povědomí veřejnosti společně a dodnes jsou v myslích některých lidí neoddělitelné.“

King, M., Knight, M.: Hoolifan: 30 let násilí, s. 32

2.2 Struktura fotbalových diváků

Při snaze identifikovat jednotlivé skupiny fotbalových příznivců a v souvislosti s tím zjistit míru nebezpečnosti jejich chování lze vycházet ze základního členění na tři základní skupiny:

- A) fotbalové diváky;
- B) fotbalové fanoušky;
- C) fotbalové chuligány (hooligans, rowdies).⁸

⁷ Daniel Landa byl v té době studentem hudebně-dramatického oboru pražské konzervatoře. V roce 1987 ho režisér Karel Smyczek obsadil do snímku Proč?, kde si Landa zahrál agresivního fotbalového chuligána. Skvěle zúročil své zkušenosti z ochozů viktorie Žižkov – legenda praví, že vlatně hrál sám sebe (Konáš 2005: 16 - 17). Členství v Orlíku Landovi vyneslo doživotní stigma fašisty, ačkoliv jím ve skutečnosti nikdy nebyl. Orlík byl původně garážovou kapelou, která si nebrala žádné servítky. Diskuse ohledně skinheadství D. Landy se zdají nekonečné.

⁸ Nejčastějším a nejběžněji užívaným názvem skupin fotbalových výtržníků je pojem chuligán. Toto označení má svůj původ v Anglii a je zřejmě použito podle jména irské zločinecké rodiny Hooliganových. Obecně se toto označení používalo pro výtržníky, vandaly, drobné zloděje atp. Ve fotbale jsou tímto názvem označeny

Pro bližší orientaci ve struktuře fotbalových fanoušků uvádím charakteristiky jednotlivých skupin, na kterých se v základních charakteristikách shoduje literatura i aktéři fotbalového diváctví:

- Diváci:** Podle některých fanoušků, ti "co tleskají", nebo také "měšťáci" – chodí hlavně na prestižní zápasy. Jsou to spíše pasivní diváci, pozorovatelé hry. Nejsou spjati s klubem a fotbal je zajímá jako podívaná s určitým dějem a výsledkem. Velmi často není pro ně samotná hra tolik důležitá, chtějí se bavit a případně navazovat různé společenské kontakty. Do této skupiny lze řadit i VIP osoby – sponzoři, významní hosté, berou sportovní zápas jako příležitost k uzavírání obchodních kontaktů a lobbingu. Fotbal není prvořadým zájmem.
- Fanoušci:** "Ti, co podporují", žijí s klubem, chodí na všechny zápasy i na "výjezdy". Jsou to zpravidla mladí fanoušci. Ke kopané jsou vázáni prostřednictvím oblíbeného mužstva či konkrétního oblíbeného hráče. Svoji klubovou příslušnost dávají najevo především oblečením (dresy, klubové šály atp.). Princip fandovství je založen na faktu, že při fotbalových zápasech vzniká určitý druh rivality založené na pocitu vlastní skupinové identity. Pro fanouška je již charakteristické dělení na "MY" (fanoušci klubu, dresu, barvy) a "ONI" (fanoušci jiných klubů). [srov. 24, str. 12] Nejvýraznější fanouškovskou skupinou jsou tzv. **ultras** – v prostředí západní a střední Evropy je to fanoušek, který prožívá fotbal, chodí do kotle, dělá chorea, vyjíždí s klubem na utkání mimo město a zemi. Na rozdíl od běžného fanouška jsou ochotni obětovat pro klub či národní tým i část soukromého života. Vytvoření širokého spektra ultras je záměrem většiny fotbalových klubů. Říká se, že ultra jsou ti, kteří tvoří atmosféru na stadionu. Nevyhledávají fyzické střety. Další skupinou fanoušků jsou **roligans**, kteří se zaměřují na slušné povzbuzování, často doplňované o komické a recesistické prvky. Jsou takovou protiváhou hooligans. I když k jejich stylu fandění patří alkohol, nevyužívají jej k násilnickým výtržnostem.
- Chuligáni:** Těm se také říká *rowdies*. "Tvrdé jádro" – silná identifikace s klubem. Jejich činnost je zaměřena na zážitek. Fotbal a dění kolem je především zábava. Nejenom, že fotbal konzumují – dělají "divadlo". Tyto skupiny jsou typickými *hooligans*. Na fotbalové stadiony či do jejich okolí chodí s primárním cílem vyvolat konflikt či bitku s jinými obdobnými skupinami soupeřova týmu, s pořadatelskou službou či policií. Svoji totožnost prezentují především *streetwearovým* oblečením oblíbených značek⁹, *fanziny*¹⁰, webovými stránkami.
- Fotbaloví vandalové** – jsou osoby, které zneužívají anonymitu davu a pod zástěrkou fotbalového fandovství se dopouštějí porušování pravidel veřejného pořádku. Právě tyto osoby jsou v médiích často mylně označovány za hooligans. Jsou to ti, co házejí dýmovnice, v dopravních prostředcích se chovají hlučně, rozkopávají popelnice, snaží se upoutat pozornost a stojí o mediální zviditelnění.

skupiny militantně orientovaných „příznivců“ fotbalu. Na fotbal přicházejí v první řadě proto, aby vyvolali konflikt či bitku s jinými obdobnými skupinami soupeřova týmu. Rowdies, mn. č. z angl. rowdy – rváč, neurvalec.

⁹ zn. UMBRO, THOR STEINAR, LONSDALE, PITTBULL, DOUBLEMAKER, HOOLIGAN

¹⁰ z angl. fan (fanoušek) a magazine (časopis)

Za skupiny, které jsou vnímány mimo toto rozdělení, označují někteří čeští fanoušci "extrémisty", tedy skupiny, jejichž motivací je především prezentace rasistických a radikálních politických názorů. "Skini" jsou u nás nejvágněji označovanou skupinou, jsou více radikální v politických názorech, mají blízko k násilí, fotbal není na prvním místě zájmu.

Toto rozdělení je orientační a vymezení ostrých hranic je prakticky nemožné. Např. z chuligánských skupin se rekrutují bojůvky, které si domlouvají předem plánované bitky s odpůrci jiného klubu, zároveň však také bývají označovány za jakousi ochranu ostatních fanouškovských skupin. Na veřejnosti jsou nejvíce vidět a slyšet fanoušci na pomezí skupin "B" a "C" a ultras.

Chuligánská skupina se obvykle skládá z mladých lidí, většinou pod 20 let věku. [10] V tomto věku lidé často hledají místo, kde by mohli dát průchod svým náladám a vášním a kde se mohou vymanit zpod sociální kontroly, která je subjektivně velice svazuje. Chuligánská skupina svým členům nabízí také prostor pro společenskou revoltu – většinou ve formě generačního střetu proti dospělým. Další důvod, který ovlivňuje vstup mladých lidí do těchto skupin, je příležitost, jak si, svému okolí a především svým vrstevníkům dokázat svoji sílu a odolnost. Mají tak příležitost pozdvihnout určitým způsobem svůj sociální status před těmi lidmi, jejichž mínění považují za směrodatné.

Kromě mládeže, která se stává běžnými členy chuligánských skupin, v nich participují také starší lidé, jejichž věk se pohybuje obvykle mezi 20–25 lety (někdy i starší). Tito členové tvoří minoritní část chuligánské skupiny, přesto však je jejich rukou koncentrována většina moci. Ta se opírá o tradicionalismus, který je těmto skupinám vlastní, neboť jejich členové jsou často okolím postihováni za příslušnost k chuligánské skupině a ti, kteří v ní vytrvají delší dobu i navzdory tlaku okolí, jsou pak ve skupině uznáváni a mají vysoký vnitroskupinový status.

Chuligánská skupina má většinou vertikální hierarchii, což znamená, že kromě řadových a starších členů má také svého vůdce. Zpravidla jím bývá člověk kolem 30 let věku, který veškerý svůj čas přizpůsobuje činnosti skupiny a skupina je jednou z hlavních náplní jeho života (což je logické, neboť se v ní cítí, jako její vůdce podporován ostatními konformními členy, dobře). Tato struktura je rozpoznatelná například v "kotlích" (části hlediště oddělené od ostatního hlediště bariérami, většinou ploty, a vyhrazená radikálním fanouškům domácího a hostujícího klubu; oba "kotle" se nacházejí na opačných stranách hlediště, aby byl minimalizován kontakt mezi oběma skupinami fanoušků, a jsou zpravidla hlídány příslušníky pořádkových sil policie), kde určité místo ke stání odpovídá také určité pozici ve skupině. Z těch míst, která patří mocensky výše postaveným členům skupiny, se také během utkání šíří hlavní typy chování, které pak přebírá celý kotel a leckdy také ostatní hlediště. Strukturou kotle se zabýval především britský sociolog Peter Marsh. .

Výše uvedená struktura chuligánské skupiny je tzv. anglickým modelem, který neplatí všeobecně, ale ve většině Evropy včetně České republiky je dominantním typem. Kromě něj lze vymezit také rovnostářské skupiny bez

vertikální hierarchie či naprosto anarchistické skupiny jak uvádějí Duke a Crolleyová, například některé italské chuligánské skupiny a v poslední době také některé polské skupiny.

Kromě vymezení struktury chuligánských skupin lze tyto skupiny rozdělovat také podle dalších kritérií.

Například německá kriminoložka Alexandra Lehmannová uvádí následující dělení na podskupiny chuligánských skupin:

Nováčci – mladí fotbaloví fanoušci ve věku mezi 12 a 16 lety, které přivedli do prostředí fotbalu a chuligánství jejich starší přátelé.

Kuttenträgers (z německého označení osob nosících kápě či kapuce) – zapřisáhlí fanoušci, pro něž je klub nejdůležitější hodnotou a jsou připraveni pro něj přinést značné oběti.

Veteráni – fanoušci, kterým je obvykle kolem 25 let a kteří se pomalu spolu s narůstajícím věkem mění na běžné fotbalové fanoušky (klub už pro ně není vším, bitky již nejsou atraktivním zpestřením fotbalové podívané apod.)

Hooligans – pro tuto skupinu je typické násilí a snaha vyprovokovat střety se soupeřovými fanoušky za každou cenu. Podle Lehmannové je těchto chuligánů téměř 5 % všech fotbalových fanoušků).

Výhodou tohoto dělení je bezesporu odlišení těch příslušníků chuligánských skupin, kteří se angažují ve výtržnostech, jež pak mají sociálně negativní konsekvence, nevýhodu pak lze spatřovat v neúplném věkovém dělení skupin *Kuttenträgers* a *hooligans*.

V současnosti je fotbalová chuligánská scéna natolik etablovaná ve společnostech téměř všech evropských států, že nelze mluvit o jednotlivých skupinách, které jsou navzájem izolované a separované. Tyto skupiny dnes tvoří rozsáhlou síť bilaterálních i multilaterálních dohod a přátelství (družby), které mají často přeshraniční dosah (viditelná je především spolupráce mezi fanoušky Baníku Ostrava a fanoušky polských klubů). Družby mezi skupinami *hooligans* nejsou sice novou skutečností, ale s nástupem internetu koncem 20. století lze hovořit o zcela nové formě spolupráce a koordinace těchto skupin.

(Kasal, s.25-29)

2.2.1 Punk a hardcore

„Punk je jediným hudebním směrem, který mluví o tom, co se děje v nitru mladých lidí. Těch bílých samozřejmě. Černí mají dávno svou muziku. Je to jejich tradiční hudba opřena o mocný hudební základ – reggae. Společnost je pramenem odcizení. Nikdo se o tebe nezajímá...“.

Mick Jones, člen skupiny Clash, In Vaněk 2002, s. 175

Revolta roku 1968, která se nejvýrazněji projevila ve Francii a v Německu, se v Anglii odrazila jen částečně. Revolta anglické mládeže nebyla tak násilná jako ve Francii, i z toho důvodu, že anglických studentů bylo méně. V šedesátých letech popisovali spisovatelé, romanopisci a dramatici ve svých dílech ducha vzpoury proti „systému“.

Říkalo se jim „rozhněvání mladí muži“ (srov. Maurois 1993). Toto rozhněvání mělo však teprve přijít.

Přestože v Anglii bylo mnoho mládežnických subkultur (viz výše) na začátku sedmdesátých let nastal útlum, který měl předznamenat pomyslnou bouři let 1976/1977. Rozpory mezi generacemi v 70. letech 20. století byly veliké (proslulý „generation gap“ – generační rozdíl spíše rosl, než se zmenšoval), a tak problém mladých lidí, zejména z postižených oblastí a ze skupin obyvatelstva nejvíce zasažených nezaměstnaností, byl jedním z problémů, vůči nimž byla později vláda M. Thatcherové bezradná (srov. Polišenský 1982).

Právě v letech 1976 a 1977 se objevuje punková subkultura. Inspirací k rozvoji byl anglickému punku francouzský situacionismus, anarchismus a revoluční události roku 1968 (srov. Sokačová 2005 in Smolík 2010).

Co znamená termín punk? Výraz punk má mnoho významů. Punk znamená například slangový výraz označující nepotřebný materiál, veteš, krámy, ale i je to označení pro mladé surovce, darebáky, kriminálníky. V americkém slangu označuje punk příslušníka gangu, který v sobě ztělesňuje vše, co většinová morálka odsuzuje (násilnosti, vulgarity, provokativní chování). Další význam termínu punk pochází z vězeňského prostředí, a je označením pro mladého delikventa, který je ve vězení nucen k homosexuálnímu uspokojování spoluvězňů. Podle další možné varianty je punk i mladý, ještě nevytřénovaný cirkusový slon. Později se výraz punk definitivně spojil s punk-rockem, aby byl označením pro fanouška této subkultury i hudebního stylu, který se snaží šokovat a provokovat nejenom pomocí své specifické image (srov. Podzemák nedat., Svítek 1991, Mareš 2003, Klimeš 1998, Vaněk 2002).

Ideové kořeny současného punku navazují na myšlenky ze 70. a 80. let 20. století. Punk odmítá kapitalismus, stát, církev, armádu, ale i sexismus. Je zaměřen proti represivním složkám a část z punkerů se podílí na fungování nových sociálních hnutí (především antiglobalizačního charakteru) či se hlásí k myšlenkám anarchismu. Přesto však nelze jednoznačně generalizovat a považovat rovnici punker = anarchista za platnou. I v českém prostředí vyšla autobiografická kniha zabývající se punkovou subkulturou pod názvem „Taky sem byla punk“ od V. Hladilové. Punk je stále živou a především žitou subkulturou mládeže. Tuto kapitolu lze uzavřít obligátním Punk's not dead.

2.2.2 Graffiti

Termínem „graffiti“ pocházejícím z řeckého slova „graphein“ (psát; „graffiti“ je zároveň množným číslem italského slova „graffito“, škrábanec) byly původně označovány různé nápisy či malby vyškrabávané do zdi apod. (srov. Hartl, Hartlová 2000, Klimeš 1998, Dennantová 1997, Woltersová 1997, Stowers 1997, Černoušek 1999, Pelánová 2005, Smolík 2005a).

Někteří autoři ke graffiti přiřazují i pravěké a nástěnné malby, jiní za jeho předchůdce považují „turistické“ nápisy starověkého Egypta. Často je rovněž zmiňován antický Řím, v jehož dobách bylo psaní po zdech poprvé nazváno jako „graffiti“. Vše nasvědčuje tomu, že označování životního prostoru obrazy, značkami či podpisy je lidstvu vlastní od jeho počátků. V průběhu let se ale změnila nejen jejich forma, ale i smysl (srov. Téra 2007).

Pojmem graffiti se v současnosti označuje široká škála jevů. Některé zdroje se věnují pouze historickému a etymologickému původu, jiné jej definují jako subkulturní projev nebo pouhé „čmárání“ po zdech. Důsledkem odlišných přístupů je nejednotná terminologie. Některé zdroje například odlišují „graffiti“ a „graffiti art“, jiné se věnují

pouze jedné z možných definic nebo zavádějí nové pojmy. Termín graffiti se běžně používá pro označení jakéhokoliv užití spreje (nebo jinak aplikované barvy) ve veřejném prostoru. Tento přístup je charakteristický zejména pro zdroje bez užšího oborového zaměření.

Samotná graffiti subkultura je úzce provázána s hip-hopovou scénou, což vychází z vývoje obou fenoménů. Subkultura hip–hop není pouze hudební ale i životní styl, jak je u subkultur běžné. Jako umělecká forma v sobě hip-hop zahrnuje čtyři elementy: graffiti, breakdance¹¹, MCing a DJing¹². Subkultury spolu již velmi dlouho úzce spolupracují, hudebníci si nechávají od writerů vytvářet plakáty, často se v textech objevuje téma graffiti. Writeři často poslouchají hip - hop, hudební prostředí se objevuje jako námět jejich tvorby (Weiss 1998, Holiš 2006, Nový 2006).

Graffiti se rozšířilo i do jiných forem umění a jeho atributů využívá široké spektrum subjektů (např. reklama či výrobky pro mládež) (blíže viz Overstreet 2006, Černoušek 1999). Stejně jako jiné subkultury mládeže i graffiti zaujímá prostor na nejrůznějších internetových stránkách, kde jsou prezentovány jednotlivé výtvořky či jednotlivé crews (viz Šmehlík 2004 in Smolík 2010).

I tuto kapitolu lze uzavřít konstatováním, že sprejer ≠ vandal.

2.2.3 Metal

Popsat metalovou subkulturu ve všech formách lze jen velice obtížně. Důvodů může být mnoho. Jedním faktem je, že metalová hudba je z hlediska jednotlivých stylů a proudů nesmírně komplikovaná, stejně jako další obtíží může být skutečnost, že metalová hudba se propojuje s dalšími subkulturami a styly (punkem, hip hopem, hardcorem). Jen popis některých významných stylů a podstylů metalové hudby by si zasloužil samostatné publikace. Pokud vezmeme v potaz, že celá metalová scéna je značně dynamická a jednotlivé kapely se vyvíjejí a kombinují více stylů, je metal ukázkou značné roztržitosti, komplikovanosti¹³ a spíše hudebními styly než jednotnou subkulturou. Některá témata štěpí samotnou subkulturu v několik protisměrných proudů (christian metal vs. black metal).

Mládež vnímá metal nejenom jako hudbu, ale často i jako zcela specifickou subkulturu (či spíše jednotlivé proudy subkultury) či přímo životní názor či svéráznou filozofii.

Většina autorů věnující se fenoménu metalu začíná historii této subkultury 13. února 1970, kdy vyšlo album „Paranoid“ birminghamské kapely Black Sabbath. Album bylo nahráno za pouhé dva dny pro společnost Phillips Records. Tvorba této kapely od počátku

¹¹ Breakdance je taneční styl, který vznikl v pionýrských počátcích hip-hopu; jeho název je odvozen z break-beatingu – prapůvodní techniky deejayingu, jejímž vynálezcem je DJ Kool Herc. Výrazný break se pomocí ní udržoval tak, že se střídavě přehazovaly přenosky na dvou gramofonech se stejnou deskou (viz kap. 9.8).

¹² O graffiti se v práci rozepíší více v této práci. Ostatní tři elementy pro ilustraci uvádím zde. Pod pojmem breakdance rozumíme specifický taneční styl, který je jedinci i skupinkami tančen zejména na rapovou hudbu. Mcing je jednoduše řečeno rap, čili určitý způsob vokalizace textu do rytmu hudby. A DJing je základní prostředek k vytváření hip-hopové hudby skrze gramofony, mix i sampler (Weiss 1998).

¹³ Zařazení některých skupin tam či onam je však samozřejmě problematická a diskutabilní a každý to může vnímat jinak. Stejně tak obtížné je vysledovat, které ze skupin jsou i v současnosti aktivní, či už se rozpadly.

vyjadřovala silné vášně a tlumočila názory překračující veškeré všeobecně uznávané hranice. Členové Black Sabbath, sami ověšení výraznými stříbrnými kříži, kladli důraz na zvláštní image – zahalenou do čarodějnictví a mysticismu, tehdy velmi populárního. Tak získala skupina proslulost v kruzích samozvaných satanistů¹⁴.
Není metalista jako metalista (metalista ≠ vždy satanista). Tak jako existují kapely opěvující satana, existují i křesťanské metalové kapely.

2.2.4 Gothic rock a Emo

„Co je emo? Emo je vlastně o emocích. Ostatní si myslí, že je to především smutek a deprese. Ale nejsou to jen slzy. Emo je prostě životní styl velkého počtu mladých lidí. Emo se většinou oblékají do pruhovaného, kombinují barvy jako jsou černá a růžová. Klasická je patka přes oko a barbínovská vizáž.“

Jedna z mnoha emo-girl

Gothická subkultura vznikla počátkem 80. let a byla spjata s punkem (někteří autoři za předchůdce uvádí Edgara A. Poea a Charlese Baudelairea¹⁵). Bastl (2004) zcela správně poznamenává, že tuto subkulturu je těžké definovat, protože ani příznivci gothic rocku se zcela neshodnou nad otázkou co gothic rock je a co není.

Termín gotika (gothic) se začal užívat k označení hudebního stylu a často se odkazuje na kořeny v tzv. „černém/gotickém romantismu“, což bylo literární hnutí na konci 18. století, které se zabývalo záhadami, smrtí, okultismem, provokacemi a podobnými tématy. Sémanticky se termín gotik vztahuje na ke Gótům, germánskému národu, který ovládl římské impérium, a ke gotice, středověké architektuře, která stála v opozici k románskému umění. Původní gothic rock byl záležitostí především Velké Británie a Spojených států amerických. V současnosti je tato subkultura v důsledku mediálních prezentací rozšířena i v jiných státech. Pro tuto subkulturu je charakteristické obdivování temnoty a tajemna. První hudební kapelou označující se za gothic rock byla formace Joy Division¹⁶, která vznikla z manchesterské kapely Warsaw v roce 1978. Termín „gothic rock“ jako označení pro subžánr použil manažer této kapely, aby definoval hudbu Joy Division jako „gotickou taneční hudbu 20. století“.

Většina „emařů“ si uvědomuje, co je život a smrt. V těch životních příbězích teenagerů, ve kterých se objevuje vážné sebepoškození, či snad dokonce sebevražda, emo hraje podle Heidera (2008), doprovodnou, nikoli determinující roli. Emo-styl jako takový je podstatný především pro mládež 10 – 17 let. Závěrem této kapitoly lze konstatovat, že ne každý „emař“ uvažuje nad sebevraždou, stejně jako ne každý příznivec gothic rocku má v oblíbě horory.

¹⁴ Satan (z hebrejského sátán – protivník, odpůrce či žalobce) nebo ďábel (z řeckého diabolos – pomlouvač) jsou základní názvy pro odpůrce Boha (blíže viz Vojtíšek 2004, MIVILUDES 2007).

¹⁵ Charles Baudelaire se zabýval tématy jako jsou nuda, smrt, ideály, zklamání, konflikt mezi životem a smrtí, Bohem a Satanem atp. (srov. MIVILUDES 2007: 21)

¹⁶ Název pochází z románu *Thou House of Dolls*, pojednávajícím o židovské dívce, přidělené za druhé světové války v koncentračním táboře do „bloku radosti“ – anglicky joy division, což není nič jiného než bordel pro esesácké důstojníky a zaměstnance lágru. Zpěvák Ian Curtis název vysvětloval takto: „Je to vyjádření našeho vztahu k průmyslu zábavy. Buď nás budeš bavit, nebo zahyneš. Prostě obraz umělce dnešní doby jako prostitutky“ (Mluděk 2006: 28, in Smolík 2010)

2.2.5 Taneční scéna

Je vůbec taneční scéna subkulturou? Kolik existuje stylů taneční scény? Jaká je historie taneční scény?

Vzniku této zcela roztržité subkultury, resp. tanečních proudů předcházela v Anglii tzv. travellerská hnutí. Tento způsob života, vyznačující se nekonformitou a nesouhlasem s konzumní společností, omezeným těsně definovanými zákony industriální společnosti však od svého vrcholu na sklonku šedesátých let upadal. Travelleri (volně přeloženo jako poutníci) se v Anglii opět začínají objevovat začátkem osmdesátých let. Jednou z hlavních pohnutek subkultury byl odpor k neustálé honbě za hospodářským růstem, která v celkovém důsledku přinese globální zkázu (srov. Ledaby 2004).

Taneční scéna se odvíjela a byla závislá i na míře technického rozvoje. Vznikaly první samplery (mixážní pulty), nové hudební systémy a z dříve populárního disca se vyčleňují nové formy elektronické hudby. Zjednodušeně lze říci, že se jedná o monotónní rytmickou hudbu využívající silné basové linky (beats), která se hraje v rozsáhlých nepřerušovaných celcích na tzv. raveparties. Odtud také pochází souhrnné označení všech žánrů elektronické hudby rave, které bylo později nahrazeno názvem techno (podle jednoho z nejrozšířenějších podstylů). V nejužším smyslu slova je techno pouze svérázným stylem, který se objevil v 80. letech. Typické jsou pro něj perkusivní, syntetické zvuky, studiové efekty, opakované elektronické rytmy, mechanické textury a tříčtvrt'ový takt v tempu přibližně 130 až 140 úderů za minutu. V širším slova smyslu se jedná o zjednodušující všeobjímající pojem, používaný pro kulturní dění související s tanečními parties.

Vznik elektronické hudby se ale datuje mnohem dříve a v odlišných souvislostech. Výrazná změna v oblasti hudby nastala jako důsledek rozvoje nových informačních technologií (Škařupová 2002, srov. Bila 2002).

Elektronická taneční hudba se oprostila od tradičního „výrobního postupu“. Využívá mnohých digitálních zařízení, kromě syntezátoru také sekvencer, pomocníka při skladbě, sampler k digitalizaci zvuku, původně rockovým kapelám určené elektronické bubínky (nejvíce se proslavily výrobky firmy Roland). Vzájemné propojení je možné díky technické standardizaci (norma MIDI) a používání internetu. Nese s sebou také nové pojetí interpreta. Je jím DJ, který za pomoci dvou gramofonů a mixážního pultu spojuje skladby na vinylových deskách v jeden celek a odbourává tak konvenci „píseň, pauza, píseň“. Rukopis DJe jako interpreta je tady pro průměrného posluchače méně zřetelný, je však možné se orientovat v rámci různých stylových rozdílů (Škařupová 2002).

Zásadním fenoménem taneční scény byly a jsou kromě oficiálně organizovaných akcí v klubech či venku právě ilegální parties. Vznikly jako reakce na vysoké náklady na pořádání „normálních“ večerů a později také v důsledku kriminalizace kočovného životního stylu, jež mnozí nadšenci pěstují.

Jaká je filozofie technokultury? Žádná vlastně neexistuje; je založena pouze na individuálním prožitku každého jednotlivce. Techno už ideu nepotřebuje; jak tvrdí každý raver, cítí ji na základě prožitku. Základní myšlenky technokultury/technoparties lze shrnout pod kryptogram PLUR (peace, love, unity, respect) (srov. Syrový 1999, Posolda 2004).

V prostředí tanečních párty jsou drogy velmi obecně rozšířeny a převládá názor, že jejich užívání je normální a žádoucí. Navíc pokud mají uživatelé drog přátele ze stejné subkultury, vzájemně se v tomto přesvědčení utvrzují. Taneční párty lze považovat za rizikové prostředí, pokud jde o kontakt s drogami a jejich snadnou dostupnost. Protože většina respondentů užívala ilegální drogy i před účastí na párty, nelze však taneční hudbu označit jako iniciátora drogových experimentů (Škařupová 2004). I proto lze tuto kapitolu skončit tím, že nelze ztotožňovat taneční scénu s drogami.

Závěr

Život v rámci subkultur přináší mnohá pozitiva, ale i negativa, která byla popsána v kapitole o rizikovitosti. Patřit k příznivcům určité subkultury může pro jedince znamenat zvýšení jeho pozice v rámci třídy i školy. Z ontogenetického hlediska můžeme říci, že identifikace se skupinou, potažmo subkulturou, poskytuje dospívajícímu jedinci dočasný azyl v období jeho vnitřního hledání. Ideové paradigma subkultury mu poskytuje možnost konfrontovat své hodnoty, postoje a vztahy k okolnímu světu, jakož i k sobě samému. Přijetí jedince partou náležející do širší subkultury je též spojeno s přidělením určitého statusu a role a se socializačními procesy uvnitř party. Jedinec si tak může v rámci subkultury utvářet i tzv. paralelní kariéru, někdy zcela odlišnou od kariéry školní. To je důležité zejména pro jedince, kteří jsou v oblasti školy neúspěšní: vysoký status v rámci subkultury jim umožňuje zvýšit si sebevědomí. Podstatné je často být „in“. (srov. Smolík 2005b).

Určitá separace života mládeže od světa dospělých a „vymezení“ zcela specifického prostoru může vést k pocitům nepřijetí a k tomu, že se dospívající cítí značně omezeni ve svém vlivu na širší společnost (Macek 2003). Často může dojít k nepochopení žáků/studentů spjatých se subkulturou mládeže, případně jejich zařazení do kategorie „provokatér“, „rebel“, „násilník“, „narkoman“ atp.

Subkultury mládeže jsou i prostorem pro sny, tužby, kamarádství, sounáležitost, individualitu (či „stádnost“), provokace, rebelie, sduřování, lásky a tak dále. Tento aspekt subkultur mládeže je však často opomíjen... (Kapitola zpracována podle Smolík 201, s.107 – 239)

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Odlište pojmy subkultura a kontrakultura.
2. Jaké jsou charakteristiky rizikové mládeže?
3. Které z uvedených subkultur považujete pro zdravý vývoj mládeže nebezpečné, a proč,

Literatura

GIRTLER, R. *Okrajové sociální kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2001.

- JESSOR, R.: Risk Behavior in Adolescence, *Journal of adolescent health*, 1991, 12, s. 597-8
- McROBBIE, A. (2006): Aktuální témata kulturních studií. Praha: Portál.
- SAUNDERS, N. (1996): Extáze & technoscéna. Brno: Jota.
- ŠOLC, V. (1999): Technokultura – návrat k rituálu. *Psychologie dnes*, roč. V, č. 10, s.12 - 13.

3 Rizikovost vybraných subkultur mládeže

K zapamatování

- Fotbalový divák
- Ultras
- Hooligans
- Fotbalové násilí
- Fanprojekt
- Fanarbeiter
- Support
- Fanzin
- Choreo

3.1 Fotbaloví chuligáni

O fotbalovém chuligánství se lidé dozvídají z médií poměrně často. Většinou si veřejnost spojuje fotbalové fanoušky s chuligány a chuligány s výtržnostmi. To je také plně v intencích vzniku a vývoje tohoto pojmenování a jeho obsahu.

Chuligán je nejčastějším a nejběžněji užívaným názvem skupin fotbalových výtržníků. Toto označení má svůj původ v Anglii a je zřejmě použito podle jména irské zločinecké rodiny Hooliganových. Obecně se toto označení používalo pro výtržníky, vandaly, drobné zloděje atp. Ve fotbale jsou tímto názvem označeny skupiny militantně orientovaných „příznivců“ fotbalu. Na fotbal přicházejí v první řadě proto, aby vyvolali konflikt či bitku s jinými obdobnými skupinami soupeřova týmu. V českých poměrech (v 60. a 70. letech min. stol.) byli za chuligány často označováni mladí lidé, kteří se chovali a oblékali nonkonformně. Typickým důvodem pro tehdejší označení chuligána byly dlouhé vlasy u mužů a džínsové oblečení. Dnes je za chuligána označován fanoušek, jehož primárním zájmem je vyvolávat násilnosti v souvislosti s fotbalovými utkáními. Většinou se jedná o muže starší dvaceti let, oblečené do uznávaného značkového oblečení, se středoškolským vzděláním.

Označení chuligán je také výzkumnou konstrukcí a pomocným termínem k označení původců násilí na stadionech. Chuligánem se člověk stává tak, že se za něho sám označí, anebo je za něho označen partnery s podobným zaměřením. Německá kriminoložka Lehmannová (2000) uvádí, že chuligánů mezi ostatními skupinami fanoušků je přibližně 5%. Typické je pro ně násilí a snaha vyprovokovat střety se soupeřovými fanoušky za každou cenu (Kasal: s. 28). I přes poměrně malý počet chuligánů je jejich vliv na ostatní fanoušky významný.

Fanouškovská scéna obecně se neustále proměňuje, s tím se také proměňují charakteristiky jednotlivých skupin. Za krátkou zmínku stojí dvě nové skupiny. V Čechách tzv. kindersáci (z něm. die Kinder – děti). Lehmannová (2000) je označuje jako nováčky. Jsou to mladí fotbaloví fanoušci ve věku mezi 12 a 16 lety, které přivedli do prostředí fotbalu a chuligánství jejich starší přátelé. „Kindersáci“ se vyznačují rychlostí a agresivitou a jsou často posíláni do sektoru hostů pro ukořistění jejich vlajky.

V Německu Kuttenträgers“ (z německého označení osob nosících kápě či kapuce) – zapřisáhlí fanoušci, pro něž je klub nejdůležitější hodnotou a jsou připraveni pro něj přinést značné oběti (Kasal: s. 28).

Na závěr obecné charakteristiky chuligánů lze uvést výrok (dnes již bývalého) chuligána, kterému se říkalo King. Ten, když měl vysvětlit rozdíl mezi chuligány a ultras (početná skupina fanoušků věnujících se vytváření atmosféry na stadionech, jejich primárním zájmem není násilí) tak prohlásil: „Ultras to jsou ti, co na to nemaj.“

„Mít na to“

Co znamená ono Kingovo „Mít na to“? Chuligáni, jako zmíněný King, i ostatní fanoušci (tak jako zřejmě každý člověk) usilují o své místo ve společnosti. Uvedeným výrokem bylo řečeno, že mezi chuligány přicházejí ti, kteří dokáží fyzicky i psychicky ustát potyčky a rvačky s nepřátelskými skupinami, nepříjemnosti s policií, ale také z toho vyplývající možné problémy v partnerských vztazích. Že jsou to také vůdčí osobnosti, které vnášejí do fotbalového prostředí napětí a dobrodružství. „Mít na to“ tedy znamená vybojovat si a také udržet místo ve svém společenství. Tím také vlastně všichni fanoušci naplňují další výrok, který jsme zaznamenali při výzkumu chování fanoušků. Podle nich totiž být fanouškem není obyčejným bytím; „je to stav, který se nedá pochopit“.

„Mít na to“ dostává takto hlubší význam; „mít“ schopnost hrát přiměřeně příslušné sociální role, které otvírají dveře na nová jeviště. Mladí lidé – fanoušci tak nedělají nic jiného, než že intenzivně (pro mnohé možná nepatřičně) hledají své společenské místo. Hledají jej podle toho, co je jim sociální realitou nejen nabízeno, ale přímo vnucováno. Scénáře sociálních rolí významnou měrou píše „významní druzí“ (půjčíme-li si výraz od sociologa G. H. Meada), tedy ti, které potkáváme na své cestě socializace a kteří jsou nám vzorem v jednání a chování. „Mít na to“, v kontextu našeho tématu, tedy také znamená chovat se jako zkušený chuligán, rváč, výtržník, chovat se tak, jak jsou tyto role konstruovány také ve společenských vyprávěních prezentovaných mediální a uměleckou sférou. Zde lze také použít trefnou sentenci L. Šerého, že: „Systém vytváří v hlavách svých subjektů řetězce idejí, které subjekty poté považují za plod vlastního rozumu a za důsledek společenského vývoje.“ (Šerý: s. 92)

V teorii rizikového chování uvádí Richard Jessor (1991)¹⁷ významný poznatek: „Rizikové chování může u dospívajících sloužit významným sociálním a osobním účelům, a pokud jim nejsou nabídnuty alternativy, které jim mohou poskytnout podobné uspokojení, těžko budou rizikové chování opouštět.“ Poznatek, který posunuje úvahy o účinné prevenci nevhodného chování do nového světla a zároveň je výzvou pro všechny, kteří se prevencí nevhodného chování mládeže zabývají.

3.1.1 Německé projekty pro fanoušky

Ve světě, jako reakce na sílící násilnické jednání fanoušků, se hledají cesty a způsoby jak docílit toho, aby se stadiony nestávaly místem výbuchů násilí, odžívání frustrací, místem pro extremistické projevy a všeobecně nebezpečným místem pro ostatní fotbalové diváky. Zjednodušeně lze říci, že existují dva hlavní přístupy k eliminaci násilí

¹⁷ JESSOR, Richard. *Rizikové chování v dospívání: psychosociální rámec pro chápání a jednání*. Society for Adolescent Medicine, 1991 (http://www.ppp-hodonin.eu/doc/Prevence_rizikoveho_chovani_Jessor_preklad.pdf)

propukajícího v souvislosti s fotbalovými zápasy. Tzv. anglický přístup preferuje metody policejní práce založené na jasných a striktních pravidlech a zákonných normách. Je charakteristický důslednou evidencí fotbalových fanoušků, jejich kontrolou a monitorováním.

My se, v souvislosti s tématem, zaměříme na tzv. německý přístup k fotbalovým fanouškům, který je založen na všeobecné sociální práci s mládeží (*fanarbeit*) využívající sociálně pedagogický přístup. V praxi to znamená, že u prvoligových týmů Bundesligy jsou realizovány projekty pro fanoušky (*fanprojekty*) garantované profesionálním sociálním pedagogem (nebo sociálním pracovníkem), který je zaměstnancem daného fotbalového klubu. Ve městech s kluby ostatních ligových soutěží mají být fanprojekty realizovány, pokud se pravidelně ukazuje při výtržnostech na veřejnosti větší počet příznivců místního klubu vyhledávajících násilí nebo k němu inklinujících. Fanprojekty naplňují dva hlavní strategické cíle sociálně pedagogické práce s fanoušky. První cíl je spojen s integračně-preventivní činností, která obsahuje specifické aktivity směřující k prevenci problémů spojených se subkulturou fotbalových fanoušků, včetně ochrany a pomoci fanouškům samotným. Cíl druhý je zaměřen na rozvoj fanouškovství jako plnohodnotné volnočasové aktivity, včetně využití její přirozené formativní funkce.

Sociální pedagog pracující s fanoušky (*fanarbeiter*) plní několik funkcí najednou. Předně je koordinátorem činností fanklubu. Dále je mediátorem mezi subjekty vstupujícími do činnosti fanklubů, jako jsou: ostatní fotbalový fanoušci a diváci, fankluby jiných fotbalových klubů, vedení domácího klubu, hráči domácího klubu, policie a obecně veřejnost. *Fanarbeiter* je zástupcem fanoušků. Idea jeho práce vychází z neoficiálního motta zakladatelů fanprojektů: „Ten kdo má problém, má také mnohem častěji sklony problémy vytvářet.“ Toto pravidlo je pro sociálního pracovníka zvláště důležité. Fotbalové kluby, policie a společnost se obecně zajímá pouze o to, že fanoušci problémy dělají. Pro prevenci a sociální práci je důležité pochopit postoj těch, se kterými pracují. To, že nahánějí strach nebo, že často je při jejich činnosti přítomen alkohol vnímají fanoušci jako problém lidí mimo jejich subkulturu, ne vlastní. Podobný postoj mají k chování na tribuně v tzv. kotli (Kasal, 2006). *Fanarbeiter*, na základě získané důvěry, pomáhá problematickým fanouškům jejich osobní problémy identifikovat a také řešit. K tomu využívá sociální oporu ostatních členů fanklubu. Tím naplňuje první cíl sociálně pedagogické práce s fanoušky – integrovat je do zdravého fanouškovského jádra. Členové fanklubu potom preventivně působí na tribunách při samotných zápasech, jednak připravenými nápaditými a koordinovanými choreografiemi podporujícími vlastní tým, tak také schopností klidnit zjitřené vášně. Tyto aktivity mají charakter peer programů.

Ochota fanoušků angažovat se v preventivní práci vyplývá ze zkušenosti, že fanklub jim poskytuje škálu zisků. Cítí silnou identifikaci se skupinou a spolupatřícnost s klubem. Volný čas trávený při aktivitách fanklubu je pestrý a smysluplně cílený. Členství ve fanklubu přináší i některé další výhody, včetně finančních. Volnočasovými aktivitami se tak plní druhý strategický cíl sociálně pedagogické práce s fanoušky.

Německé fanprojekty spojené se sociálně pedagogickou prací nejsou vybájeným ideálem, ale reálnou skutečností. Fankluby pod vedením zkušených sociálních pedagogů či sociálních pracovníků jsou sebevědomými a do velké míry nezávislými organizacemi, které provozují vlastní obchody (*fanshopy*), vydávají vlastní časopisy (*fanziny*), svoji činnost mohou realizovat v důstojných prostorách, které jim dává k dispozici klub nebo

také město. Např. ve Frankfurtu nad Mohanem byla fanklubu dána k dispozici budova zrušeného předměstského nádraží i s pozemkem. Tento příklad svědčí i o tom, že aktivní fankluby jsou schopny získat si respekt i u představitelů města.

Zkušenosti s německými projekty pro fanoušky ukazují, že cíleným, zapáleným a profesionálním přístupem sociálních pedagogů (sociálních pracovníků) lze naplnit zmíněný předpoklad eliminace rizikového chování – nabídnout (mladým lidem) takové alternativy, které mohou poskytnout podobné uspokojení.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Seznamte se se současným stavem prevence diváckého násilí v České republice.
2. Jaký je postup Policie ČR v případě výtržností při fotbalových zápasech?

Literatura

viz. Základní literatura

KASAL, J. *Násilí na stadionech na pozadí kultury*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013.

KASAL, J., KOSINA, V. Násilí na stadionech z pohledu sociální pedagogiky. *In Speciální pedagogika, 2013*

4 Rizikovost chování subkultur

K zapamatování

- socializace
- enkulturace
- altruismus
- prosociální chování
- činitele socializace

4.1 Subkulturní chování jako sociální problém

Problém sociální

„Sociální stav nebo situace, o níž se určitá relevantní skupina lidí nebo sami zúčastnění domnívají, že vyžaduje řešení, obvykle prostředky vnějšího institucionalizovaného zásahu (výchovného, politického, přesvědčovacího, represivního, ekonomického).“

3 přístupy k vymezení a pojetí problému sociálního.:

1. Pojetí **objektivní**: takové stavy nebo takové druhy chování, které komplikují dosahování spol. cílů, poškozují plynulé fungování společnosti a narušují *společenskou rovnováhu*
2. Pojetí **subjektivní**: p.s. je to, co je za p.s. pokládáno, co je takto pojmenováno a označeno, protože neexistují inherentně. Mohou to být soc. patologické situace a i když působí šokujícím způsobem na vnějšího pozorovatele, nemusí být takto vnímána samotnými aktéry situace
3. Pojetí, které oba pohledy **kombinuje**: p.s. je takový soc. stav, který značná část společnosti pokládá za narušení norem nebo zásah do hodnot, jimž je přisuzován obzvláštní význam.

Problematické aspekty:

- U funkcionalistického pojetí – otázka, jak a zda je možno vymežit objektivní společenské cíle a jak objektivně definovat stav rovnováhy

- U kompromisního pojetí – lze klást otázku, jak velké množství lidí musí situaci posuzovat jako problémovou
- U subjektivního pojetí – nebezpečí formulace umělých problémů, jestliže určitá situace je jako problémová definována, ačkoliv pro to nejsou žádné objektivní důvody
- Mýty a stereotypy v přístupu a formulaci p.s. – mýtus přirozené nedokonalosti člověka jako zdroje p.s., stereotyp zla spojeného s určitými kategoriemi (etnickými, rasovými atp.), stereotyp spoluviny, zlo přitahující další zlo...

Problém sociální je úzce spjat s:

-konceptem *sociální patologie – sociální dezorganizace* (chicagská škola) – *anomie* – s různými koncepcemi *sociální politiky* jako institucionalizovaného nástroje řešení p.s. -souvislost (Robertson) mezi *soc. institucemi a p.s.* ; většina základních sociálních potřeb je uspokojována prostřednictvím institucí (rodina, vzdělávání, ekonomika, politika, náboženství). Každé narušení institucionálního řádu a fungování institucí je provázáno vznikem závažných p.s.

3 fáze řešení p.s.:

- 1) Diagnostika p.s.
- 2) Formování sociální politiky vůči němu
- 3) Provedení reformního, či nápravného kroku

Cílem je nahlédnout postupy, kterými jsou lidé , vztahy i sociální události vč. Institucí přiřazování ke kulturně standardizovaným a sdíleným třídám sociálních problémů (zločin, nezaviněná chudoba, duševní poruchy, xenofobie aj. sociální problémy).

Posun ve vnímání p.s. **od konvencí sociální vědy, která pojímala sociální problémy jako objektivně existující a v principu nepřijatelné skutečnosti k pochopení sociálních problémů jako vznášení nároků, a to nejen osob využívajících sociální služby, ale i těch, kteří je poskytují.**

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Na základě uvedeného vyberte tři subkultury a stanovte za jakých podmínek s jejich činností může stát sociálním problémem.

Literatura

MERTON, R. K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON, 2000.
ROBERTSON, I. *Social problem*. Random House Inc., 1980.

5 Životní způsob životní styl a rizikové chování

K zapamatování

- Způsob života
- Životní styl
- Životní sloh
- Konformita
- Diferenciace
- Alternativa

5.1 Vymezení předmětu životního způsobu

Vymezení termínů životní způsob a životní styl je komplikované a nejasné a to i přesto, že termíny životní styl a životní sloh jsou běžně používanými termíny, kterým lidé rozumí. Duffková (2008) poznamenává, že termínům lidé rozumí ve smyslu spíše tušeném než výslovně konstatovaném. Duffková uvádí jako komplikaci při porozumění těmto pojmům, že se nedostatečně odlišuje **termín** životní styl a **problematika** životního stylu. Analogicky lze předpokládat, že stejná komplikace se objevuje u pojmu životní způsob. Při porovnání analýz pojmů životní styl, životní způsob uvedených v publikacích Heleny Kubátové (Sociologie životního způsobu) a Jany Duffkové (Sociologie životního stylu) lze konstatovat, že oba termíny jsou prakticky používané jako synonyma. Pokud však se máme zabývat oběma termíny hlouběji, přeci jenom nacházíme významový rozdíl.

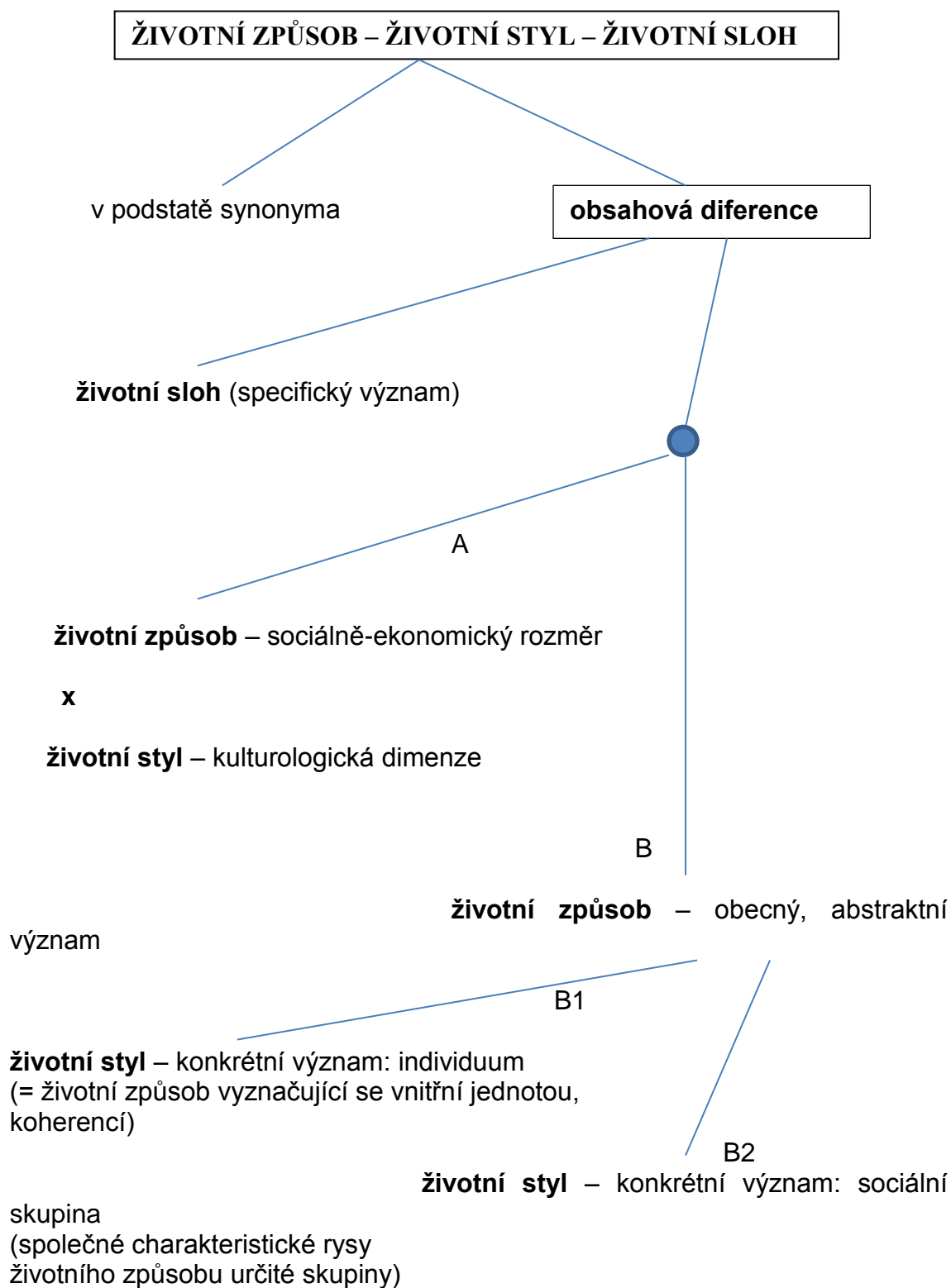
Literatura se tak obvykle shodne v základním významovém rozdělení obou pojmů, a to tak, že *životní styl* je spojován s kvalitativními hledisky žitého společenského života. Kulturologický pohled na životní styl jej interpretuje na základě pojmu kulturní vzorec a analýzy procesů enkulturace a socializace (tedy blíže ke smyslu života). Zatímco *životní způsob* je používán v rámci sociálně-ekonomického pohledu na život jedince. Životní způsob je tak považován za **jednu z dimenzí sociálního statusu**. (srov. Kubátová 2010: 13-15).

Třetí termín *životní sloh* má zvláštní postavení. Je nejméně užívaným a nejvíce specifickým pojmem označujícím některé aspekty života jedince. Je to pojem definovaný významným architektem a teoretikem Karlem Honzíkem.

Pro náš obor je tak logické, že preferujeme termín životní způsob jako lépe odpovídající jeho praktickému zaměření.

Pro představu uvádíme schéma základních variant používání terminologické triády.

Schéma terminologické triády (Duffková 2008, s.66)

Životní způsob

Obecnější pojem než životní styl. Podle Duffkové je to systém významných činností a vztahů, životních projevů a zvyklostí typických, charakteristických pro určitý subjekt (jedince či skupinu, eventuálně i společenství či společnost coby konkrétního nositele životního způsobu). Je také považován za jednu z dimenzí sociálního statusu.

Životní styl jednotlivce

je ve značné míře konzistentní životní způsob, jehož jednotlivé části si navzájem odpovídají, jsou ve vzájemném vztahu, vycházejí z jednotného základu, mají společné jádro, resp. určitou jednotící linii, tj. jednotný „styl“, který se jako červená linie prolíná všemi podstatnými činnostmi, vztahy, zvyklostmi apod. nositele životního stylu.

Životní styl skupiny

Představuje do určité míry vyabstrahované, typické společné rysy životního způsobu, resp. jeho hlavních, určujících momentů, které jsou příznačné pro převážnou většinu členů nějaké skupiny (např. životní styl lékařů, profesionálních sportovců, vysokoškolských studentů atp.)

Životní sloh

Používal od 40. let 20. stol. Karel Honzík (český architekt, který se věnoval také teorii architektury). Životní sloh je soustavou vzájemně vztažných životních forem, jimž se projevuje život určité společnosti v určité historické situaci. Jedná se o formy jednání, vztahů, vědomí, a věcného prostředí.

Kvalita života jednotlivce nebo rodiny

Je obvykle chápána jako kulturnost životního stylu, ať už se to týká kulturnosti trávení volného času, případně vybavenosti domácnosti kulturními předměty (např. knihy) nebo výše vzdělání, případně složitosti vykonávané práce.

Materiální aspekt životního stylu

Odpovídá pojmu životní úroveň a je operacionalizován indikátorem vybavenosti domácnosti předměty dlouhodobé spotřeby.

Kulturní aspekt životního stylu

je chápán jako kulturní úroveň a je operacionalizován indexem kulturních aktivit.

Statusová skupina

Sociální skupiny, jejíž členové mají podobný sociální původ, požívají podobnou sociální prestiž, vyznačují se podobnou výchovou a podobným stupněm vzdělání, podobným povoláním i životním stylem.

Biografická determinace situace

Je vyjádřením skutečnosti, že naše současné jednání a rozvrh naší budoucnosti jsou ovlivněny naší minulostí. Podle Alfreda Schütze determinuje biografická situace naše možné úmysly a cíle.

Aktivismus

Jednotlivec se nepřizpůsobuje společenským podmínkám pasivně, ale aktivně.

Individualismus

chápaný jako hodnota, jako morální ctnost, vede k tomu, že Američané chtějí být soběstační a nechtějí být závislí na ostatních.

Hédonismus

Jako způsob života, který vznikl v důsledku zaměření ekonomiky nikoliv na práci, ale na spotřebu. Hédonistický životní styl je založen na myšlence, že všechny myslitelné potřeby je třeba uspokojit ihned.

Konformní chování

Merton vysvětluje jako stav, kdy člověk přijímá jak předepsané cíle, tak prostředky k jejich dosažení.

Kulturní objekty (např. knihy, umělecká díla, technické přístroje atp.)

Kulturní kompetence (kulturní schopnosti, dovednosti a vědění, které člověk může nabýt vzděláním) doklady o kulturní kompetenci (školní vysvědčení, diplomy a tituly dokládající absolvování určité školy na určitém stupni).

Habitus

Je jakousi mřížkou, přes kterou lidé vidí a posuzují svět a na základě tohoto posuzování v něm jednají. Důležité je, že to, co habitus obsahuje, jsme se sice naučili, ovšem protože si to neuvědomujeme, myslíme si, že to, co děláme, je vrozené a přirozené.

Mc Robbie uvádí koncept habitu, který představuje sféru dispozic a nevědomých praktik – gest, jednání, domněnek.

P. Bourdieu představuje habitus jako jakési vtělení společenské struktury v jedinci.

Milieu představuje kulturní zázemí každodenních jednání, tj. způsob, jak lidé vnímají každodennost společnosti, reagují na ni a používají ji v souladu se společenskými hodnotami a postoji.

Model sociálních milieu vyvinula německá společnost Sinus.

Jak uvádí Šafr (s. 25) Sinus-Meta-Milieu používá kombinaci sociálního statusu a základních hodnotových orientací (tradice, modernizace, re-orientace), v němž bylo identifikováno sedm typů milieu pro Evropské země: tradiční, etablovaní, intelektuální, moderní hlavní proud, konzumně materialistické, pro-modernizační, vyhledávající senzaci.

5.2 Styl života jako specifický vztah mezi společností a individuem

Životní způsob/styl konkrétního individua a jeho hlavní charakteristické rysy závisejí především na:

- 1) vnějším faktoru – na obecnějších, celospolečenských a případně i na užších skupinových (např. rodinných) životních podmínkách,
- 2) subjektivním činiteli – na osobnosti jednotlivce se všemi jeho konkrétními potřebami, hodnotami, zájmy, aspiracemi, dovednostmi, schopnostmi apod.

Životní podmínky a osobnost člověka

Životní podmínky – jakožto všechny (objektivní) danosti, v nichž se rozvíjí společenská existence v určité etapě historického vývoje – mají roli určitého rámce, „východiska“ životního stylu individua. Jednotlivec na tyto životní podmínky reaguje, resp. musí nějak reagovat: jednak tím, že k nim zaujímá určitý postoj, hodnotí je z hlediska toho, zda a jak odpovídají jeho hodnotám, potřebám atd.; jednak tím, že na základě svého postoje k životním podmínkám konkretizuje a specifikuje svůj vlastní, individuální životní styl (v duchu této představy se někdy vyzdvihuje teze, že životní způsob/styl je v podstatě vlastně reakcí člověka na své životní podmínky).

Celkově je možné říci, že životní styly jednotlivců jsou natolik obdobné a natolik rozmanité, nakolik jsou obdobné a rozmanité jednak podmínky, v nichž jednotlivci žijí, jednak i tito jednotlivci sami.

Obecně je možné říci, že každý člověk má (nějaký, svůj) životní styl - stejně jako má každý člověk (nějakou, svou) morálku - každý vykonává nějaké činnosti (v zásadních, obecných rysech dokonce všichni vykonávají řadu stejných typů činností či dokonce přímo stejných činností); každý má nějaké hodnoty; každý je nějak napojen do nějakých sociálních sítí; každý nějak tráví svůj volný čas atd. atd. Existují ovšem značné rozdíly v tom, jak dané činnosti vykonává konkrétní člověk, jaké preferuje hodnoty, jak vypadají jeho sociální vazby, čím speciálně tráví svůj volný čas atd. atd.

Variantnosti v životních způsobech jednotlivců mohou existovat v zásadě ve dvou formách: jako *diferenciace* a jako *alternativnost*.

Diferenciace v životním způsobu

Diferenciace v životním způsobu se často objevuje v dichotomiích, event. trichotomiích

- např. rozdíly v životním způsobu podle:

- pohlaví (životní způsob muže – životní způsob ženy),
- podle typu bydliště (městský životní způsob – životní způsob na venkově),
- podle věku a fáze životního cyklu (životní způsob dítěte – dospělého – starého člověka),
- podle vzdělání (životní způsob člověka s vzděláním základním – středoškolským – vysokoškolským).

V jiných případech diferenciace může jít o podrobnější rozlišování – např. podle:

- sociální struktury (resp. podle místa jedince v sociální stratifikaci),
- zdravotního stavu (např. životní způsob těžce tělesně postiženého člověka),
- rodinného stavu (např. životní způsoby podle klasického rozdělení „svobodný/á – ženatý/vdaná – rozvedený/á – ovdovělý/á“),
- profese a povolání (u nás je od 90. let minulého století zvláště oblíbené – u sociologů - sledování životního způsobu manažerů a – u veřejnosti - osob patřících k tzv. zábavnímu průmyslu),
- zaměstnání (např. životní způsob člověka pracujícího v málo obvyklých směnách či v tzv. nestandardních formách, včetně např. teleworkingu /práce na dálku/ či telehomeworkingu /práce na dálku z domova/).

Na uvedených příkladech je patrné, že v rámci diferenciace v životním způsobu, založené na určitých daných životních podmínkách, má jedinec zpravidla menší možnost subjektivní volby v zásadních momentech životního způsobu – samozřejmě, pokud zůstává v situaci, na kterou se váží příslušné životní podmínky. (Duffková)

5.3 Alternativní životní styl

Duffková alternativou obecně rozumí možnost volby mezi dvěma nebo více způsoby řešení (zpravidla protikladnými), volitelný způsob řešení, event. v prostém významu možnost. Nutnou a nezbytnou podmínkou alternativního životního stylu je tedy především existence různých životních stylů a možnosti výběru mezi nimi. Alternativní životní styl je pak životní styl volitelný – ovšem otázkou zůstává, v rámci čeho je volitelný, z čeho je možné si vybírat apod. K vyjasnění toho, co je vlastně podstatou alternativnosti v alternativních životních stylech, resp. co je vůbec možné označit za alternativní životní styl, můžeme přistoupit pomocí některých dílčích otázek.

Dále pokračuje zamyšlením se nad otázkami:

Alternativní jak?

Budeme-li vycházet z toho, že alternativa je prostá možnost, že alternativní je jednoduše „jiné“, znamená to, že alternativní životní styly jsou „jiné“, od sebe se odlišující životní styly – existuje určitá škála (bez nějakého vnitřního uspořádání), spektrum, v podstatě neohrazený či neukončený počet vzájemně se lišících životních stylů: co lišící se životní styl, to alternativní životní styl.

Alternativní k čemu?

To je – spolu s první otázkou - zásadní problém vzhledem k tomu, že alternativa je vlastně vždy záležitostí srovnávání, má relativní charakter – musí existovat něco, ve vztahu k čemu uvažujeme o alternativě, o jiné možnosti. Vždy musí tedy být řečeno, k čemu je naše možnost alternativou?

V **časové rovině** můžeme uvažovat o alternativě v rámci současnosti – pak jde v podstatě o srovnávání existujících typů životních stylů.

V **předmětové rovině** se dá hovořit buď o alternativě k jednomu jakoby „celospolečenskému“ životnímu stylu, nebo o určitém spektru různých možností, různých životních stylů.

Žádný „celospolečenský životní styl“ ovšem ve skutečnosti neexistuje – existuje však jednak prosazovaný či spíše ze strany společnosti pozitivně oceňovaný životní styl, jednak životní styl (životní styly) ve skutečnosti převažující, považovaný za obvyklý.

Alternativní v čem?

Tato otázka se v podstatě ptá po měřítku, rozsahu alternativnosti, tj. ptá se, jaké odlišnosti v životním stylu jsou nutné, aby bylo opodstatněné hovořit o alternativě.

Vhodnější by bylo o alternativnosti hovořit tam, kde se životní styly liší v těch nejpodstatnějších, určujících prvcích a rovinách – znamenalo by to např. nepovažovat za nositele alternativního životního stylu člověka, který pouze ze svého jídelníčku vynechává maso a masné produkty, ale vegetariána, pro kterého je zásada „nejíst nic, co mělo tvář“ jen součástí mnohem širších praktik životního stylu, systému hodnot a zastávaných postojů.

V jakém směru alternativní?

Zde jde o to, jaký směr odchýlení od „modelového“ životního stylu většiny společnosti je chápán jako alternativní. Velmi často v obecném povědomí panuje představa, že alternativní jsou vlastně ty životní styly, které se od životního stylu většiny lidí liší v negativním směru – např. životní styl alkoholika, narkomana, příslušníka podsvětí apod. Je to do jisté míry pochopitelné: považují-li svůj životní styl za „správný“ (žádoucí, pozitivní atd.), alternativu k němu mohou chápat jako „nesprávnou“ (nežádoucí, negativní apod.). To je ovšem jen jedna stránka věci. Kromě životního stylu, který se (alternativně) liší od „běžného“ životního stylu v negativním směru, je snadné najít i alternativní „pozitivní odchylky“ od „průměru“, „běžnosti“, „normálu“. „Pozitivní odchylka“ v tomto směru je alternativní životní styl kladně oceňovaný a často i chápán jako ideál, vzor, model.

Na základě čeho alternativní?

V rámci svých životních podmínek si jedinec volí, zda bude žít životním stylem většiny nebo zda se rozhodne pro odlišný životní styl. Proporce subjektivního a objektivního ve volbě životního stylu mohou být různé – zejména při vnějším posuzování. Jedinec se může dostat do situace, kdy se mu zdá, že vlastně nemá na výběr, že se musí rozhodnout pro určitý alternativní životní styl, že jakoby jiná alternativa pro něj neexistuje. Pozorovatel, tj. jiný člověk, však může na základě svých zkušeností, názorů, hodnot atd. chápat jako alternativu i to, co jím posuzovaný jedinec pro sebe předem ze škály možností vyloučil (teoreticky to však možnosti-alternativy byly).

Shrnutí

Životní způsob a životní styl významně ovlivňují praktikování života u mládeže. Subkulturu je třeba vnímat jako alternativu ve způsobu života.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Vymezte charakteristiky soudobého způsobu života v naší společnosti.
2. Co ve způsobu života může vést k příklonu k subkultuře.?
3. Vysvětlete, že subkultura je alternativou životního způsobu. Nebo je to životní způsob sám o sobě?

Literatura

viz. Základní literatura

DUFKOVÁ, J. *Životní způsob/stal a jeho variantnost*. In: Aktuální problémy životního stylu. Praha: Univerzita Karlova, 2006.

HEBDIGE, D. *Subkultura a styl*. Praha: Dauphin, 2012.

6 Volný čas jako rezervoár růstu nebo destrukce

K zapamatování

- Morální chování
- Morální jednání
- Odpovědnost
- Morální konflikt
- Morální dilema
- Morální volba

6.1 Vymezení pojmu volný čas

První vymezení volného času pochází z období starověkého Řecka a to filosofem Aristotelem, který chápe volný čas jako čas na rozumování, čtení veršů, setkávání se s přáteli a poslouchání hudby, nemá nic společného s lenošením a nicneděláním. Ve středověku byl volný čas vnímán jako časový úsek, který je věnován rozjímání a modlitbám, ale také různým zábavám, hrám a tancům.“ V době renesance bylo množství volného času minimalizováno, byla preferována práce a zahálka (volný čas) neměla v tehdejší společnosti svůj význam. Karel Marx „chápe volný čas jako sféru lidské svobody, svobodného rozhodování a svobodné činnosti. Práci charakterizuje jako říši nutnosti, volný čas jako říši svobody“.

Francouzský sociolog Dumazedier vymezuje volný čas takto:

: "Volný čas je aktivitou (komplexem aktivit) mimo pracovní, rodinné a společenské závazky, jíž se jedinec zabývá ze své vůle, aby si buď odpočinul, pobavil se, rozšířil své znalosti či spontánní sociální participaci nebo svobodně zdokonaloval svou tvůrčí kapacitu."

Formuloval také atributy volného času:

- 1) svobodná volba činností, význam osobního rozhodování (nepřítomnost prvku donucení a v tomto smyslu nezávislost na práci - volný čas osvobozuje),
- 2) neutilitárnost, nezainteresovanost, materiální nezaujatost (činnost volného času postrádá instrumentální, bezprostředně užitečné či ideologické účely, cílem činnosti není hmotný nebo jiný sociální zájem, činnost nemá „zjistný“, užitečný smysl a cíl),
- 3) činnost volného času je pro jedince spojená s radostí, s hledáním stavu uspokojení – volný čas je hedonistické povahy,
- 4) činnost volného času zahrnuje celého člověka, bez rolového omezení, člověka rozhodujícího o sobě (volný čas usnadňuje jeho seberealizaci jako totálního člověka, pomáhá mu zbavit se rutinních a stereotypních návyků).

Aby byl umožněn volný čas v životě masy pracujících lidí, musily napřed být v sociálním životě společnosti realizovány dvě podmínky:

1. Činnosti ve společnosti se ve svém celku již neřídí povinnostmi uloženými komunitou. Alespoň jedna část těchto činností se vymyká kolektivním ritům, a to zvláště práce a volný čas. Tuto část určuje svobodná volba jednotlivců, ačkoli sociální determinismus zřejmě tuto svobodnou volbu ovlivňuje.

2. Profesionální práce se odpoutala od druhých činností. Je vymezována podle vůle člověka, nikoli podle přírody. Kromě toho je speciálně zorganizována, takže volný čas je od ní dost jasně oddělený nebo oddělitelný.

Tyto dva předpoklady v životě společnosti lze najít jen v civilizaci industriální a postindustriální. Znemožňují aplikaci pojmu volného času na civilizace archaické a agrární civilizace tradičního typu.“ Dumazedier 1966, in Duffková)

V sociologických zkoumáních v minulosti docházelo k „podceňování“ volného času. Důvodem je zřejmě skutečnost, že velká pozornost byla věnována ekonomickým procesům a v této souvislosti se zdál být na časové ose (bezprostředně) významnější čas pracovní a jeho okolnosti než čas volný.

6.2 Novodobé pohledy na volný čas

Ze spojení zájmu o volný čas a budoucnost vznikl v 60. letech (mimo jiné) důležitý typ či směr sociologického uvažování o volném čase, který dostal název „teorie společnosti volného času“ – společnost volného času je možné chápat jako jednu z konkrétních variant postindustriální společnosti, futurologických představ o možné/pravděpodobné budoucnosti.

V představách budoucnosti v 60. letech celkově převažovaly optimistické postoje a také teorie společnosti volného času byly plné především nadějí, očekávání a předpokládaných pozitivních důsledků. Skepticismus a pesimismus, varování před možnými negativy v uvažování o budoucnosti volného času a jeho event. společnosti, které se dosti rozvinuly v 70. letech i pod vlivem obecného obratu k pesimismu, byly v tomto období rozhodně ve výrazné menšině, ale už tehdy existovaly (např. D. Riesman, E. Fromm) a dosti často spojovaly „rizika“ volného času s masovou kulturou a masmédií, později masovou spotřebou, konzumentstvím.

Autor ideje společnosti volného času, francouzský sociolog J. Dumazedier byl v tomto ohledu výjimkou – ve všech svých teoriích usiloval o vyvážený pohled, rozebíral stejnou měrou možná (budoucí) pozitiva i negativa, neskrýval, že jeho přístup k volnému času je ambivalentní. Dumazedier vycházel z pojetí vývoje světa jako procesu, v němž dostává stále větší slovo volný čas na úkor práce – tj. práce přestává být centrální hodnotou, není prožívána jako cíl, ale jen jako prostředek a její význam přebírá volný čas, který není žádným druhotným, vedlejším produktem soudobé civilizace, ale produktem centrálním. Celkově ale Dumazedier nechce pojímat volný čas jen ve vazbě (tedy opozitní vazbě) s prací, volný čas je podle něj svébytnou kategorií se samostatnými funkcemi relaxace, rozptýlení a sebevzdělávání/kultivace osobnosti.

Tato idea je vlastní nové generaci sociologů, kteří se snaží najít „novou sociologii volného času“. Svědčí o tom i výčet publikací (výběr Duffková):

K nejvýznamnějším a nejvýraznějším autorům patří bezesporu J.R.Kelly, G. Godbey, K. Roberts či A. J. Veal. Další neopomenutelný sociolog volného času R. A.

Stebbins rozvíjí své představy o volném čase hlavně na základě odlišení “vážného” (serious) a “příležitostného” (casual) volného času. Velmi plodný a invenční – a to, jak je patrné z následujícího výčtu příkladů prací, na poli volného času i sociologie volného času - je dále Ch. Rojek. Mimo anglosaskou oblast je třeba z předních autorů současné sociologie volného času jmenovat alespoň francouzského sociologa G. Ronovosta, který se - mimo jiné - v různých časopiseckých statích intenzivně zapojoval do diskuzí o „nové“ sociologii volného času.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Ve způsobu života současného člověka hraje významnou roli to, jakým způsobem tráví svůj volný čas. Volný čas tak otevírá pro zamyšlení nová témata. Např. problémy životního způsobu v multikulturní společnosti na příkladu USA. Objevují se i u nás. Zajímavým tématem jsou hospody a jejich význam v české spol. Další otázky k zamyšlení se týkají specifík životního stylu vysokoškolského studenta, jak se liší od ostatních vrstevníků, od středoškolských studentů. Chataření - proč je to zrovna u nás tak rozšířené? Rekreační sporty, fyzická Čechů upadá. Proč to tak je? Nebo to tak není? Gamblerství jako volnočasová aktivita? Přemýšlet po sociální rovině (ne psychiatrické).

Aplikujte získané vědomosti o volném čase na problematiku rizikového chování mládeže.

Literatura

DUFKOVÁ, J. Životní způsob/styl a jeho variantnost. In: Aktuální problémy životního stylu. Praha: Univerzita Karlova, 2006.

KELLER, J. 2001. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 1999.

MARX, K. 1972. Rukopisy Grundrisse II. Praha: Svoboda

PETRUSEK, M. (red.) [et, al.]. Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum, 1996.

7 Virtuální svět jako rizikový faktor

K zapamatování

- Virtualita
- Virtualizace
- Medializace
- Sebemystifikace
- Kolektivní klam
- Imaginace
- Symbol

7.1 Role virtuálního světa v pojetí skutečnosti

Ladislav Šerý vystihuje podstatu vnímání reálného a ne-reálného současným člověkem. Při pozorném čtení najdeme konsekvence k tomu, proč mladí lidé inklinují k určitému typu subkultury.

Dnes se masivně objevuje nový protějšek skutečnosti – virtuální realita ve všech podobách; v podobě digitalizace, komputerizace, informatizace, klonování, biotechnologizace, medializace, virtualizace, globalizace, totální přeměny světa. Měníme vše kolem sebe a vše kolem mění nás.

Podléháme jakési vyšší moci technologického pohybu, aniž ji pojmenovává, věříme ale nemáme pro svého boha jméno. Ale právě to je skutečná víra, Věřit bez přemýšlení, nevědomě, ze zvyku ,pasivně a nelogicky.

Virtuální nemá nic společného s falešným, iluzivním nebo imaginárním. Není to ani protiklad reálného, spíše jeho rozšíření, Jde o způsob bytí, jež umožňuje nové přístupy, otevírá budoucnost a nachází v ní nové impulsy. Je pro něj typické mizení rozdílu mezi vnitřním a vnějším, tedy objektivizace vnitřku a subjektivizace vnějšku.

Virtuální označuje v obecném jazyce prostou absenci existence, zatímco slovo realita předpokládá materiální bytí, hmatatelnou přítomnost. Ve středověké latině byl výraz

virtualis odvozen od slova virtus (síla) a ve scholastické filosofii označoval něco, co existuje nikoliv jako fakt nebo akt, ale jako **otevřená možnost či potence**. Semeno v sobě virtuálně obsahuje celou rostlinu. Virtuální tedy nestojí proti reálnému, ale proti aktuálnímu. Až virtualizace činí z virtuálního přítomné. Virtuální je reálné, jež ještě není rozvinuto.

Virtualizace je tedy proces, v němž předmět ještě není ustaven skrze svou aktualizaci (své řešení) nýbrž jako problematické pole.

Naše smysly jsou virtualizovány jazykem, informačními technologiemi a audiovizuálními protézami, jež externalizují lidské tělo a činí z něj součást sociálního a technologického hypertěla.

Virtuální svět nabízí snadnou cestu, bezbolestnou existenci a dokonce iluzi nemateriálního těla, tedy naplnění touhy po věčnosti.

Virtuální realita je také a možná především **obrana před skutečným světem**, v němž nakonec vládne nejistota, bolest a smrt. Smysl sociální existence potom nespočívá v udržení společenství nebo společnosti pohromadě, ale v udržení připojení. (Šerý 2009, s. 40-45)

7.2 Imaginace – obraz, znak symbol a diváctví

Protože uváděný text je studijní oporou, nevysvětluje podrobně vztah řešených témat k dané tematice. Má navést studujícího k vlastní cestě nalézání souvislostí.

Na příkladu subkultury fotbalových fanoušků demonstrujeme jakým způsobem získá jedinec touhu patřit k vybrané skupině – subkultuře.

- Chování skupin ultras a chuligánů je kulturně a sociálně podmíněno.

V českém prostředí nachází svůj zdroj inspirace především v chování anglických fanoušků, ale jejich slova obdivu patří i fanouškům italským, německým a polským. Z jejich chování je silně patrná snaha o nápodobu. Napodobit své vzory v oblečení, ve způsobu vnějších mimoverbálních i verbálních projevů, přístupu k násilí a chování k policii podněcuje imaginaci, kterou potom zpětně nacházíme v symbolizovaných projevech. Imaginace v tomto případě slouží k symbolizaci chování, které pochází z kulturně odlišného prostředí. Vědomí fanoušků však také přejímá symboliku svého, důvěrně známého prostředí (a to nejenom fotbalového, ale z větší míry vnějšího socio-kulturního prostředí). Přijímání takové symboliky je víceméně nevědomé nebo

spíše podvědomé, bez zřetelného uvědomování si jejích kontextů (srov. vliv pole na habitus u Bourdieu).

- Než se budeme zabývat konkrétními projevy fanoušků, je nutné osvětlit vztahy mezi imaginací jako konativní schopností lidské psychiky a termíny obraz, znak, symbol jako konkrétní veličiny, které tvoří výsledný efekt procesu imaginace.

- „Za podstatný rys imaginace a společný jmenovatel všech způsobů, jak se projevuje, je v současné době pokládáno *zdvojování* (reduplikace). Zdvojování mezi skutečným a zdánlivým, mezi smyslovým a rozumovým, mezi konkrétním a abstraktním, mezi označujícím a označovaným.“ Imaginace není v současné době posuzována jako jakési prodloužení percepce nebo proces, který předchází myšlení. Imaginace zobrazuje a napodobuje, ale také díky ní jsem schopni evokace, umíme označovat – tedy přiřazovat znaky ke konkrétnímu. V neposlední řadě prostřednictvím imaginace jsme schopni určit význam a osmysluplňovat svět a věci kolem sebe.

- Dubois vytyčuje metodologickou problematiku imaginace třemi termíny: obraz, znak a symbol.

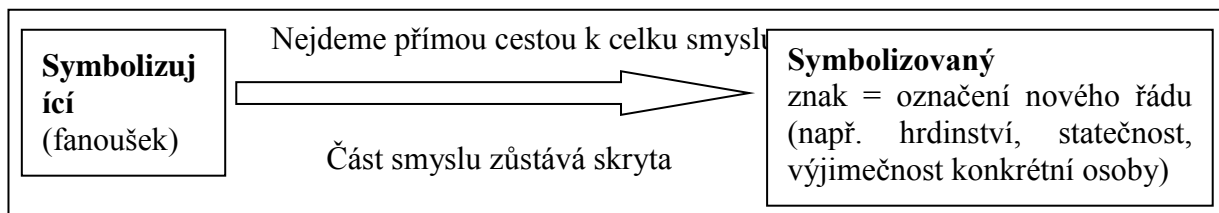
- Obraz: má vztah ke všem reprezentačním (zobrazujícím, napodobujícím), respektive mimetickým aktivitám. Zobrazování definuje imaginaci v její první rovině – *mimesi*.

- Znak: je základem aktivity označovací (signifikace). Signifikace definuje imaginaci v rovině *sémiose*. Znak označuje vztah mezi slovem, zvukem apod., tj. *označujícím*, a myšleným obsahem (pojmem, představou, myšlenkou, tj. *označovaným*).

- V *mimesi* a *sémiosi* se setkává proces kladení obrazu nebo představy s procesem kladení smyslu a významu. Tím imaginace překračuje dalším zdvojováním obě roviny a otvírá se třetí rovině, rovině symbolu. Symbolizace postupuje mimo jednoduché udělování smyslu znakem a jednoduchou duplikaci předmětu obrazem. Symbolizace je na rozdíl od pouhé signifikace polysémická (mnohovýznamná). Přitom je důležité uvést, že symbolizované se

stává označením nového řádu. Od symbolizujícího se nedostáváme přímo k celku smyslu. Mezi symbolizujícím a symbolizovaným dochází ke zlomu. Část smyslu zůstává skryta.

- *Proces symbolizace, schéma (J. Kasal):*

Převědme si výše zmíněný proces symbolizace do konkrétního prostředí fotbalových fanoušků. Již É. Durkheim označuje sociální znak jako vizualitu, tedy to, co je viditelné, nezaměnitelné v případě oblečení je to např. délka sukně, střih oblečení, v případě fotbalové scény např. typické “S“ na dresech hráčů pražské Sparty. Znak je interpretací skrytosti, je objektivní. Znak souvisí s reprezentací. Prostřednictvím znaků reprezentujeme příslušnost k danému klubu. Fotbalový stadion jako budova, tričko s emblémem mají rozhodující místo v reprezentaci, ne lidé pohybující se na stadionu, ne člověk, který to tričko nosí. Tyto znaky reprezentují napořád, bez ohledu na lidi. Jak by se dnes mohl stát určitý fotbalista znakem a symbolem, když může hrát každý rok v jiném klubu? Klub nerepresentují lidé, ale právě ty stále znaky.

Znak se prostřednictvím imaginace konkrétní osoby stává symbolem. Paul Ricoeur nazývá symbol „jakoukoli významovou strukturu, v níž smysl přímý, primární, doslovný poukazuje navíc k jinému smyslu, nepřímému, druhotnému, přenesenému, jenž nemůže být uchopen jinak než skrze smysl první.“ Pro hlubší pochopení pojmu symbol vysvětlíme etymologii slova. Symbolon je řecké slovo skládající se z předpony “syn“ (před souhláskou se mění na “sym“) znamenající spojení, spojené, dohromady a ze slovního základu “baló“ – házet. “Symbolon“ je tedy něco co spojuje. Ve starém Řecku střep rozlomený na dva kusy, jehož jedna část např. věnovaná příteli znamená jakousi záruku péče o každého, kdo s touto částí střepu přijde. Tedy ten identický střep má obecnou symboliku a zároveň je srozumitelný pouze konkrétním, zainteresovaným lidem. Interpretace symbolu je problematická, jednak je spjata s konkrétní osobou a konkrétním sociokulturním kontextem. *Symbol tedy není nikdy objektivní, je myticky zakomponovaný.*

Zamysleme se nad následujícími, náhodně vybranými situacemi a výroky, zjištěnými ve výzkumných šetřeních autora a našich studentů v kontextu našeho tématu a pokusme se najít živoucí, reálnou a nefalšovanou technologii symbolizace ve fotbalovém prostředí, na jejímž základě lze definovat odlišnost kulturního chování fotbalových subkultur. (Kasal 2013)

Oblast kolektivního chování fanoušků:

Chování chorvatských fanoušků při zápasech Poháru UEFA mezi Spartou Praha a Dinamo Zahreb. Podnětem k násilnostem byl zřejmě plakát vyvěšený 2. 8. 2008 v sektoru domácích vlajkonošů při zápase Sparta Praha vs. Mladá Boleslav. Na transparentu stálo: *Mladič, Karadžić, držte se! Slovany nerozdělíte, smrt EU!* Díky internetu již druhý den zaznamenali spartánské výhrůžky ze Záhřebu: *Za tohle zaplatíte. To vás bude bolet!* 18. 9. 2008, po zápase Sparta vs. Záhřeb byli v Záhřebu napadeni zaměstnanci fotbalové Sparty asi třiceti chuligány s basebalovými pálkami, kteří si říkají Bad Boys Blue. 6. 10. 2008 Sparta vs. Slávie. Problémy začaly už před stadionem AXA Arena, kde se shromažďovaly skupinky spartánských fanoušků, čekající na blížící se kordon policistů s fanoušky Slávie Praha. Ze spartánského davu se ozývalo skandování *Jude Slávie!* Pražská židovská obec podala trestní oznámení na neznámé pachatele za hanobení národa a rasy.

Z kvalitativních výzkumů formou interview se zaměříme na nejčastější výroky fanoušků (vybráni fanoušci ve věku 18–30 roků):

1. Oblast bitek chuligánů a ultras: „Já se učím bojovat, hrozně mě to baví.“ „Chuligánství je super, hlavně jsou tam bitky.“ „Bitky u nás by mohly bejt i horší, v Polsku nebo v Rusku je to masakr.“ „Chodíš tam (roz. mezi ultras), naučíš se řvát, co řvou oni, berou se vlajky a pak se na nich vykonávají rituály, po bitce se porovnává, kolik máš modřin a kolik monoklů.“ „A vlezli do naší hospody tři baníkovci. Vzal jsem půllitr, rozbil o stůl a tím uchem s těma ostrýma střepama jsem šel na ně. První utek, druhýho jsem srazil pěstí, půllitr jsem ani nepoužil. Ten třetí se krčil v koutě, klepal se, brečel, ať ho nechám.“ „Hlavní jsou tam (rozum. v ultras) chlapi 30, 35 i 40. Ty starý do toho jdou, nás mladý v bitkách nechávají spíš vzadu.“ „Nás mladý posílali na různé provokace. Třeba do soupeřovy hospody zařvat Sparta a vyběhnout z ní živí a tak.“ „Po zápase v hospodě v Brně a okolo se srotili Brňáci. Tak jsme do sebe hodili ještě pár piv a šli na to. Já vyfásoval nějakýho prasáka, dostal jsem dělo a hned potom na mě letěl popelník. To mě docela nasralo, tak jsem popadl židli na zahrádce a dal mu po hlavě.“ „Bitky byly po zápase nebo před, ale fotbal jsme normálně viděli. Teď to domlouvání po telefonu je nahovno, to nemá s fotbalem nic společného, když si celej zápas bandážují ruce a rozcvičují se, a bitky jsou během fotbalu a na fotbal ani nechtěj jít, tak je to nahovno.“ „Už jsem párkrát narazil na silnějšího a staršího chuligána, tak jsem dostal.“ „Čím víc policistů, tím líp, aspoň máš koho provokovat a na koho co házet.“

2. Prostředí chuligánských a ultras part: „Nejde tolik o fotbal, já se jezdím rád poprat a vybit agresivitu.“ „Je to chlapský prostředí, kámoši jsou fakt řízcí, pořádný chlapi, jsou to moje vzory, taky chodím do posilky, abych byl silnější.“ „Všechno se organizuje v hospodě, že je to hlavně o partě, a že když se něco stane, tak si prdel podržíme.“ „Venku jsou lidi na sebe hajzlové, práskaj, nepomůžou, není na ně spoleh. Jsou to sráči. Tady seš mezi svýma, nikdo se Ti nevyšklebuje, je to férověj svět.“ „Jo, prostě chlapský prostředí. Jsou to fakt chlapi a zajímalo mě to.“ „‘Vzdělaný’ tam taky choděj, když ho potkáš na ulici v saku, tak ho ani nepoznáš, ale pak koukáš, jaký je to na stadionu prase.“ „Skinů je tam hodně, já byl taky skin.“ „Chuligánství je o chlapství, vyprovokování soupeře, porovnání sil.“ „Jo, teď v pondělí jsem koukal na Spartu s Brnem. Čtyři góly za půl hodiny, chtělo se mi brečet, že jsem tam taky moh bejt, kdybych nedělal, dneska už řeknu, hováďny.“ „Policajti jsou zalezlí a bojí se nás.“ „Jako mladej vypadneš z domu, můžeš dělat někde píčoviny, nikdo tě nevidí, na tom fotbale to prostě šlo a nějaký postihy vůbec.“

3. Možnosti prevence a názory na násilné chování: „Prevence v podobě pořádání přátelských zápasů mezi chuligány možná není. Nikdo by tam nepříjel střízlivý a popralo by se to dřív, než by to začalo. Nebo by se to popralo potom, ten kdo by prohrál, by to neunesl. Na druhou stranu by to byla zase příležitost jak se poprat.“ „Když budou pořádný stadiony a bezpečnostní opatření, tak na stadionu takovej bordel nebude. Venku bych je pobít nechal, to bych jako policie neřešil.“ „Podle mě by bordel na stadionu dělat neměli. Lístky na jméno, to je nahovno.“ „Preventivní práce s fanoušky, asi by šla, ale tresty jsou jednodušší a rychlejší.“ „Přístup pořadatelské služby je laxní. Když jsem třeba chodil ještě na Strahov ze školy s baťohem s věcmi z posilovny a zamával permicí, tak nic neprohlíželi, moh jsem tam mít třeba cihlu.“ „Proti radikálním fandům prosazují negativní kampaň. Něco jako je teď dopravní kampaň „Nemyslíš, zaplatíš“, prostě je nějak zesměšnit, dát jim jasně najevo, že je na stadionu nikdo nechce.“ „Chtělo by to razantnější postup ze strany hráčů. Hráči by se měli postavit proti tomuto jednání.“ „Kluby by měly být radikálnější proti těm problémovým fandům, proti jejich chování a nezajímat se jen o zisky.“ (použito vlastní šetření)

▪ Předcházející výroky a události kolem fotbalového fandění nám mohou pomoci odhadnout motivace agresivních fanoušků, mohou poskytnout jejich plastičtější obraz v návaznosti na jejich skryté emoce, a nakolik jsou tyto emoce a představy odrazem symbolizace, která je formována kulturními vzorci chování.

Jeden z našich předních odborníků na fotbalové násilí a projevy extremismu Josef Smolík uvádí: „Subkultura fotbalových chuligánů je pro širší veřejnost jen obtížně pochopitelná. Je založena na mužské maskulinitě a násilných konfrontacích, které se v průběhu posledních let přesunují mimo fotbalové stadiony.“ (Kasal 2013)

Shrnutí

Virtuální realita, symbolizace jsou podstatnými motivátory pro naše rozhodování o způsobech chování.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Prostudujte literaturu zabývající se virtuální realitou, symbolizací a imaginací.
2. Jak lze ovlivnit průběh symbolizace u mládeže?

Literatura

BORECKÝ, V. *Porozumění symbolu*. Praha: Triton, 2003.
ŠERÝ, L. *Laserová romance 3*. Praha: Agite/Fra, 2009.

8 Rizikovost sociálního prostředí – extremistická hnutí

K zapamatování

- Extremismus
- Extremistické postoje
- Typy extremismu
- Pravicový extremismus
- Levicový extremismus
- Kvalita života

8.1 Rizikové chování na pozadí extremismu

Text je určen pro studenty sociální patologie a prevence, sociální práce a pedagogických oborů. Zabývá se extremismem jako komunikačním a symbolickým kódem. Upozorňuje na jeho skrytý sociálně patologický potenciál, kterým ovlivňuje zejména skupiny mladých, socializací procházejících, životně nezkušených lidí. Text umožňuje budoucím pracovníkům na různých pozicích ve veřejných službách, ale i budoucím učitelům základní orientaci v problematice extremismu a poskytuje argumentační východiska pro preventivní práci.

Extremismus ve vnímání druhých, odlišných je pouze jednou odnoží typického, stereotypního a přirozeného nedůvěřivého přístupu skupin lidí ke skupinám jiných lidí. Tuto nedůvěru bychom mohli dávat do souvislosti s odvěkým zápasem všech živočichů, a tedy i lidí, o přežití. Tak, jak se vyvíjí lidská kultura, jak se vrší lidské poznání, nabývá tento zápas jiných „solistikovanějších“ forem. V dnešním světě nejde ani tak o fyzické přežití jako spíše o získávání výhod. Tento zápas předurčuje také rozdělení skupin na „my“ a „oni“. V tomto rozdělení můžeme hledat základ řady vzájemných animozit např. mezi bohatými a chudými, Němci a Čechy, levicí a pravicí, různými etniky atp.

Při snaze pochopit extrémní názory a z nich vyplývající extremistické postoje dětí a mládeže se nemůžeme vyhnout otázce po příčinách, které způsobují, že mladý, málo zkušený člověk, přijímá názory a postoje, které mu v současném životě, i do budoucna mohou přinášet komplikace. Názory a postoje a z nich plynoucí chování se dále negativně zapisuje do atmosféry ve školních třídách, narušuje vztahy mezi žáky navzájem i vztahy mezi učiteli a žáky. Chování, které se neomezuje pouze na školní prostředí. Odpověď na danou otázku lze hledat v sociologických analýzách a výsledcích psychosociálního zkoumání.

Pokud hledáme odpověď na problematiku socializace a z ní plynoucího chování musíme se zabývat situovaností celé společnosti a doby, v níž se nachází. Významný německý sociolog Ulrich Beck nazývá tuto společnost „rizikovou společností“. Pokud v dané souvislosti hovoříme o rizikové mládeži, musíme uvést kontext doby, v níž je tato mládež

situována, v níž žije a nutně se také adaptuje. Riziková společnost je dobou absencí autorit, odkázanosti na vlastní volbu a paralelně s tím je dobou silného masmediálního vlivu na chování mládeže, nadprodukce zboží a nadprodukce informací. V této naší době znamená pojem „riziková mládež“ také projev obtížností voleb v době dospívání, paralelní odkázání na sebe sama. Zároveň je dobou vyprázdněnosti autorit – hledání zakotvenosti, kterou instituce (rodinné či školní) nenabízí, protože samotné prochází krizí hledání.

8.1.1 Xenofobie

Pojem xenofobie pochází z řečtiny a skládá se ze dvou částí: *xénos* znamenající cizí, příchozí či cizinec a *fobos* značící strach, bázeň, úzkost. Xenofobie „*je termín, se kterým přišli již antičtí Řekové, aby mohli popsat bezděčný pocit nepřátelství k cizinci či člověku odlišnému*“ (Fredrikson, 2003, str. 18).

Šišková (1998, str. 200) definuje xenofobii „*jako strach z cizího*“. Smolík (2008, str. 78) ji definuje jako „*chorobný odpor k cizincům a strach z nich*“. Frištenská (in Šišková, 1998, str. 12) uvádí, že „*xenofobie je spojena s velmi silným heterostereotypem (způsob posuzování jiných na základě tradice své vlastní etnické či národnostní skupiny), a tím i autostereotypem (způsob posuzování své vlastní etnické či národnostní skupiny)*“.

Burjánek (2001, str. 78) pak definuje xenofobii jako „*nedůvěru, odpor až nepřátelství ke všemu cizímu, respektive všemu, co má původ mimo vlastní sociální skupinu, národ, stát, ect.*“ Upozorňuje také, že xenofobie nemusí být směřována pouze vůči cizincům, ale i proti občanům vlastní země, kteří patří k odlišným etnickým menšinám. Xenofobie má svou dynamiku a rozdílnou míru u každého jedince. Jevem chorobným až patologickým se stává při dosažení určité míry „*fobos*“.

Jak uvádí Tesař (2007, str. 69) obecně lze konstatovat, že xenofobie je negativní postoj vůči jiným, odlišným lidem, který je spojený s nedůvěrou a strachem. Tento strach pramení z pocitu ohrožení těmi cizími a často bývá spojen s agresí. Xenofobie, ale není specifická pouze pro lidský druh, je rozšířena i u jiných teritoriálních a hierarchických druhů. Jedná se o prostředek obrany.

8.1.2 Předsudek

Co lze ale považovat za příčinu vzniku xenofobií nálad? Vznik xenofobie je spojen s předsudky a stereotypy. Alan (in Šišková, 1998, str. 10) považuje předsudky za nejdůležitější zdroj nedůvěry k cizímu. Uvádí, že „*předsudky představují zvláštní komplex v podstatě nezdůvodňovaných postojů a stanovisek, které si lidé osvojují docela nenápadně pod vlivem prostředí, nebo je převzou od nějaké „autority*“.

Předsudek je fixovaný, dopředu zformovaný postoj, obvykle negativní nebo hostinní a zaměřený na určitou společenskou skupinu (Šišková, 1998, str. 199). Je to názor, který máme ještě dříve, než jsme o věci začali přemýšlet, často negativní a emociálně zabarvený.

Slovo je odvozeno od latinského *prejudicium*. V průběhu dob u něj došlo k významovému posunu. Proměna měla tři fáze.

”

1. *Ve starověku praejudicium znamenalo precedent – úsudek, který se opíral o dřívější rozhodnutí a zkušenosti.*

2. *Později, v angličtině dostal tento výraz význam úsudku, který si člověk vytvoří dřív, než náležitě prozkoumá a zváží fakta – úsudku předčasného, ukvapeného.*
3. *Nakonec dostal výraz také dnešní emociální nádech přízně či nepřízně, který takový předčasný a nepodložený úsudek provází.*

Nejkratší definice říká: „*Předsudek znamená smýšlet o ostatních bez náležitého opodstatnění.*“ Předsudek může být vstřícný i odmítavý, ale je pravdou, že etnický předsudek je většinou odmítavý. (Aport, 2004, str. 38)

Giddens (1997, str. 231) definuje předsudky jako „*apriorní představy o jedinci nebo skupině, které jsou často založeny spíše na informacích „z doslechu“ než na skutečných poznacích*“. Jednou z vlastností předsudků je odolnost vůči změnám. I při získání nových informací o skupině nedochází ke změně smýšlení člověka, který má předsudky, není ochoten nestranně vyslechnout její argumenty.

Člověk, který má předsudek, se uchyluje k selektivnímu výběru několika málo vlastních vzpomínek, míchá je s fámami, jeho důkazy jsou nedostatečné a pokroucené. Nemá zkušenost z první ruky, o kterou by svůj názor opřel. Předsudek bychom mohli také definovat jako: „*...odmítavý až nepřátelský postoj vůči člověku, který patří do určité skupiny, jen proto, že do této skupiny patří, a má se tudíž za to, že má nežádoucí vlastnosti připisované této skupině.*“ (Aport, 1979, str. 39)

8.1.3 Stereotyp

K našemu tématu se vztahuje důležitá myšlenka Giddense (1997, str. 233), který určuje vztah mezi předsudky a stereotypy takto: „*Předsudky se uplatňují především na základě stereotypů v uvažování*“.

Šišková (2001, str. 15) k tomuto pak uvádí: „*Mnohé předsudky a předpoklady často společně sdílí široký okruh lidí, který si neuvědomuje, že jsou to pouze generalizované informace a představy. Tak se vytvářejí stereotypy*“.

Stereotyp je názor nebo postoj, který vznikl na základě zobecněné zkušenosti na celou skupinu lidí (např. jedné rasy, jednoho etnika). Na základě zkušenosti s jedincem vzniká názor na celou skupinu. (Tollarová, Hradečná, Špírková, 2013, str.53)

Stereotypy mohou být pozitivní i negativní. „*Stereotyp je příliš silné přesvědčení spojené s nějakou kategorií. Jeho funkce spočívá v tom, že má ospravedlnit (racionálně vysvětlit) naše chování a postoj vůči této kategorii*“ (Allport, 2004, str. 215).

8.1.4 Etnická menšina

Xenofobní nálady a postoje se týkají jedinců s odlišnou kulturou, která je vlastní etnickým menšinám. Termíny etnická skupina, etnikum, etnicita si přiblížíme více.

Etnická menšina je termín, který pokrývá každou skupinu obyvatel určité země, která v ní nepatří k většinové populaci (Průcha, 2003, str. 23). Tento pojem může označovat například původní společenství nezasažená procesem modernizace, nebo také imigranty, případně opovrhovanou společnou vrstvou. Ve východní Evropě se tento pojem ustálil na označení společenství, které nedosahuje úrovně „národa“, případně nemá vlastní stát. Promítlo se to i do menšinové politiky státu: například v komunistických státech byla jako národy uznávána společenství s vlastním národním státem, ostatní byly etnické skupiny. (Tesař, 2007, str. 19)

Termín etnická skupina byl užíván tak široce, že sociolog Pierre van den Berghe (1981) navrhl používat spíše neologismus ethny, který definoval takto: „*Modelovým etnikem je*

... skupina se společným původem, spjatá sociálně příbuzenskými sňatky a prostorově teritoriem.“

Antony D. Smith (1989) rozšířil počet kritérií vymezující etnikum na šest

- 1) kolektivní jméno (ethnonymum)
- 2) mýtus o společném původu
- 3) sdílené dějiny (kolektivní zkušenosti předávané z generace na generaci)
- 4) charakteristická sdílená ultra
- 5) asociace s určitým územím
- 6) pocit solidarity

8.1.5 Rasismus

Xenofobie je jedním z předpokladů rasismu. Xenofobie je ovšem do jisté míry pro jednotlivce žádoucí. Má totiž obranný charakter, člověk si chrání sama sebe, svoji rodinu, obydlí, svůj majetek, ale i svoji zemi a kulturu před potenciálními nepřáteli. Xenofobii tedy nelze jednoznačně označit za zavrženíhodnou. Jak uvádí Cichá a Šteigl (2005, str. 71) „*O rasizmu se dá mluvit až tehdy, jestliže je tato přirozená míra xenofobie překročena, jestliže nás náš strach z cizího, odlišného vede k opovrhování cizincem nebo dokonce k nenávisti k cizinci, od níž už je jen krůček až k jeho fyzickému pronásledování.*“

Xenofobie, doslova strach z cizinců, je starodávný a prakticky univerzální jev, zatímco rasismus je historický výtvar s vystopovatelnou dráhou (Fredrikson, 2003, str. 110).

Všechny teorie o nadřazenosti určitých lidských ras či skupin souhrnně označujeme termínem rasismus. „*Rasismus a rasové teorie vyzvedávají jenom určité lidi a určité etnické a jazykové skupiny s určitými tělesnými a psychickými vlastnostmi a tito lidé jsou obvykle pokládáni za vyvolené a za jediné představitele nejvyšší lidské kultury a lidstva vůbec.*“ (Wolf, 2000, str. 113)

Termín rasismus se často volně a bez hlubšího promyšlení používá k označení nepřátelských nebo negativních pocitů jedné etnické skupiny nebo národa vůči jinému. (Fredrikson, 2003, str. 15)

Vznik rasismu byl podmíněn třemi zásadními chybami. A to směřováním pojmů rasa a národ, tzn. pojmů biologických a společenských, dále rozšířením nejružnějších nevědeckých a falešných představ a podporováním nevědeckých myšlenek o méněcennosti a nerovnosti lidí na světě. (Wolf, 2000, str. 114)

8.1.6 Rasa

Premisou rasismu je rozdělení lidí na různé rasy. Původ slova rasa pochází z arabštiny a znamenalo hlavu, začátek, původ. V obecné biologii se tímto výrazem označují poddruhy, tedy vzájemně odlišné skupiny náležícímu k jednomu živočišnému druhu. Odtud ho převzala antropologie, kde se rasou míní jednotka lidské variability. Jak uvádí Tolimatová (in Šišková, 1998, str. 28) „*O lidské rase se tedy nejčastěji mluví v souvislosti s určitou skupinou lidí s podobnými tělesným a dědičnými vlastnostmi, která je původně místně ohraničená.*“

8.1.7 Cizinec

Než se budeme zabývat dále tím, koho lze vlastně považovat za cizince, je třeba vymezit si následující pojmy: majorita, minorita, národnostní menšina.

Majorita (většina) – kvantitativní kategorie, která označuje větší počet prvků nebo jedinců oproti jiné skupině nebo skupinám; nejčastějším určujícím znakem je etnikum, náboženství, věk apod.

Minorita (menšina) – kulturní, náboženská, národnostní, rasová, příjmová menšina, která je znevýhodněna či je objektem předsudků ze strany jiné skupiny. (Hartl, Hartlová, 2000, str. 310 a 669)

8.2 Vztah extremismu k rizikovému chování dospívajících

Z výše uvedeného je zřejmé, že problémové a rizikové chování souvisí s celkovým psychosociálním vývojem každého jedince, s jeho sociální zkušeností. Pokud prostředí, se kterým se setkává, vykazuje tendence k extremistickým postojům a tento typ chování je dále podpořen dalšími problematickými vzorci chování, stává se pro dospívajícího takové jednání normálním, poskytuje mu vysokou míru sebeidentifikace a identifikace se vztaznou skupinou. Takové chování je potom pro jedince velmi přitažlivé a emocionálně naplňující. Pokud pedagog a další výchovní činitelé chtějí zvrátit tento vztah dospívajícího k realitě, jedinou cestou může být nabídka stejně uspokojujících alternativ. Z vymezení pojmu extremismus je patrné, že se jedná o postoje a chování, které lze označit jako rizikové.

Přemýšlení o rizikovém chování mládeže nás nutně přivádí k otázkám: - Jak vlastně vznikají extrémní názory? - Do jaké míry sem vstupuje vliv vlastní zkušenosti a do jaké míry názorový vliv společnosti? Pokusme se dané otázky zodpovědět prostřednictvím poznatků **sociální psychologie**.

Hewstone a Stroebe uvádějí pro naši potřebu experiment psychologa Solomona Asche, který se snažil zjistit, do jaké míry ovlivní ostatní lidé náš úsudek, i když je zřejmé, že se mýlí. Asch porovnával výsledky dvou skupin, které měli jednoduchý úkol: osmnáctkrát měli rozhodnout, která ze tří srovnávacích čar je stejně dlouhá jako standardní čára. Při každém pokusu byla jedna čára skutečně stejně dlouhá jako standardní čára, ale zbývající dvě se různily. Příslušníci kontrolní skupiny o velikosti 37 lidí posuzovali délku čar o samotě a jejich úsudek byl velmi přesný, experiment ukázal pouze 0,7 procent chyb v odhadu. V experimentální skupině byli účastníci rozsazení do polokruhu požádáni, aby nahlas vyslovili svůj úsudek v pořadí, v jakém seděli od místa číslo 1 do místa číslo 7. Ve skutečnosti byl účastníkem pouze jeden z nich na místě číslo 6. Všichni ostatní byli spolupracovníky badatele a při každém pokusu vyslovili předem určenou odpověď. Experimentální účastníci chybovali v téměř 37 procentech. Výsledky vypovídají o ohromném vlivu „evidentně“ nesprávného, ale jednohlasně většinového úsudku na úsudek osamocенého účastníka.

Z výše uvedeného je zřejmé, že když lidé hodnotí nějakou stránku reality za přítomnosti ostatních, jde jim o dvě věci: chtějí mít pravdu a chtějí na druhé udělat dobrý dojem.

K určení toho, co je pravda, mají lidé dva zdroje informací:

1. To, co naznačuje jejich percepce vnímané reality (naše adaptivní hodnota obsažená ve vystavení svých úsudků a chování na vlastním pojetí reality).
2. To, co říkají ostatní (stejně adaptivní zkušenost spojená se spoléháním se na úsudky ostatních).

Ve většině případů se jak naše, tak úsudky ostatních překrývají a poskytují nám stabilní obraz našeho prostředí.

Jak dochází ke konformitě? Situace, v níž dochází ke konformitě, se však staví proti těmto dvěma zdrojům informací, a jedinec se tak dostává do konfliktu, kdy si musí mezi dvěma – v zásadě – spolehlivými zdroji informací vybrat. Jestliže člověk takto dospívá ke konformitě, pak říkáme, že byl vystaven **informačnímu vlivu**: vzdává se ostatním, protože důvěřuje jejich úsudku víc než vlastnímu. Druhý typ konformity je způsobena touhou být oblíben a averzí k nelibosti ostatních, tato konformita je řízena **normativním vlivem**.

Shrnuto:

Informační vliv (*Informational influence*): Vliv založený na informační hodnotě názorů vyjadřovaných ostatními, a na tom, co člověku o určité stránce reality řeknou.

Normativní vliv (*Normative influence*): Vliv založený na potřebě být druhými akceptován.

Informační a normativní vliv tedy představují hlavní obecné mechanismy, kterým skupina ovlivňuje své členy.

Mechanismus vzniku konformity také zcela jasně ukazuje na zodpovědnost institucí a jednotlivců, kteří vychovávají a ovlivňují zejména mladé lidi. Ke vzniku extrémistickým postojů vedou zavádějící a nepodložené informace a nedostatek sociálního přijetí ze strany osob blízkých. Názorovou hladinu ovlivňují také v každém historickém období vědecké objevy. To, jak negativně na dlouhá období dokáží ovlivnit postoje lidí, lze prokázat na několika příkladech z historie fyzické antropologie. Za všechny lze uvést americké vědce Agassize a Mortona, kteří se neblaze podepsali na vytvoření, dnes již zcela nepřijatelného, obrazu černochů jako rasy, která díky menším rozumovým schopnostem a „dětinskosti“, není schopna konkurovat bílým lidem.

Prozatím jsme mluvili o vlivu většiny na vytváření sociálních postojů. V případě extrémistických skupin však často řešíme opačný problém. Jak je možné, že jednotlivci naslouchají názorům, které můžeme označit za menšinové a stávají se tak členy různých extrémistických skupin a hnutí? Na to lze zase najít odpověď v sociální psychologii. Francouzský psycholog Moskovič (jak uvádí Hewstone a Stroebe) tvrdí, že menšiny nemají k prosazování názorů příliš dobrou pozici: bývají zastoupeny malým počtem; často nemají normativní kontrolu nad většinou; zpočátku bývají spíš zesměšňovány, než aby je brali ostatní vážně. Jinými slovy, je evidentní, že nemají přístup k informačním a normativním zdrojům kontroly, kterou explicitně či implicitně disponuje většina. Jak potom mohou vůbec mít nějaký vliv? Jádrem jejich vlivu spočívá v jejich vlastním *stylu chování*. Menšina musí předložit vlastní názor na daný problém a pevně se ho držet, odolávat neustálému tlaku většiny. Nejdůležitější součástí tohoto stylu chování je konzistence, se kterou menšina brání a obhajuje vlastní názor. Jen pokud členové menšiny souhlasí mezi sebou a vytrvávají ve svém přesvědčení, mohou čekat, že se většina začne zamýšlet nad vlastním názorem, zváží správnost názoru menšiny a nakonec se nechá ovlivnit.

Právě koheze skupiny neustále posilována pevným lpěním na svém názoru, je tou silou, která může na svoji stranu strhávat váhající jedince bez vlastního pevného hodnotového rámce. Zde je také odhalena přitažlivost extrémistického chování pro určitý typ členů společnosti.

V současnosti se stále více prosazuje názor, že rizikové chování je normativní součástí vývoje v adolescenci. Tento názor vyplývá z výzkumů, které ukazují, že až 50% dospívajících se zapojí alespoň do jedné formy rizikového chování. Toto chování má specifické projevy a po dosažení dospělosti většinou odezní. Extremistické postoje u této

věkové kategorie mladých lidí můžeme označit jako antisociální chování typické pro období adolescence. Jeho formami bývají neposlušnost, problémy s chováním, porušování pravidel, fyzické souboje až po poškozování cizího majetku.

8.2.1 Možnosti práce s psychosociálním klimatem na základních školách

Pojem klima školní třídy je ustálený odborný výraz poměrně krátkou dobu. „Podobně jako výraz „klima“ v meteorologii představuje *zprůměrované* atmosférické podmínky v daném místě za delší časové období, tak i klima školy či třídy představuje *zprůměrované* vnímání toho, co jedinci vidí v sociálním prostředí, v němž pracují.

Psychosociální klima školní třídy označuje ustálené postupy vnímání, prožívání, hodnocení toho, co se ve třídě už odehrálo a/nebo právě odehrává, jsou to názory jednotlivých aktérů školního vyučování. (Tye, Dellar, Fraser, in Mareš 2013, s. 591) Klima nezjistíme v tzv. prvním plánu, tedy tím, co je pozorovatelné, viditelné. Zde se jedná o **subjektivní perspektivu** aktérů klimatu. Tedy to, co, obrazně řečeno, leží ve druhém plánu poznávání; co je za „kulisami“ třídy, za tím, jak se chce vyučování v této třídě jevit navenek. Důležitým poznatkem je, kdo vytváří klima třídy. Jeho **aktéry** jsou všichni žáci dané třídy (třída jako celek), skupinky žáků v dané třídě, žáci jako jednotlivci (tj. žáci výrazní i méně výrazní, dále vůdci i ti žáci, kteří stojí mimo). Ve vyučovacích hodinách se spolutvůrcem klimatu stává vyučující, který vyučuje žáky určitému předmětu, často se na klimatu třídy podílí i třídní učitel.

Čím se vyznačuje klima školní třídy? Má tyto znaky:

- je to skupinová, nikoli individuální záležitost; určitý názor na klima dané třídy mají všechny skupiny aktérů;
- je sociálně konstruované, vzniká nejen osobní zkušeností jedinců, ale též debatováním mezi žáky navzájem, mezi učiteli navzájem, mezi učitelem a žáky, mezi žáky a rodiči;
- je sociálně sdílené; u aktérů klimatu – na základě osobních zážitků i diskusí s lidmi, kteří mají stejné, či naopak rozdílné názory – se podoba klimatu v myslích aktérů zpřesňuje; současně se vyjevuje, které názory jsou společné většině aktérů, které názory patří jen jedné skupině osob a ve kterých názorech se jedinec rozchází se všemi ostatními lidmi;
- je ovlivňováno širším sociálním kontextem, v němž školní třída funguje: klimatem, které panuje na dané škole, dále lokálními zvláštnostmi místa, kde škola sídlí, též spádovou oblastí svých žáků atd.

○ (Mareš 2013, s. 592, 593)

8.3 Extremismus a jeho projevy

Etymologický původ slova extremismus musíme hledat v latině. Pojem „extremus“ („nejzazší“) v latině označoval nejdále ležící pozici.

V obecném pojetí jde o výrazné odchýlení se od obecně uznávaných a v aktuální době přijímaných norem. V rovině sociologické lze extremismus vymezit jako souhrn určitých sociálně patologických jevů, vytvářených více či méně organizovanými skupinami osob a příznivci těchto skupiny, s dominujícím odmítáním základních hodnot, norem a způsobů chování platných v aktuální společnosti. V politice je takto označován krajně radikální nebo výstřední postoj.

Policie naopak definuje extremismus jako „Verbální, grafické, fyzické a jiné aktivity spojené zpravidla s vyhraněným ideologickým nebo jiným kontextem, které vyvíjejí jednotlivci nebo skupiny osob s názory výrazně vybočujícími z všeobecně uznávaných společenských norem, se zřetelnými prvky netolerance, zejména rasové, národnostní, náboženské nebo jiné obdobné nesnášenlivosti, a které útočí proti demokratickým principům, společenskému uspořádání, životu, zdraví, majetku nebo veřejnému pořádku

Radikalismus: je obvykle chápán jako souhrn politických názorů, jejichž aplikace na společnost by vedla k rozsáhlým změnám, avšak nikoli k likvidaci demokracie jako takové (Charvát, 2007, s. 13). **Hnutí (extremistické hnutí):** Neoficiální, více či méně pevné sdružení občanů stejných nebo podobných extrémních názorů na společenské vztahy, postavení národa, člověka, náboženství ve společnosti, usilující o prosazení svých názorů a cílů, a to i za využití různých i protiprávních prostředků.

Běžnější je rozlišování mezi pojmy **fašismus** a **nacismus** nebo **neofašismus** a **neonacismus**, které jsou považovány za protiústavní aktivity a jako takové jsou posuzovány veřejností i orgány činnými v trestním řízení.

Podle Z. Zbořila by bylo mnohem případnější užívání termínů **xenofobie**, **rasismus**, **antisemitismus**, jako pojmů vycházejících z politické antropologie nebo sociologie, pojmů jako je **fašismus**, **nacismus**, **neofašismus** a **neonacismus**, které jsou výsledkem historických bádání, anebo pojmů, které mají oporu v právu, jako jsou např. protiústavnost, zločinné spolčování, zavražďování aj.

Extremismus je přímo závislý na uspořádání a stavu společnosti, v níž se projevuje. Chmelík zdůrazňuje, že nárůst extremismu je přímou reakcí na případné narůstající rozpory ve společnosti.

Dalším pohledem na tento jev je vztah k demokracii. Demokracie totiž nemá dostatek mechanismů, aby se ubránila všemu, co jí škodí. Pokud by takové mechanismy měla, přestal by být demokracií a stala by se diktaturou. Z tohoto pohledu je extremismus jako jakési nutné zlo, se kterým se každá demokratická společnost musí neustále vyrovnávat.

Určení extremismu, extremisty často bývá velmi složité. Hranice mezi extremismem a normalitou je velmi široká a nejasně formulovaná.

Označení extremistických skupin se děje na základě odlišných přístupů a stanovisek, které lze rozdělit do tří skupin:

1) Skupiny, které usilují o realizaci vysoce ušlechtilých a humanitních ideálů, ale způsobem, který v menší či větší míře narušuje zákon (např. militantní ekologové, odpůrci potratů atp. *Prosazují tedy humanitní hodnoty nežádoucím způsobem.*

2) Příslušníci této skupiny se pokoušejí prosadit své představy o fungování společnosti, které odporují obecným normám morálky, humanity, způsobem, který jim

umožňuje platný právní řád (např. volební vítězství NSDAP v roce 1933). *Pokoušejí se „slušným“ způsobem prosadit „neslušné“ cíle.*

3) Příslušníci této skupiny se snaží o realizaci svých nelidských a protizákonných idejí protizákonnými a nelidskými způsoby (např. teroristé apod.). příslušníky této skupiny označuje naprostá většina občanů jako extrémisty.

Pravicový a levicový extremismus. Základní ideologie obou je podobná, tj. odmítání demokratického právního státu, vyznávání ideologie nerovnosti určitých individuí nebo skupin. Pravicoví extrémisté pak požadují autoritářský stát, za nejvyšší hodnotu považují národ a rasu, vyznávají podřízení jednotlivce národnímu lidovému společenství, vedenému „vůdcem“.

V obecném sociologickém pohledu je extremismus chápán jako jakýkoliv výstřední nebo krajně radikální postoj a s tím související činnost. Z bezpečnostního hlediska zahrnuje část aktivit, nazývajících se **subverze** (z angl. subversion – podvracení, zkáza), které cíleně nebo ve svých následcích útočí na politický systém a společenské upořádání nebo jejichž důsledkem je závažná trestná činnost. Projevy extremismu jsou značně odlišné od méně závažných, tzv. bagatelních projevů až po nejzávažnější trestnou činnost.

Pro prevenci extremismu je důležité znát základní charakteristiky členů extrémistických hnutí a skupin. Chmelík uvádí výčet těchto charakteristik na základě výzkumu IVVM provedeném v letech 1997 – 1998.

- Většina extrémistů - členů a příznivců extrémistických hnutí – jsou mladí lidé.
- Vůdčí osobnosti extrémistických hnutí jsou lidé vyznačující se sklonem k mesiášství, megalomanií.
- Řadoví členové a příznivci hnutí se rekrutují v převážné míře z mladých lidí, kteří se dostali shodou okolností na okraj společnosti především z důvodu ztráty zaměstnání, rodinného zázemí, jde o přistěhovalce, etnické či jiné menšiny a další.
- Nejrizikovější skupinou je mládež – nesvazuje ji strach o majetek a prosperitu rodiny, svým věkem přirozeně směřuje k radikalismu v řešení chyb a nedostatků společnosti, které velmi citlivě vnímá.
- Mladým lidem vyhovuje černobílé vidění světa a koncentrace problému do jednoduchých hesel, hledání nepřitele, který je za všechno zodpovědný, řešení situace řešením úkolů stanovených „někým“.
- Věk sám o sobě není dostačujícím důvodem náležení mladých lidí k extrémistickým hnutím.
- Nezralý mladý člověk, hledající jednoduchá řešení, snadno podléhá vlivu demagogů, kteří mu „černobílé“ vidění světa předkládají a nabízejí mu, aby se účastnil řešení věci agresivními akcemi.
- Současnost je vnímána jako bezperspektivní a příznivci extrémistických hnutí v ní nevidí místo pro seberealizaci.

○

Uvedený přehled konvenuje s psychologickými předpoklady, uvedenými v první části kapitoly. Nacházíme v něm podstatné informace k efektivní práci nejenom s těmito skupinami, ale především v oblasti primární prevence v základních školách.

Politický extremismus – pravice, levice

Následující tabulka přehledně uvádí základní rysy rozdílů mezi pravicovým a levicovým pojetím politiky.

• Tradiční rysy levice a pravice		
	levice	pravice
priority	sociální politika, sociální jistoty	výroba, umožnění podnikatelské aktivity
stát	sociálně odpovědný silný stát	minimalizace kompetencí státu
spravedlnost	rozdělovací	vyrovnávací
rovnost	výsledků	příležitostí
svoboda	reálná	formální
demokracie	zastupitelská, důraz na přímou demokracii	zastupitelská
člověk	kolektiv	jednotlivec
stát a společnost	tendence ke splynutí	důsledné oddělení
společenský vývoj	rychlá změna - revoluce nebo reforma	postupný vývoj - evoluce
stát a ekonomie - regulace trhu	státní ochránářství a deregulace	liberalizace
ekonomické priority	snížení nezaměstnanosti	snížení inflace

R. David, 2003, in Javůrková 2011

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Zamyslete se na pojmy nonkonformní jednání a rizikové chování a napište jaké formy nonkonformního jednání lze u mládeže považovat za ohrožující. Jaký vliv, z vaší praxe, mají na utváření postojů vrstevníci?

Literatura

BASTL, M., MAREŠ M., SMOLÍK, J., VEJVODOVÁ, P.: *Krajní pravice a krajní levice v ČR*. Praha: Grada, 2011.

CAMUS, J.-Y. *Evropská extrémní pravice a náboženský extremismus*.

HEWSTONE, M., STROEBE, W. *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006

CHARVÁT, J. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál, 2007. MAREŠ, M. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal, 2003.

9 Poruchy chování u mládeže

K zapamatování

- Vymezení poruch chování
- Coping
- Rizikové faktory
- Odpovědnost
- Naučená bezmocnost
- Vysvětlovací styl
- Zvládací pomoc
- Sociální opora

Zaměření kapitoly

Na poruchy chování mládež je zaměřen samostatný předmět. V kapitole je proveden výčet poruch chování. Zvláště jsou akcentovány poruchy, které se mohou vyskytovat v souvislosti s rizikovým chováním subkultur. Chování mládež tvoří komplex chování, který nelze zařadit pouze pod jeden předmět zkoumání. Lidské bytosti si s sebou nesou své osobnostní charakteristiky, vzorce chování apod. do všech svých činností. Nejsou tedy patrné pouze ve zvláštním prostředí či jedinečných situacích.

9.1 Riziková mládež a výčet poruch

Rizikovou mládež lze definovat jako skupiny mládeže, u kterých jsou, v období dospívání, souběhem biologických, psychických, sociálních a kulturních předpokladů a vlivů vytvořeny podmínky pro chování, které tyto osoby z dlouhodobější perspektivy ohrožuje ve zdravém psychickém i sociálním vývoji a zároveň je sociálním prostředím toto chování spatřováno jako ohrožující. Rizikové chování mládeže souvisí s etapou psychosociálního vývoje, s níž je spojeno: hledání identity, vyžívání biologické, psychické, sociální a profesionální.

Syndrom rizikového chování v dospívání (SRCH-D) obsahuje tři hlavní oblasti:

1. Zneužívání návykových látek – od nikotinu přes alkohol, kanaboidy až k dalším ilegálním drogám. **2. Další negativní jevy v oblasti psychosociální** – poruchy chování, agrese až delikvence a kriminalita, ale i autoagrese včetně suicidálního chování; do této oblasti patří i úrazy. **3. Poruchy reprodukčního zdraví** – předčasný pohlavní život a s ním ve zvýšené míře spojené střídání partnerů má za následek vysokou incidenci pohlavně přenosných infekcí a nechtěná těhotenství.

SRCH-D netvoří uzavřený výčet rizikového chování, ale je postupně, dle nově se objevujících typů problémového chování u mládeže, doplňován např. o položky hazard, násilí, chování způsobující školní neúspěchy.

Mezi *formy rizikového chování* patří: - nezdravé stravovací návyky, především mentální anorexie a bulimie - zneužívání návykových látek – automutilační (sebepoškozující) chování, nejčastěji jako reakce na skutečnou nebo pomyslnou zátěž – delikventní a nedelikventní chování, kriminalita – **některé životní styly mládeže spojené s automutilačním chováním, např. subkultura „gothic“ a „emo“ („emotional hardcore“)** – postoje vůči různým formám rizika, jedná se o vnímání rizik samotnými adolescenty.

Poznatky autorit v oblasti rizikového chování mládeže prokazují, že rizikové chování v období dospívání je relativně obvyklé a důležitou roli v něm sehrávají důležité emocionální potřeby, jako je potřeba nezávislosti, potřeba uznání vrstevnickou skupinou, potřeba sebepotvrzení.

- Rozeznáváme celkem tři skupiny poruch, které se liší zejména kvalitativně:

Děti v riziku poruchy chování, „at-risk youth“, děti v „riziku“ - Rizika mohou být spojená s osobností dítěte (nízká inteligence, empatie), s rodinou dítěte (patologie v rodině), se školou (šikana), se společností (úroveň vyspělosti).

Dítě s problémem v chování (problémové chování) - Problémové chování se vyznačuje menší intenzitou, závažností, většinou časově omezené, představuje např. vyrušování ve škole, provokování, porušování dohod a pravidel.

Dítě s poruchou chování, poruchy emocí a (nebo) chování - Poruchy emocí a chování jsou výrazem pro postižení, kdy se chování a emocionální reakce žáka liší od odpovídajících věkových, kulturních nebo etnických norem a mají nepříznivý vliv na školní výkon, včetně jeho akademických, sociálních, předprofesních a osobnostních dovedností.

➤ **Medicínské hledisko klasifikace poruch emocí a chování**

Mezinárodní klasifikace nemocí 10. revize (MKN-10) třídí jednotlivá postižení a nemoci, poruchy chování zde patří do skupiny poruch diagnostikovaných obvykle v dětství a dospívání. Rozdělení poruch chování ukazuje následující tabulka – výčet není úplný, uvedeny jsou ty skupiny poruch, se kterými se učitel nejčastěji setkává ve školním prostředí.

- **Sociální klasifikace poruch chování**

- a) porucha chování se sociálním základem, disociální chování
- b) asociální porucha chování – chování neodpovídá mravním normám společnosti,
- c) porucha chování antisociálního rázu, delikvence – jedinec porušuje právní normy.

- **Školská klasifikace poruch chování**

- a) poruchy chování vyplývající z konfliktu – záškoláctví, lhaní, krádeže
- b) poruchy chování spojené s násilím – agrese, šikana, loupež
- c) poruchy chování související se závislostí – toxikomanie, gambling

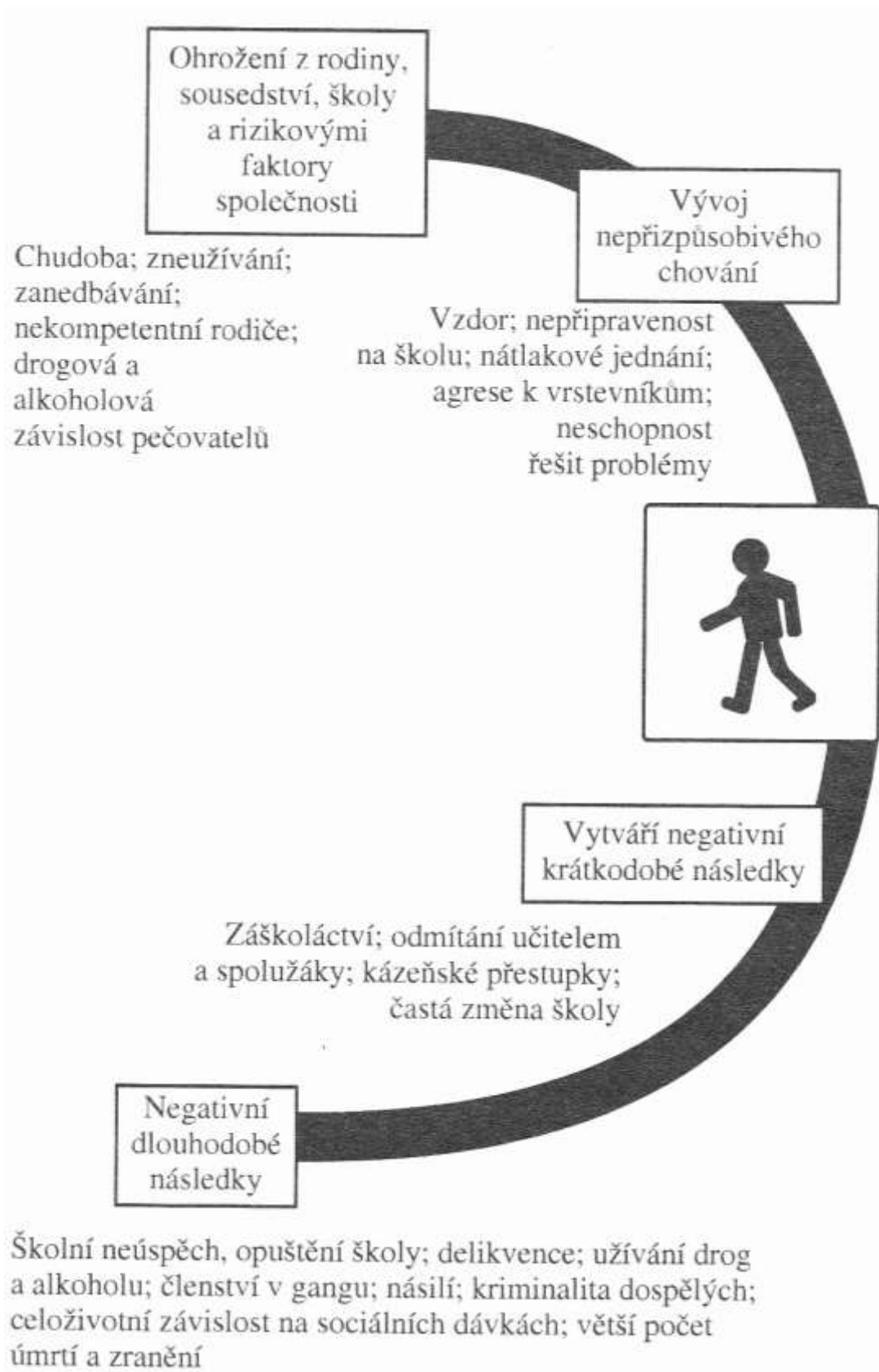
Etiologie poruch chování: Příčiny vzniku jsou multifaktoriální:

Biologické faktory: např. pohlaví, věk, temperament, oslabení či porucha CNS (LMD, ADHD, ADD; vyšší agresivita, kolísavost emočního ladění, nižší schopnost sebeovládání atd.)

Psychické faktory: motivace, potřeby (uspokojení potřeb bezpečí, jistoty, lásky a sounáležitosti), seberealizace, pocit zakotvení, uznání (závadové party)

Sociální faktory: rodina (anomální osobnosti rodičů, závislosti, dysfunkce, deprivace a subdeprivace, syndrom CAN, styly výchovy), škola (klíma, školní úspěch, preventivní opatření), vliv vrstevnických skupin a part (zneužívání drog, závislosti, delikvence), lokální prostředí (města x vesnice, sídliště, průmyslový charakter měst, vzdělanostní úroveň, zaměstnanost atd.)

- **Porucha emocí nebo chování** se během života dítěte nejčastěji **vyvíjí** přes působení rizikových faktorů k problémovému chování a k závažným poruchám chování. Následující obrázek situaci dítěte na jeho cestě k poruše emocí nebo chování výstižně ilustruje:

9.2 Poruchy chování, které mohou souviset s příslušenstvím k subkultuře, okrajové kultuře

Nekázeň: vědomé nedodržování zadaných norem chování

Projevy školní nekázně:

anormativní chování

agrese a násilné chování (verbální agrese - drzost, hrubost, provokování, nadávky, urážky, pomluvy, apod.; tělesná agrese - pošťuchování, kopání, bití, pranice apod., agrese proti věcem - poškozování pomůcek, zařízení a vybavení škol, ošacení apod.; agrese proti sobě - sebezraňování)

Příčiny nekázně žáků ve škole

větší dávka vrozené agresivity u dětí, hyperaktivita s poruchou pozornosti

nekázeň ve společnosti, negativní vliv mediálního násilí

přetíženost dětí, nuda

předvádění se chlapců před děvčaty a naopak, boj žáků o moc a postavení ve třídě

vzájemné antipatie mezi žáky, popř. mezi učiteli a žáky

nevábivé školní prostředí, neuspokojivé hygienické podmínky včetně nedostatku příležitostí k pohybu o přestávkách

snaha některých žáků na sebe upozornit

málo učitelů – mužů na základních školách, chování některých učitelů (ponižování,...)

„fyziologická neposlušnost“

„testování učitele“

školní neúspěšnost

Podvádění

PCH nerespektující normy školy a autoritu učitele

Diferenciace (sankce):

Sociálně nepřijatelná obranná reakce (nadměrné nároky, přetížení)

Zkratková reakce (nadměrný strach, zvýšená úzkostnost)

Zafixovaný způsob jednání (nemá pocity viny či hanby)

Řešení a spolupráce

Škola (šk. psycholog, výchovný poradce, ředitel)

PPP

SVP

OSPOD

Policie ČR

(Metodické doporučení – intervence pedagoga, Metodický pokyn k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví)

Lhaní

Nepravá lež – bájeví lež

Pravá lež:

- frekvence
- osoby, kterým dítě lže

- situace
- účel: destruktivní lež (patologická lhavost), poškození, prospěch, egoismus, necitlivost, agresivita

disociální porucha osobnosti

Záškoláctví: Neomluvená absence žáka

Kategorie:

Pravé záškoláctví

Záškoláctví s vědomím rodičů

Záškoláctví s klamáním rodičů

Útěky ze školy (interní záškoláctví)

Odmítání školy

nejvíce 15 -18 let

Absence ve škole, neomluvené hodiny

Školní řád

do součtu 10 vyučovacích hodin: výchovný poradce - zákonný zástupce

víc než 10 neomluvených hodin: výchovná komise: ředitel školy, zákonný zástupce, třídní učitel, výchovný poradce, zástupce orgánu OSPOD, školní metodik prevence, popř. další odborníci; výchovná opatření

přesáhne 25 hodin: oznámení o zanedbání školní docházky OSPOD, kurátor pro děti a mládež

opakované záškoláctví v průběhu školního roku: hlášení o zanedbání školní docházky Policii ČR (trestné činy proti rodině a dětem)

Útěky, toulky

únikové jednání

z domova, ústavního zařízení

Typy:

reaktivní, impulzivní útěky

chronické útěky

toulání

Nejvíce dívky (64%), nejčastěji mezi 12 - 17 rokem

Druhy agrese:

a) agrese proti druhé osobě

b) agrese proti sobě (autoagrese)

c) proti věcem (vandalismus, sprejerství)

Agrese X agresivita

Extrémní projevy agrese = chování má za následek prokazatelnou psychologickou, fyzickou nebo materiální škodu či újmu

rvačky, používání zbraní, vydírání, loupeže, veřejné zostouzení marginálních skupin (homosexuálové, cizinci, Romové, dívky), vandalismus (ničení škol. majetku, věcí spolužáků), zneužívání moci učitelem, násilí žáků vůči pedagogům, útoky na učitele, násilí mezi dospělými pracovníky školy, násilí rodičů vůči pedagogům nebo pedagogů vůči rodičům, skupinová agrese (formou šikany) atd.

Šikana: definice (nepoměr sil), druhy, stupně šikanování (Kolář)

Krádeže: odcizení cizí věci, antisociální chování

Druhy krádeže: příležitostné krádeže, předem promyšlené, opakované (v partě)

Motivace: krade pro sebe, krade pro druhé, krade pro partu

Doporučený postup pro učitele

Pečlivě se zabývejte příčinami.

Zákonné zástupce zloděje vyrozumívejte vždy až poté, kdy budete přesně znát příčiny.

Preferujte nápravu vztahu mezi poškozeným a zlodějem.

Jestliže se jedná o škodu většího rozsahu, vyrozumívejte Policii ČR.

Nezačínejte proslovy o krádežích tím, že si všichni mají na své věci dávat dobrý pozor.

O krádeži a jejím šetření proveďte záznam.

Komu nahlásit škodu:

méně než 5000 Kč - přešůpek proti majetku (zák. o přešůpcích)

více než 5000 Kč - trestný čin krádeže (trestní zákoník)

použito násilí (vypáčená skříňka, násilí vůči osobě,) - trestný čin

- Rodiče – vždy
- Policie – škoda nikoliv nepatrná, není snaha o nápravu, žádost osob
- OSPOD – opakované

Vandalismus: nezdůvodnitelné ničení, radost z ničení, zábava

Typy vandalismu:

1. Hrabivý – automaty s mincemi

2. Taktický – vzbuzování pozornosti a vyvolávání reakce (vězni ničí cely)

3. Ideologický – umístování nápisů na budovách

4. Mstivý – odplata za pokoření, ublížení – často ve školách

5. Hravý soutěživého charakteru – kdo zničí více

6. Zlostný – vybíjení vzteku, frustrace, často proti symbolům střední třídy (auta)

Školní vandalismus

Ničení, poškozování školního majetku, majetku ostatních žáků a osob

- záměr
- upozornit na sebe
- vyrovnat se druhým
- šikana (následek, doprovod)

Doporučený postup pro učitele

Snažte se vždy dobrat příčiny takového jednání a s ní následně pracovat.

Náhradu úmyslně způsobené škody důsledně vymáhejte po tom, kdo ji způsobil. U nezletilých potom po jejich zákonném zástupci.

Jestliže se jedná o škodu většího rozsahu a ten, kdo ji způsobil není ochotný škodu nahradit, vyrozumívejte Policii ČR.

U škod, které se dají nahradit tak, že je opraví sám žák nebo žákyně, preferujte tento způsob náhrady škody.

O způsobené škodě proveďte záznam.

Komu nahlásit

Rodiče – dítě nejeví snahu o nápravu, škoda většího rozsahu, škoda na majetku někoho třetího

Policie – škoda nikoliv nepatrná, není snaha o nápravu, žádost poškozeného (zástupce)

OSPOD - opakované

Sebepoškozování: autoagresivní chování, které nemá fatální následky, cílem není smrt, lze ho chápat jako maladaptivní odpověď na jinak nezvládnutelný a akutní chronický stres.

Autoagresivní chování, sebevražda, sebevražedný pokus, automutilace

Etiologie: multifaktorový přístup (bio-psycho-sociální model)

sebeobviňování, potrestání sebe sama

šikana, ztráta blízkých osob, citové strádání

stresy, „zmatky mládí“

touha vybit si zlost, uvědomit si bolest („jsem naživu“), symbolicky „odplavit problémy“

bizarní touha po svobodě („Pořád po mně něco chtějí, ale tohle si dělám sám.“)

Výskyt:

13 do 25 let, nejčastěji starší adolescenti

více dívky

většina sebepoškozujících se osob se pořežává mírně, obvykle v soukromí, s použitím žiletky, nože, části skla nebo zrcadla

deprese, hraniční porucha osobnosti, schizofrenie, MR, pervazivní vývojové poruchy, PTSP, PPP (u sebepoškozujících jedinců je porucha příjmu potravy přítomna v 54-61%)

Sebepoškozování jako sociálně patologický jev

efekt nákazy a efekt napodobování

sebepoškozování zvyšuje riziko sebevraždy

sebepoškozování jako návykové či závislostní chování

Poruchy příjmu potravy

člověk používá jídlo k řešení emocionálních problémů

extrémy - odmítání jídla (mentální anorexie), nadměrné přejídání (mentální bulimie)

i cyklický charakter, hladovění střídá záchvaty nutkavého přejídání

Záchvatovité přejídání: obrovské množství jídla, i když není hlad, i nutkavé dodržování diet

Příznaky:

Tajně nakupuje a konzumuje jídlo,

je zahanbený, pokud je spatřen při jídle,

proklamuje dodržování přísné diety, přičemž zůstává stále značně obézní,

konzumuje neobvykle velké množství jídla, např. celé dorty,

často jí i tehdy, když je úplně plný,

reaguje jídle na špatné nebo dobré zprávy,

má silné pocity viny a/nebo zahanbení ve vztahu k potravinám a jídlu,

střídá období těžkého přejídání s obdobím přísné diety.

Důsledky: obezita, vyústění v anorexii nebo v bulimii

Mentální anorexie

osoba drží tak přísné diety, že nakonec váží méně než 85 procent své normální tělesné hmotnosti

přibližně 95% ženy, většina ve věku od 12 do 18 let

0,5-1% ženské populace daného věku

Příznaky:

pravidelný denní příjem nižší než 1000 kalorií,
ztráta menstruace,
jídlo je vnímáno jako nepřítel,
pocit, že dieta ovládla celý život dotyčné osoby,
neustálé cvičení, někdy i pozdě v noci,
osoba hned po jídle pospíchá od stolu, aby mohla zvracet nebo použít projímadla,
neustálý strach z přibývání na váze,
dotyčná osoba si o sobě myslí, že je tlustá, i když jiní tento názor nesdílejí.

Důsledky: závratě, podrážděnost, deprese, suché, lámavé vlasy, zašedlá nebo zažloutlá pleť, špatně se hojící infekce, nízký tlak, nepravidelný srdeční tep, selhání srdce, dehydratace, selhání ledvin, smrt (2 až 21% osob, u kterých se rozvine anorexie, nakonec následkem hladovění umírá)

Mentální bulimie

především dívky a mladé ženy v širším věkovém rozmezí 16-40 let
2-6% ženské populace

Příznaky:

Přísné diety, zvracení, užívání projímadel, diuretik, klystýry nebo intenzivní cvičení po záchvatu přejídání,
strach, že nedokáže přestat jíst,
strach, že ztratí sebeovládání, pokud jde o jídlo,
deprese,

odsuzování sebe sama po záchvatu přejídání,
nepravidelná menstruace,
zvýšená kazivost zubů
oteklé slinné žlázy (tvář vypadá odule, má veverčí výraz, závratě, bolesti).

Důsledky: únava, bolest v krku, kazivost zubů, poruchy srdeční činnosti, kožní vyrážka, dehydratace, zácpa.

Léčebné postupy

hospitalizace a částečná hospitalizace
ambulantní péče (ambulantní lékařská, ambulantní psychoterapeutická péče)
svépomoc

Občanské sdružení Anabell

národní asociace Poruch příjmu potravy NEDA

Sociokulturní handicap

sociální a kulturní příslušnost, odlišná socializace, integrace, škola X rodina - „dvojitá identita“

Sociokulturní znevýhodnění: jazyk (verbální a neverbální), hodnoty a normy chování, religiozita, autority, mužská a ženská role, vztah k jídlu, vztah k vlastnímu tělu, styl života, rodina, ...

Škola: = místo sociokulturní konfrontace; úspěšnost: jazykové kompetence, způsoby chování, věk a pohlaví, učitel, hodnota a význam vzdělání, vrstevníci

Sociokulturně znevýhodněný školák

znalosti učitele

IVP

slovní hodnocení

výchovný poradce, multikulturní centrum, PPP

přípravné ročníky
práce s rodinou
nizkoprahová zařízení

Romské dítě

kolektivismus, soudržnost, solidarita
temperament, impulzivita
sebepoznání, sebehodnocení
pragmatismus
extraverze
hodnoty a normy

Uvedený výběr poruch je dáván v našem text do kontextu se školní mládeží. Vybrané poruchy se však týkají i mladých lidí působících v okrajových kulturách a subkulturách. Zvláště výrazné je to u kultur okrajových (viz, kap. 1.).

1. Okrajové kultury ochrany a přežití (např. vězni, tuláci, konzumenti drog)
2. Okrajové kultury revoluce a rebelie (např. radikální politické strany nebo gangy mladistvých)
3. Okrajové kultury ilegálních nebo trestných obchodů (např. pašeráci, pytláci, prostitutky, hazardní hráči)
4. Okrajové kultury společného původu, rodu (menšiny, etnika, náboženské skupiny, emigranti, velké rodiny) (Urbanová in Girtler, s. 13, 14)

Souhrn

. Chování mládež tvoří komplex chování, který nelze zařadit pouze pod jeden předmět zkoumání. Lidské bytosti si s sebou nesou své osobnostní charakteristiky, vzorce chování apod. do všech svých činností. Nejsou tedy patrné pouze ve zvláštním prostředí či jedinečných situacích. Poruchy v chování je nutné umět identifikovat a najít pro jednotlivce vhodnou preventivní činnost nebo pomoc psychoterapeutickou.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

K vybraným poruchám v chování přiřaďte typ subkultury, kontrakultury nebo okrajové kultury.

Literatura

GIRTLER, R. *Okrajové sociální kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2001.

KALEJA, Martin. *Romové a škola versus rodiče a žáci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2011.

LABÁTH, Vladimír. *Riziková mládež: možnosti potenciálních zmien*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 157 s. Studijní texty; sv. 19.

10 Vliv elektronických médií na rizikové chování

K zapamatování

- Elektronická média
- Kulturní mezera
- Informace
- Životní etapy

10.1 Východiska k úvahám o elektronických médiích

Oblast sociálních dopadů elektronických médií je nesmírně široká a není možné na malém prostoru vysvětlit jejich význam a dopady. Už také ne proto, že většina mediálních výzkumů se soustředí jen na úžeji vymezené problémy. Rozvoj technologií je tak rychlý, že dochází, slovy Wiliama Ogburna k tzv. kulturní mezeře (některé prvky sektoru kultury jsou ve srovnání se zbytkem společnosti vždycky o krok napřed).

Kapitola má tedy úlohu iniciovat, na základě vybraných příspěvků z odborné literatury, aktivní přemýšlení o dané problematice a vést k rozvoji kritického myšlení.

Pokuste se tedy u každé myšlenky nebo vybraných myšlenek, domýšlet je do důsledků souvisejících s mládeží a tedy s rizikových chováním.

Elektronická média způsobila revoluci nejenom v míře možností výběru toho, co nás zajímá, baví i učí. Jako písmo a později knihtisk proměňovaly lidskou paměť, rozšiřovaly naše verbální schopnosti, tak na naši psychickou výbavu působí i elektronická média. Ty Mc Luhan přirovnává k extenzi nervové soustavy s potenciálem obsáhnout vnímáním celou planetu. V důsledku rozšíření elektronických médií jsme všichni angažováni v záležitostech všech ostatních a koncepty delegované moci, nacionalismu nebo lineárního myšlení, které podporovalo technologie knihtisku, ustupuje do pozadí.

Mnoho z nás odmítá vzít v úvahu účinek a dopad prostředků, které ke komunikaci používáme. Pro většinu lidí je mnohem přijatelnější myšlenka, že sociální změnu společensky a psychologicky mohutně ovlivňují materiální a fyzické procesy (industrializace, nové druhy dopravy, ničivá sucha, války či hospodářské deprese). Představit si důsledek desetiprocentního vzrůstu ceny benzínu je nesporně jednodušší než si představit, jaký efekt má desetinásobné zvýšení kapacity paměti počítačového čipu. Materiální jsou konkrétní a představitelné; informační změny se zdají být abstraktní a tajemné. (Meyrowitz, s. 27 – 30)

Knihy nabízejí přístup k ohromným oblastem vědění, ale izolované informační podmínky tisku často také posilují uzavřenost myšlení a zkušeností do vlastních světů. Elektronická média, která informační síť homogenizovala, naopak povzbuzují méně selektivní informační apetit a lidé jejich prostřednictvím získávají vědomosti méně závislé na rozdílnosti životních stádií. Každý aktivní televizní divák je vystaven diskusím o manželství, neplodnosti, rozvodech, menopauze, zneužívání dětí, stárnutí, nemocech, a smrti. V důsledku rostoucího povědomí o zkušenostech a problémech jiných fází života se jasně rozdílily mezi rolami, právy a odpovědnostmi odlišných životních etap stírají. Čím více se člověk dozví o tom, jak se lidé chovají v jiných stádiích socializace, tím více si může vybírat aspekty chování (Meyrowitz, s. 129)

Tisk poskytoval dětem minulých dob jevištní pohled na dospělost. Rodiče a ostatní dospělí tak byli prezentováni jako všeznalí, chladnokrevní, klidní a duchapřítomní. Zákulisní oblasti dospělosti – pochyby, touhy, obavy, sexuální chování, hádky, nemoci, přípravy na „dospělé“ chování a impulzy dětinskosti - byly drženy v tajnosti. Děti byly také chráněny před znalostí rozsahu a hloubky zákulisní oblasti. Z velké části viděly jevištní role dospělých jako realitu. (Tamtéž, s. 131)

Chybějí nám autentické zážitky, které potom hledáme na plátcích, obrazovkách a monitorech. To otevírá ohromný prostor pro kapitalizaci lidských tužeb. Rychle vysychající prameny všezábavy je navíc třeba neustále znovu napájet: kamery bzučí, světla září, to dynamické průmyslové odvětví se už více než jedno století má čile k světu. (Šerý, s. 124)

Diváka uspokojuje, že fikce většinou bývá čitelná, pravděpodobná a pochopitelná. Fikce uklidňuje, skutečnost zneklidňuje. Příjemce info a entertainmentu nemá čas na hlubší introspekci pozorovaného a slyšeného, není k tomu vychován; naopak je puzen k povrchnímu vnímání, které se ovšem trvalým tlakem zadírá pod kůži a stává se součástí životních návyků, chování a stereotypů. (Šerý, s. 125)

Orwellův svět je dnes chápán nikoli jako ztělesnění totalitního systému, ale jako ztělesnění masové zábavy. Dohled kamer není pocíťován jako něco negativního, ale naopak uklidňuje. (Šerý, s. 125)

Podobně funguje internet: dává nám nekonečné možnosti, ale každá z nich je nebo může být sledována, zaznamenána, archivována. V jistém smyslu je internet již teď superpočítač, který nás dokáže ohlídat. Představa o svobodě a šťastné anarchii v síti sítí, která se v této souvislosti ještě před pár lety tu a tam nabízela, se objevila jen jako další z mnoha iluzí. (Tamtéž)

Informace je událost, která vede ke snížení nejistoty o daném předmětu nebo oblasti. Ale přívál informací vede naopak a paradoxně ke zvýšení nejistoty a ignorace. (Tamtéž s. 126)

Základním principem informačního toku je deformace referentů: jsme daleko od přímého předávání zkušeností a poznatků z rodičů na děti, z generace na generaci, jež uchovávalo plnou informační hodnotu každého obsahu. (Tamtéž)

10.1.1 Vztah k elektronickým médiím

Autorita spočívá v informační kontrole. V dnešní době je často diskutovaným problémem míra času stráveného mládeží u sociálních sítí tedy s elektronickými médií. Podobný problém se řešil v době televize. Až do příchodu osobních počítačů se vedly diskuse nad „nebezpečností“ sledování televize. Obecně sdíleným názorem bylo zejména šíření násilí a jeho sledování dětmi. Dnes vstupují do života nejen mládeže počítače, tablety, chytré telefony. A situace se opakuje. Současné prostředky sociální a obecně mediální komunikace jsou přirozenou součástí našeho světa. Jsou to nástroje a jako s takovými je nutné zacházet. Démonická síla nepramení z nich, ale z toho jaký k nim člověk zaujme vztah. S každým nástrojem je nutné umět zacházet. Tak je to i s elektronickými médií. Naučit se mít k nim pragmatický a racionální vztah. Takto je to třeba učit děti.

Elektronická média zdůrazňují osobní expresivitu a vyžadují jen minimální dovednosti kódování a dekódování. Výsledkem je že elektronická média dvěma způsoby ovlivňují sociální hierarchii: mění dovednosti vyžadované od autorit a jednotlivců s vysokým statutem (atak často mění ty, kteří mohou role naplňovat) a proměňují celou rovnováhu moci mezi vůdci a jejich příznivci (protože nutné dovednosti jsou méně výjimečné a mystifikující). (Meyrowitz, s. 135)

Souhrn

V návaznosti na text definujte kyberstalking a definici rozved'te do konkrétních situací.

Literatura

MEYROWITZ, J. *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha: Karolinum, 2006.

ŠERÝ, L. *Laserová romance 3*. Praha: Agite/Fra, 2009

11 Filmové umění a jeho vliv na vnímání rizikového chování

K zapamatování

- Sociální kapitál
- Moc
- Sociální patologie
- Násilí
- Korupce
- Systematičnost

Filmové umění patří dnes k nejvýznamnějším zprostředkovatelům současného světa. Jeho obliba je neutuchající a díla jím vytvořená dokáží působit silně emotivně. V rámci předmětu studenti shlédnou některý z uvedených filmů a studenti prezenční formy studia o něm budou diskutovat na semináři. Studenti kombinované formy zpracují recenzi na film z pohledu sociální patologie a prevence.

Příklad - film *Kmotr* (režie Francis Ford Coppola)

Sociální kapitál prý umožňuje i malým a nezámožným mít vliv, který by jinak neměli. Stejným způsobem uvažuje i mafie, když vytváří předobraz světa, ve kterém jsou naprosto všechny aktivity realizovány formou ryze soukromých iniciativ rodinného charakteru. Všudypřítomnost násilí přitom není cílem, nýbrž pouze prostředkem pro dosažení cíle. Mafii nejlépe vyhovuje stát co nejslabší, který je schopen poskytovat jí své služby. Don Corleone si podporou určitých politiků ve volbách zajišťoval jejich přízeň. Korupcí a zavražďováním získával spolupráci soudců, podplacením si získal přízeň policistů. Byl vypracován systém úplatků a zanedlouho měla Corleonova organizace dlouhý seznam úředníků, kterým se měsíčně vyplácela určitá částka.

V čistě tržním prostředí se slabým a zkorumpovaným státem mají mafiánské firmy výrazné kompetitivní výhody oproti firmám ostatním. Díky kriminální činnosti disponují téměř neomezenými finančními zdroji.

Celá živnost mafie je postavena na stejném omezujícím principu, na jakém funguje i sociální kapitál. Sociální kapitál má zásadně klubový charakter. Funguje jako exkluzivní spolek, výnosy z něho si přivlastňují pouze členové. Ani mafie nechrání každého. Podává svoji pomoc a ochranu jen některým a činí tak na úkor druhých. Jeho svět skýtal bezpečí všem, kdo mu odpřisáhli věrnost. Ti druzí, kteří věřili v zákona pořádek, mřeli jako mouchy

Ti, kdo zůstávají bez ochrany, mohou se o přátelství s kmotry samozřejmě ucházet. Pokud neviditelnou ruku ochrany získají, není to tak docela zadarmo. Cenou za jistotu a bezpečí, kterých se jim dostane, je zatažení do sítí, jež je mohou připravit o svobodu, anebo o život. (Keller, s. 58 – 60)

Sociální kapitál:

Tento výraz se používá pro označení sítí neformálních vztahů, meziosobních vazeb a kontaktů, které nám mohou být jakkoliv užitečné. Jde o síť známostí, kterou si udržujeme, a kterou můžeme použít při sledování svých osobních zájmů. Člověk s nulovým sociálním kapitálem by neměl nikoho, na koho by se mohl v případě potřeb obrátit s žádostí o pomoc. Masivním sociálním kapitálem naopak disponují známé celebrity. Znájí je ti, o kterých ony v životě neslyšeli. (Keller, s. 52)

K samostudiu

Prostudujte problematiku habitu a sociálního pole Pierra Bourdieua (např. Šubrt, J. *Individualismus a holismus v sociologii*. Praha: SLON, 2015)

Filmy ke shlédnutí a zpracování:

Adamova jablka – Dánsko/Německo, režie A.T. Jensen

Spáči – USA, režie B. Levinson

Mechanický pomeranč – VB/USA, režie S Kubrick

Pulp Fiction – USA, režie Q. Tarantino

Requiem pro panenku, ČR, režie F. Renč

Literatura

KELLER, J. *Odsouzení k modernitě. Co hledá sociologie a co našla beletrie*. Praha: Novela bohemika, 2015.

12 Rodina jako eliminátor rizikového chování

K zapamatování

- Rodinný systém
- Rodinné prostředí
- Resilience
- Sociální deviace
- Kriminální chování
- Skrytá patologie
- Adaptabilita

12.1 Rodinné prostředí a sociální deviace

Rodinné prostředí patří mezi nejdůležitější činitele v oblasti vývoje či socializace jedince, proto představuje patologické rodinné prostředí velké riziko pro vznik sociálních deviací či přímo delikvence. Rodina patří mezi nejdůležitější sociální skupinu, ve které jedinec žije a mělo by v ní docházet k uspokojování základních potřeb jedince. Pokud k tomu nedochází dítě nebo mladistvý si potřeby uspokojuje jinde a jinak např. v partě, se kterou se podílí na delikvenci.

Mluvíme-li o rodinném prostředí, lze je charakterizovat v zásadě ve třech oblastech. První jsou *demograficko-psychologické* podmínky. Tyto podmínky zahrnují jednak celkovou strukturu rodiny (např. úplnost/neúplnost rodiny, počet dětí) a také vnitřní stabilitu rodiny (např. vztahy mezi rodiči a dětmi). Další oblastí ovlivňující rodinné prostředí jsou *materiálně-ekonomické* faktory. Do této skupiny lze zařadit zejména profesi či zaměstnanost rodičů, kvalitu bydlení, finanční zajištění, ale i to, zda daná rodina má materiální podmínky pro zájmy dětí. Třetí oblast je *kulturně-výchovná*. V této oblasti se hlavně odráží hodnotová orientace a vzdělání rodičů, životní styl rodiny, využívání volného času apod. (Kraus, 2008)

V pedagogické a psychologické literatuře je tradičně přikládán největší význam nemateriálním faktorům rodinného prostředí, které vytvářejí základ emocionálního a kulturního klimatu rodiny. Diferencované a analytické posuzování závažnosti jednotlivých aspektů, vyplývajících z těchto stránek rodinného prostředí, má hlavní význam teprve při pedagogicko-psychologickém diagnostikování konkrétních výchovných případů. Nelze přitom podceňovat ani skutečnosti vyplývající z materiálně-ekonomických souvislostí života současné rodiny (Střelec, 1998). Podívejme se na uvedené znaky rodinného prostředí podrobněji.

Demograficko-psychologické podmínky rodinného prostředí zahrnují v

našem pojetí především dva okruhy znaků:

- celkovou strukturu rodiny (včetně věku) a aspekty vyplývající z působení otcovského, mateřského, sourozeneckého příp. prarodičovského,
- vnitřní stabilitu rodiny (všechny roviny vztahů uvnitř) jako základnu emocionální atmosféry rodinného prostředí a předpoklad existence a přirozeného rozvíjení všech dimenzí rodinného života.

V prvním případě jde samozřejmě především o úplnost či neúplnost rodiny, ale také např. o počet dětí. Specifické problémy pro výchovu vytvářelo prostředí s velkým počtem dětí (tři a více), ale stejně tak problematické se jeví, pro dnešní dobu mnohem častější, prostředí jedináčků, které rovněž klade na rodiče zvýšené nároky. Také věkové rozdíly mezi rodiči, mezi sourozenci mohou být často zdrojem nejruznějších problémů.

Podstatné jsou vztahy, nejdůležitější rovinnou jsou jistě vztahy mezi rodiči a dětmi, do nichž se promítla již zmíněná demokratizace. Podstatné jsou samozřejmě i vazby mezi dospělými a to nejen mezi rodiči, ale i mezi rodiči a prarodiči.

Materiálně-ekonomické faktory rodinného prostředí můžeme rozdělit do několika skupin. Patří sem především:

- problematika zaměstnanosti (profese) rodičů, otců i matek a vliv této skutečnosti na děti,
- charakter a kvalita bydlení, vybavenost domácnosti,
- otázka zařazení rodiny a jejich aktivit do ekonomického makro systému společnosti,
- individuální spotřeba rodiny jako součást životního způsobu rodiny a z toho plynoucí výchovné aspekty,
- vliv techniky a technických prostředků na život současné rodiny a některé další otázky, např. materiální podmínky pro zájmovou činnost dětí, pro přípravu dětí do školy a podobně (knihovna, hudební nástroje, sportovní potřeby apod.).

V kulturně-výchovné stránce rodinného prostředí se kromě některých již zmíněných faktorů odráží především:

- hodnotová orientace a vzdělání rodičů,
- celkový životní styl především v souvislosti s využíváním volného času (zájmová činnost, míra a způsob využívání masmédií, cestování, trávení dovolených, stravovací návyky apod.),
- míra pedagogizace rodinného prostředí, patrná například z využívání pedagogických prostředků v souladu s privátními a společenskými záměry a některé další podmínky, které mají vliv na vytváření postojů dětí k lidem, ke vzdělání, práci, kultuře, politice a vůbec k životu.

Hranice mezi těmito skupinami vlivů rodinného prostředí nemohou být vymezeny přesně a také výčet jednotlivých příbuzných skupin faktorů není vyčerpávající. Uvedené orientační rozdělení je jedním z možných přístupů k systematizaci vlivů rodinného prostředí, ze kterých zároveň vyplývají těsné vzájemné vazby mezi jednotlivými stránkami rodinného prostředí. Úspěšné řešení běžných i specifických výchovných situací, se kterými se pedagogové setkávají při své práci, předpokládá v první řadě znalost osobnosti žáka. Jednou z cest k poznání jeho vlastností, včetně individuálních zvláštností, je orientace učitele v podmínkách rodinného prostředí, ve kterém žák žije.

Tuto skutečnost mohou kromě jiných potvrdit zkušenosti pedagogové, kteří působili delší dobu v jednom místě, na vesnici nebo v menším městě a přitom poznali příslušnou lokalitu a její obyvatele. Analogicky můžeme spojit tento fakt s pozorností, která je

věnována obnovení instituce rodinných lékařů, vycházejících při své práci z důvěrné znalosti zdravotního stavu dospělých i dětských příslušníků jednotlivých rodin.

Obě oblasti specifických působností lékařů i učitelů mají něco společného, informace o rodinném prostředí mohou přispět ke stanovení správných diagnóz a určení optimálních léčebných nebo výchovných postupu. Přitom jedna z těchto profesí věnuje pozornost především biologickým, psychologickým a sociálním aspektům lidského zdraví a druhá se zaměřuje, vedle demograficko-psychologických faktorů, také na materiálně-ekonomickou a kulturně-pedagogickou stránku rodinného prostředí z hlediska výchovy.

I život rodiny, stejně jako celé společnosti ovlivňují normy, o nichž byla řeč již na počátku této publikace. I v životě rodiny je nesmírně důležité, jak má nastavena základní pravidla pro chování, co toleruje, jak má vypracovaný systém sankcí. Lze, podle P. Ondrejковиče, uvažovat o třech funkcích normy z hlediska rodiny:

- a) O funkci sociální integrace, kdy normy připoutávají jednotlivce ke skupině tím, že definují kritéria členství ve skupině a možnosti přístupu. Pokud dojde k jejich interiorizaci, podporují vznik personální a rodinné identity.
- b) O funkci orientace, kdy normy typizují dovolené a zakázané, nepřiměřené a vhodné chování. Tato funkce může mít obzvlášť význam při náhlých sociálních změnách, dlouhotrvající demoralizující ekonomice, provázené deficitem regulace.
- c) O funkci koordinace, vzhledem k tomu, že normy nadčasově stabilizují rolové očekávání a zabezpečují tak dlouhodobou koordinaci výměny vzájemných vztahů mezi individui a okolím (Ondrejковиč, 2010), 31).

Kromě poruch funkcí rodiny, poruch ve výchově, nesprávné hodnotové orientaci, špatně nastavených norem, resp. nedostatečích v jejich dodržování, můžeme najít i další negativní jevy rodinného prostředí, které mají či mohou mít vliv na vznik deviantního chování. Rizikovým faktorem pro dítě je rodina, kde je rodič/e *anomální osobností*. Švarcová (2009, 51) píše, že rizikové jsou především rodiny alkoholiků, toxikomanů, asociálních jedinců, jedinců s poruchou osobnosti nebo emočně chladných rodičů. Jak poukazuje Matoušek a Kroftová (1998, 45) rodič, který se sám chová delikventně a má projevy „sociální nepřizpůsobivosti“, zvyšuje pravděpodobnost, že jeho dítě bude během dospívání také porušovat zákon.

To jestli rodina bude vhodně fungovat a poskytovat jedinci kvalitní zázemí záleží i na tom, jak moc se rodiče o dítě zajímají, kolik času s ním tráví a věnují se mu. Matoušek vidí, jako jedno z měřítek rodičovského zájmu o dítě, množství společně tráveného času. Rodiny, kde se vyskytují jedinci, kteří mají problémy se zákonem, jsou charakterizované jako místo s chladnou atmosférou. V rodině se objevuje bezcitnost, odmítání a agresivita (1997, 39).

Dalším faktorem, který ovlivňuje vznik deviantního chování, je uplatňování disciplíny v rodině či kvalita rodičovského dohledu. V rodinách, kde žije delikvent, se setkáváme s extrémně tvrdou disciplínou nebo naopak s naprostou netečností (Matoušek; Kroftová, 1998, 17). Rodiče se méně starají o vytvoření zábran, které by bránily delikvenci dítěte. Nebo můžeme jejich styl výchovy považovat za nekonzistentní. Pod tímto pojmem rozumíme situaci, kdy rodiče jednou jedince za přestupek příliš trestají a jindy ho téměř netrestají nebo to opomíjejí. A tak můžeme hovořit o tzv. neuvědomělém rodičovském povzbuzování mladistvého do delikventního chování. Stává se, že rodič dítě

nenápadně povzbuzuje k chování, které mu naoko zakazuje nebo neschvaluje. Dítě se totiž identifikuje nejen s chováním dospělého, ale i s jeho skrytějšími přáními (Matoušek; Kroftová, 1998, 45). Dítě totiž často nedělá to, co po něm rodiče chtějí, ale to, co mu předvádějí, co dítě spatřuje u nich samotných.

Jedním z fenoménů, který se objevuje v dnešní době poměrně často, je rozvod rodičů. Rozvod sám o sobě je zátěží pro dospělé natož pak pro děti. Nelze samozřejmě konstatovat, že díky rozvodu je jisté, že se dítě či mladistvý bude chovat rizikově nebo delikventně. Jak poukazuje Matějček, Dytrych (1997, 134) je potřeba uvědomit si, že dítě je během rozvodu vystaveno psychické zátěži, jejíž důsledky se mnohdy neprojevují bezprostředně poté nebo nejsou včas rozpoznány. Následky zátěže se mohou projevovat např. ve vzorcích chování až v pubertě nebo na počátku dospělosti, kdy do extrémně mladých manželství vstupují mladé dívky i muži, a to především z rozvedených rodin, ve kterých se sama matka vdávala v mladém věku.

Mnohdy je předpokládáno, že rozvod přispěje ke zlepšení vztahů, atmosféry, že dojde k uklidnění. Ovšem ukazuje se, že ve většině manželství pokračuje stresující atmosféra plná napětí a sporů. Po rozvodu v drtivé většině případů bydlí každý z rodičů zvlášť. Vznikají problémy, kdy a kde bude dítě bydlet, žít. Matoušek, Kroftová píše, že pokud jsou děti vychovávány jen jedním z rodičů (ve většině případů matkou), mají podle mezinárodních studií více psychických a zdravotních problémů, horší výsledky ve škole a také více střetů se zákonem, než děti, které vyrůstají s otcem i matkou. „Přítomnost otce v rodině soudobý výzkum jasně ukazuje jako faktor, který brání delikvenci syna“ (1998, 40). A tak chlapci žijící bez otce nebo s otce nevlastním mívají větší sklon k přestupování zákona.

Můžeme tedy celkově konstatovat, že „nepřítomnost rodičovské postavy v rodině“, je rizikovým faktorem pro dítě či mladistvého. V rodině, kde se objevuje u dítěte nebo mladistvého deviantní chování chybí nejčastěji otec. Pokud jde o chlapce, tak problém je v tom, že postrádá adekvátní mužský vzor, s kterým by se mohl identifikovat. Velmi často absentuje tento vzor od raného dětství. Chlapec se pohybuje v prostředí žen doma, v mateřské škole i na základní škole. V momentě završení dospívání si to většina uvědomí a v jakémsi „tápání“ buď se opravdu identifikuje se vzory ženskými a výsledkem je, že přibývá mužů se zženštilým chováním, nebo se snaží „přehodit výhybku“ na kolej mužskou, ale vzorem jim je především jednání prezentované médií, tedy mužnost rovná se prezentace síly, agresivita.

Pokud se jedná o dívky, tak postrádají také model mužského chování jako vzor svého budoucího partnera a nastává podobné tápání, kdy mladé ženy vlastně nevědí, jak by měl partner jednat, co mají od muže očekávat a důsledkem je velmi obtížné navazování vztahů a všechny problémy, které jsme popsali a které provázejí současnou rodinu.

Vztah k deviantnímu chování dětí a mladistvých má i *způsob řešení konfliktů* v rodině. Je prokázáno, že jedinci žijící v rodině, ve které je příliš otevřených konfliktů mezi rodiči i sourozenci, mívají větší sklon ke kriminálnímu chování, oproti dětem vyrůstajícím v klidném rodinném prostředí. V takovéto rodině se vyskytuje mnoho obviňování, agresivní obrany, nevěcné a emoční diskuse (Snyder, Patterson, 1987, In: Matoušek, Kroftová, 1998, 48-49).

Dalším z faktorů, který má vliv na vznik sociálně deviantního chování je *ekonomické postavení rodiny* či materiální zajištění. Dítě z takto znevýhodněné rodiny se může setkat s nepřijetím vrstevníky, stát se obětí šikany apod. Nedostatek financí v rodině má samozřejmě i vliv na trávení volného času dětí, mladistvých i jejich rodičů. V dnešní

době, kdy se volný čas stává mnohdy „byznysem“, jsou finance zapotřebí téměř ve všech institucích, organizacích. Matoušek píše, že rodina delikventů byla častěji v ekonomicky špatném postavení. Mnohé rodiny žijí ze sociální podpory. Rodiče jsou totiž mnohdy nezaměstnaní, či mají velmi nízké příjmy (1997, 17).

Jak bylo řečeno výše, delikventi se častěji vyskytují v rodinách s nízkým společensko-ekonomickým statusem, v rodinách dysfunkčních či neúplných. V dnešní době to ale nemusí být nutně pravda. Matoušek poukazuje na vcelku překvapivý současný trend a tím je nárůst kriminality u mladistvých, kteří ovšem žijí v úplné, stabilní rodině. Pro tento trend není zcela jednoznačné vysvětlení. Existují dva přístupy vysvětlující tento fenomén.

První pojetí předpokládá „skrytou patologii“ v rodině. Tuto patologii není možné zachytit „zvenčí“. Druhé pojetí předpokládá, že vliv rodiny na mladistvé během dospívání klesá. Mladiství jsou stále více odkázáni na pasivní sledování médií, na neřízené interakce v partách (Matoušek; Kroftová 1998, 19). Vedle toho všeho se objevuje prázdnota volného času, prázdnota v rodinném prostředí.

Podobně i v souvislosti s užíváním drog případně vznikem dalších závislostí lze hledat příčiny v prostředí rodiny. Mezi rizikové faktory bývají uváděny: velmi přísná výchova, naopak velmi liberální až zanedbávající přístup, napětí v partnerských vztazích, nový životní partner v rodině, příliš vysoká životní úroveň a velké kapesné dětem, někdy naopak situace, kdy rodina žije v chudobě (Doktorov; Holotňáková, 1998).

Analogické příčiny bychom našli i v souvislosti se vznikem agresivního chování u dětí. A. Hudecová uvádí, že rozvoj agresivních tendencí je ve značné míře závislý na rodičovském chování, na hodnotovém systému rodiny, na uplatňovaných výchovných stylech, celkovém způsobu života rodiny, který souvisí samozřejmě i se sociálně ekonomickou situací (Hudecová, 2008). Podobné příčiny lze spatřovat i v případech záškoláctví (Kyriacou, 2005).

V souvislosti s podílem rodiny na sociálně deviantním chování je třeba také hledat naopak salutoprotektivní faktory. Mezi ochranné faktory rodiny řadí I. Emmerová: silné citové pouto mezi dětmi a rodiči, jasná pravidla, přiměřená starostlivost a dostatek času na dítě, správná hodnotová orientace, přiměřená a jasná očekávání od dětí, fungující mezigenerační vztahy, přirozená autorita rodičů, spolupráce a jednotnost rodičů ve výchově, dostatek žádoucích vzorů pro chování, vytváření dostatečného prostoru pro kvalitní zájmy a záliby, neexistence sociálně patologického chování v rodině (2010, 74).

Podobně Z. Bakošová charakterizuje zdravou, fungující rodinu, která může odolávat vzniku sociálně deviantního chování následovně: má jasnou hierarchii zodpovědnosti, členové rodiny na sebe berou ohledy a respektují se, komunikace je má charakter dialogů a je aktivní, členové rodiny si sdělují své problémy a radosti, atmosféra v rodině je příjemná s porozuměním pro humor, na chodu domácnosti se podílejí všichni členové, rodina je schopna řešit problémy ve vzájemné diskusi při respektování dohodnutých pravidel (2008, 110).

Vyjdeme-li z faktu, že čím dál větší počet dětí počáteční a rozhodující fázi života tráví v rodinném prostředí poznamenaném uvedenými změnami, kterými rodina prošla, že vyrůstají v rodinném prostředí zasaženém všemi důsledky transformačního procesu, že jsou zasaženy všemi dalšími negativními a ohrožujícími vlivy společnosti tak, jak jsme popsali v celé práci, těžko se hledá nějaký optimistický závěr. (Kraus)

12.2 Principy zdravého fungování rodinného systému

„Rodina je pro dítě pevnou a současně nejstabilnější skupinou s výlučným postavením mezi všemi ostatními sociálními skupinami. Rodinné klima jako spleť soubor vzájemných vztahů v rodině s určitým systémem hodnot, motivů, postojů má prvořadou a ničím nezastupitelnou roli v přípravě dítěte pro jeho celý další život. Jaká je rodina, takový je i pozdější vývoj jedince, taková je jeho životní orientace, jeho normy, postoje, jeho systém hodnot. Rodinná výchova spoluvytváří životní zaměření, zakládá schopnosti vytvářet stabilní sociální kontakty.“ (Janiš, s. 13)

12.2.1 Nosné principy fungování rodiny

Základními nosnými principy jsou **soudržnost, adaptabilita a rodinná komunikace**, jak uvádí [Sobotková, 2007, s. 72]: „Soudržnost (koheze) souvisí s rodinnou intimitou, blízkostí, sounáležitostí. Při zdravé soudržnosti je ve funkčních rodinách kladen důraz i na přeměřenou samostatnost a nezávislost členů rodiny.

Adaptabilita se týká schopnosti rodiny přizpůsobovat se proměnlivým požadavkům a nárokům života. Adaptabilní (flexibilní) rodiny dokáží snadněji změnit své fungování, někdy i životní styl, vyžaduje-li to situace.

Rodinná komunikace jako třetí nosný princip je klíčový proces při vytváření celkové rodinné atmosféry, při řešení problémů a plánování změn. Přímá a otevřená komunikace působí jako ochranný faktor v rodinném soužití, zatímco nejasná či narušená komunikace může znásobit negativní vlivy rizik a stresů.“ Všechno, co lidé říkají i dělají, dostává komunikační význam. Absence akce je také akce. Narušená komunikace má zásadní vliv na funkčnost rodinného systému i na její členy, podřívá a oslabuje zdravé fungování rodiny. Její povaha a úroveň se v jednotlivých rodinách liší, mění i vyvíjí uvnitř rodiny. Rodiny s vyváženou soudržností a adaptabilitou budou adekvátněji fungovat v průběhu životního cyklu než rodiny, které se pohybují na extrémních okrajích obou dimenzí.

Kvalitu rodinného fungování podstatně ovlivňují dle [Sobotková, 2007, s. 74]:

- „Spokojenost jednotlivých členů s rodinným životem, resp. s úrovní rodinné soudržnosti a adaptability. Spokojenost s mírou koheze a adaptability se ukázala pro zdravé rodinné fungování jako mnohem důležitější než vysoké úrovně koheze a adaptability, se kterými členové rodin spokojeni nejsou.
- Dovednosti a schopnosti řešit konflikty a problémy v partnerském vztahu efektivně, aby bylo dosaženo oboustranné spokojenosti. (Toto i další zjištění byla potvrzena v různých studiích.)
- Flexibilita a soulad partnerů ohledně možností trávení volného času. Partneři jsou rádi spolu, ale vyhovují jeden druhému, pokud chtějí trávit nějaký čas odděleně a rozvíjet vlastní zájmy.
- Pozitivní postoj k sexualitě a spokojenost se způsobem vyjadřování citů.
- Spokojenost s tím, jak jsou uspokojovány osobní potřeby a zájmy (to souvisí s kvalitou života).
- Efektivní komunikace mezi partnery a volný tok informací. Důležité je, aby oba partneři byli se vzájemnou komunikací spokojeni.

- Rodinné síly – členové rodiny jsou na rodinu hrdí, jsou k sobě loajální a věří, že spolu překonají i případné krize a těžké doby (více se tato charakteristika objevovala ve sděleních mužů).
- Dobré vztahy s širší rodinou a přáteli, tedy kvalitní sociální opora (významněji se objevuje ve vztahu se zdravým rodinným fungováním u žen).“

12.2.2 Rodinná resilience

Rodinná resilience (rodinná odolnost, pružnost, nezdolnost, schopnost a dovednost obrany a ochrany, která pomáhá udržovat či obnovovat harmonii a rovnováhu v rodinném soužití) se v ČR vyvíjí poněkud opožděně proti rozvinutým západním zemím. Koncept rodinné resilience vychází ze znalosti principů rodinného fungování.

Rodina vykazuje některé specifické znaky, např. těsný vztah členů – styk tváří v tvář, vzájemná sounáležitost, základní emocionální vazby. Rodina sehrává významnou úlohu v procesu socializace, utváří sociální osobnost jedince, jde o skupinu s intimními vztahy. Tak jako v každé skupině zde existují konflikty, vnitřní diferenciací (pozice, role, konflikt z pozičního pluralismu) a rivalita, ale také skupinový prospěch (členy spojují společné zájmy). Zásadní význam primárních skupin je spatřován v tom, že dávají jedinci jako první zkušenost se soužitím s ostatními lidmi, jsou trvalé a jsou schopné potlačit nežádoucí emoce. Rodina je nejvýznamnějším socializačním prostředím. „Rané sociální zkušenosti dítěte vytváří základ, který zahrnuje komplex prvních zkušeností s působením sociální světa. Dítě se jimi bude řídit při interpretaci nových zážitků a bude tak činit bez ohledu na to, zda byly pozitivní nebo negativní, pro něj jsou základem, z něhož vychází. Bývají označovány jako bazální zkušenost. Z hlediska průběhu socializace je důležité, jaká tato rodina je, jak dítě přijala a jakou zde má pozici. Důležitým předpokladem dobrého socializačního rozvoje je např. to, že rodiče dítě akceptují bezpodmínečně, bez ohledu na jeho vlastnosti a kompetence. Rodina působí na jedné straně jako reprezentant společnosti, jejích sociokulturních tradic, ale na druhé straně je každá rodina něčím specifická.“ [Vágnerová, 2004, s. 277 - 278]

12.2.3 Rodina a dítě

Potřeba lásky, emoční sounáležitosti patří k základním lidským potřebám a pokud má člověk odejít z rodiny emočně zdravý, adaptabilní a nezávislý, musí od počátku své existence pociťovat masivní a neotřesitelnou emoční jistotu v rodinu, do které se narodil. Ztráta rodiny je nenahraditelná a provází dítě jako handicap po celý život. Dítě má totiž pocit, že tak, jak se žije doma, tak se žije v rodinách obecně a ani konfrontování s jiným životním stylem, na tom prakticky nic nemění.

[Sobotková, 2007, s. 158] uvádí přínosy rodičovství:

„ 1. Rozvoj vztahů: Mateřství přináší nový, většinou radostný vztah s dítětem a dodává novou dimenzi ve vztahu k partnerovi – žena vidí manžela v nové roli otce, manžel vidí svou ženu v nové roli matky. Mateřství je také základem pro nová přátelství s jinými matkami a s rodinami, které mají malé děti.

2. Osobní naplnění: Mateřství je pro některé ženy také příležitost k sebevyjádření a osobnímu rozvoji, dodává pocit osobní hodnoty, event. smysluplnosti života.

3. Pokračování rodu – pro některé rodiče je velmi podstatný pocit, že prostřednictvím dětí přesáhne jejich rodina do budoucnosti.

4. Rodičovství je výzva, zdroj podnětů, dává lidem příležitost poznávat sebe i druhého tak, jak by to bez dítěte nebylo možné.

5. Rodičovství je známkou dospělosti. Zde je pozoruhodný rozdíl mezi muži a ženami – tento důvod uvádí 79% žen, ale jen 21% mužů.“

12.3 Výchové styly

O vztazích mezi jednotlivými členy rodiny, o možných ohniscích vzniklých problémů, napoví otázka výchovy, resp. výchovného stylu. Výchovný styl je definován jako souhrn záměrných i spontánních způsobů chování vychovatele k vychovávanému. Tradičně se uvádějí 3 výchovné styly – autoritativní, liberální a demokratický.

Autoritativní neboli dominantní výchovu charakterizuje časté používání rozkazů a trestů spolu s malým porozuměním pro potřeby a zájmy dětí a potlačováním jejich iniciativy. Takový styl výchovy vede zpravidla k velké závislosti na vychovateli a zvýšené submisivitě nebo agresivitě.

Demokratická výchova se vyznačuje působením dobrých vzorů, nikoli však trestů, je pro ni typické porozumění individuálním potřebám, podporování spontánnosti a diskuse. Tento styl výchovy vede k rozvoji iniciativy a samostatnosti, zároveň k zodpovědnosti, kázní a respektu k právům druhých lidí.

Liberální, často označovanou jako svobodnou či volnou, výchovu lze charakterizovat slabým, případně žádným řízením bez větších požadavků. Takový styl výchovy vede k malé odpovědnosti, k nerespektování skupinových norem, snižuje integraci a organizaci práce ve skupině stejně jako efektivitu výsledků.

Výchova k odpovědnosti se nedá dělat kázáním, tresty a strachem – ta má přinášet malému dítěti, školákovi, mladistvému vnitřní uspokojení, že jedná v souladu s vyšším řádem světa. Odpovědnost je celkový postoj k životu a nejučinnějším výchovným prostředkem je osobní příklad vychovatele – rodiče. Když dítě přijímá postoje vychovatele tak, že se s ním identifikuje čili ztotožňuje. Chce být jako on či ona – a moc nad tím neuvažuje ani si to nějak nezdůvodňuje, ba spíše o tom ani neví. Je důležité k odpovědnosti vychovávat dítě celým svých chováním, resp. vychováváme, jsme-li sami odpovědní. [Matějček, 2007, s. 104]

Mezi nevhodné styly, které se v praxi velmi často vyskytují bývají popisovány jako [Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 270]:

„- **Výchova rozmazlující**: Rodiče vyhovují každému přání dítěte a projevují muž až „opičí“ lásku.

- **Výchova zavrhuující**: Rodiče dávají svým chováním dítěti najevo otevřeně nebo častěji nepřímou své city odmítání a nesouhlasu (navenek to ovšem nepřiznávají a své chování zdůvodňují nezbytností kázně).

- **Výchova nadměrně ochraňující (hyperprotektivní) či nadměrně starostlivá**: Ve snaze chránit dítě před každým rizikem brání rodiče dítěti v postupném získávání

dovedností, které jsou nezbytné právě pro účelné zvládnání nevyhnutelných rizikových situací.

- **Výchova perfekcionista:** Výchova s přepjatou snahou po dokonalosti, perfektních výkonech doma, ve škole, ve sportu, v hudbě, apod. Přitom rodiče kladou na dítě požadavky, které nemůže vzhledem ke svému věku a k individuálním vlastnostem splnit.

- **Výchova nedůsledná:** Rodič kolísá mezi krajní přísností a krajní povolností (někdy jako by kompenzoval své pocity viny za dřívější nadměrnou přísnost). Nedůslednost může ovšem vyplývat i z odlišného přístupu obou rodičů (matka zatajuje před přísným otcem všechny přestupky dítěte apod.).

- **Výchova zanedbávající, týrající, zneužívající dítě, deprivující:** Představují ji případy vysloveného ohrožení vývoje dítěte.“

Je důležité mít v paměti, že jako rodiče vychováváme děti pro svět, který neznáme, o kterém sice můžeme mít určité představy, ale jeho konkrétní přesnou podobu dnes nemůžeme určit. Vychováváme děti pro svět, který bude mnohem složitější, v mnohém rozporuplnější než je ten dnešní. Již v současné době má mladý člověk možnosti volby mezi mnoha alternativami, budoucnost však ještě tyto alternativy rozšíří. Děti potřebují emoční zakotvení, pevný bod v širokém dění, protože je čeká společenství rozsáhlé a složitě organizované.

12.4 Sanace rodiny

[Bechyňová, Konvičková, 2011, s. 12] definují pojem sanace rodiny jako: „soubor opatření sociálně-právní ochrany dětí, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen“. Důležité je zdůraznit to, že výše vymezený soubor opatření není možné realizovat jednorázovou formou, jde o proces, který je charakteristický určitou délkou a intenzitou trvání jednotlivých opatření

Cílem sanace je navodit takový stav, ve kterém se podaří předejít, zmírnit nebo úplně odstranit příčiny ohrožení dítěte v rodině a zachovat rodinu jako celek na základě pomoci a podpory rodičům i dítěti.

Do programu sanace je vhodné zařadit rodiny, které jsou dysfunkční. Vyhodnocuje se vždy míra ohrožení dítěte v rodině/rodinou:

Jak uvádí [Amalthea, 2008, s. 8]: „V závislosti na vyhodnocení tohoto kritéria pak probíhá sanace v situaci, kdy:

- dítě je v rodině přítomno – sanace jako prevence odebrání dítěte;
- dítě je z rodiny dočasně odebráno (v situaci umístění dítěte do zařízení ÚV na základě předběžného opatření soudu; umístění dítěte do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc; svěření dítěte na přechodnou dobu do péče jiné osoby) – sanace jako intenzivní proces úpravy podmínek rodiny umožňujících brzký návrat dítěte do bezpečného prostředí rodiny;
- dítě je z rodiny odebráno na delší dobu (nařízení ústavní výchovy, svěření dítěte do náhradní rodinné péče) – sanace jako proces podpory, nápravy a upevňování vztahů mezi rodičem a dítětem s cílem možného budoucího návratu dítěte do bezpečného prostředí rodiny.“

Dalším kritériem je pravděpodobnost úspěšnosti posílení zdravých funkcí rodiny na základě diagnostiky z výsledků multidisciplinárního týmu.

Za sanovatelné rodiny lze považovat tyto:

- „nastávající rodiče, u kterých jsou identifikovány významné rizikové faktory z hlediska možnosti, schopnosti a ochoty o své dítě pečovat nebo z hlediska prostředí, ve kterém žijí;
- dítě žijící v ohrožené rodině, kde jsou identifikovány rizikové faktory na straně rodičů nebo prostředí, ve kterém rodina žije;
- dítě je aktuálně umístěné na základě dobrovolného pobytu nebo na základě nařízení předběžného opatření do zařízení ústavní výchovy nebo do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a existuje oboustranný zájem žít společně;
- dítě je na základě pravomocného rozhodnutí soudu o nařízení ústavní výchovy umístěno do zařízení ústavní výchovy, případně svěřeno do náhradní rodinné péče a existuje oboustranný zájem žít společně;
- dítěti soud zrušil nařízenou ústavní výchovu na základě kvalitativních změn v podmínkách v rodině a svěřil jej zpět do péče rodičů.“ [Amalthea, 2008, s. 10]

Velmi důležité je v rodině vytvořit profesionální vztah mezi rodičem a klíčovým pracovníkem sanace. Tento vztah je založený na důvěře a ochotě spolupracovat, potřebě sdělovat si vzájemně důležité informace týkající se rodinné situace, svěřit se s pocity a problémy.

Shrnutí

Funkční rodina zabezpečuje zdravou socializaci dětí. K socializaci patří také neformální kontrola, resp. rodina, která je soudržná a resilientní si všímá chování svých členů a je schopná identifikovat jakékoliv změny. Příslušnost dětí k nějakému typu ohrožující subkultury je tak schopná vykomunikovat a najít bezpečná řešení.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Vysvětlíte pojem resilience rodiny.
2. Jaký je obsah sanace rodiny?
3. Které subkultury mládeže lze považovat pro dítě za ohrožující?
4. Vyhledejte na internetových stránkách Standardy kvality sociálních služeb a vyhledejte pasáže, které bezprostředně souvisejí s problematikou etiky a morálky.

Literatura

- AMALTHEA, o.s. *Metodika služby sanace rodiny se zaměřením na spolupráci mezi orgány sociálně-právní ochrany dětí a poskytovateli sociálních služeb Pardubického kraje*. Chrudim. 2009.
- BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. 2. vyd. Praha : Portál, 2011.
- JANIŠ, K.; SVATOŠ, T. *Rodina a otázky s ní související*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 1998
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1.vyd. Praha:Portál, 2008. 215 s.
- KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007
- KRAUS, B.a kol. *Středoškolská mládež a její svět*. 1.vyd. Brno: Paido, 2006. 156 s.
- LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 2. vyd. Praha : Grada Publishing, 2006.
- STŘELEČEK, S. Rodina jako výchovná instituce. In.: *Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie*. Brno: Paido, 1998.
- MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. 4. vyd. Praha : Portál, 2007.
- SINGLY, Francois. *Sociologie současné rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999

13 Role školy v prevenci rizikového chování

K zapamatování

- Zátěžové situace
- Coping
- Learning helplessness
- Prevence
- Komunikace
- Prevence
- Reputace
- Responsibility
- Adaptability

13.1 Zátěžové situace a jejich vliv na rizikové chování

Jednou z charakteristik rizikového chování mládež je, že mladí lidé v žákovském věku hledají v tomto chování kompenzace svých nezdarů (studijních, socializačních). Prevencí takového chování může být zvládnání zátěžových situací.

Typickými příklady jsou žákovské problémy s učením a chováním, žákovský neprospěch spod.

Doposud se malá pozornost věnovala tomu, jak žáci sami tyto situace vnímají, prožívají, co oni sami zkoušejí dělat, aby se se školní zátěží vyrovnali.

Charakteristika školní zátěžové situace – jde o situaci, která:

- se primárně týká žáka jako jednotlivce nebo skupiny žáků;
- se vyskytuje ve škole nebo těsně se školou souvisí;
- má různorodé zdroje (vnější/vnitřní, žákem ovlivnitelné/neovlivnitelné, stabilní/nestabilní spod))
- působí na žáka dlouhodobě, nebo krátkodobě, spojitě nebo přerušovaně;
- je aktuální (funguje reálně), či jen potenciální (funguje jako hrozba);
- mívá trojí podobu: obvyklých požadavků, nároků nebo závažnější výzvy, anebo dokonce ohrožení bio-psycho-sociální sféry žáka, bývá provázena nepříjemnými nebo negativními psychickými stavy žáka;
- mívá dvojí účinek: buď se její působení postupně kumuluje, až dosáhne kritické hranice, anebo představuje momentální nápor na žáka;
- dá se hodnotit objektivně, ale mnohem důležitější je, jak ji vnímá, prožívá a hodnotí konkrétní jedinec. (Čáp, Mareš, s. 528)

Zvládnání zátěže (angl. coping) -definice P.M. Kohna:

Zvládání lze definovat jako vědomé adaptování se na stresor. Tím se liší od obranné reakce, která bývá neuvědomovaná. Zvládání zahrnuje buď reakci na bezprostřední stresor, nebo konzistentní způsob, jímž se jedinec vyrovnává se stresory působícími v různé době a v různých situacích (zvládací styl). (Tamtéž, s. 533)

13.2 Faktory komplikující (umožňující) zvládání zátěže

Mají různorodou podstatu (vrozené, získané; afektivní, kognitivní, individuální, sociální apod.). Obecně je můžeme označit jako rizikové faktory. Rizikovými faktory rozumíme ty, které zvyšují pravděpodobnost, že individuální vývoj žáka bude narušen v emoční, kognitivní, sociální nebo akční oblasti ve srovnání s jedincem náhodně vybraným z odpovídající celkové populace.

Naučená bezmocnost (learning helplessness) se objevuje tehdy, když má žák opakovaně nepříznivé zkušenosti s tím, jak zvládání dopadá, když očekává, že jeho způsob reagování na události nemůže v žádném případě ovlivnit výsledky.

Vysvětlovací (explanační) styl: to jak žák vysvětluje své úspěchy a neúspěchy:

-pesimistický – u žáka se projevuje tendence vysvětlovat příčiny špatných výsledků jako příčiny stabilní, globální a vůči sobě vnitřní, zatímco příčiny dobrých výsledků jako nestabilní, specifické a vůči sobě vnější.

Riziko nezvládnutí zátěže můžeme hledat také v žakově okolí, v sociálních faktorech. Sem patří především nepříznivé rodinné vlivy.

-optimistický – má žák, u něhož se projevuje tendence vysvětlovat příčiny špatného zvládání zátěže jako příčiny nestabilní, specifické a vůči sobě vnější, zatímco příčiny dobrých výsledků jako příčiny stabilní, globální a vůči sobě vnitřní. Někteří autoři jsou ještě dál a mluví o optimismu jako o dispoziční charakteristice jedince. (Eisner, Seligman in Čáp, Mareš, s. 537)

Vnější zdroje zvládání zátěže

Sociální opora (social support) bývá definována jako uspokojování jedincových základních sociálních potřeb prostřednictvím interakce s jinými lidmi. K těmto základním sociálním potřebám patří, být milován, být vážen, být uznáván, potřeba někam patřit, potřeba identity a potřeba bezpečí.

Zvládací pomoci (copping assistance) se rozumí jednání osoby, která je pro žáka sociálně významná a pomáhá mu zvládnout stresující událost. Liší se od sociální opory tím, že není povšechná, nýbrž se soustřeďuje na takovou sociální aktivitu, která usnadňuje, či dokonce posiluje zvládací aktivity.

13.3 Dvojí pojetí odpovědnosti

Odpovědnost je dalším zvládacím fenoménem. Seknička a Putnová vycházejí ze dvou anglických výrazů pro odpovědnost, které zpřesňují její význam a vliv na naše konání.

Výraz *responsibility* je překládán jako odpovědnost je pojmem morálním, etickým a právním. *Z obecného pohledu je vztahem ke společnosti, jenž je poměrně často spojen s plněním úkolů a povinností nebo s nutností odpovídat na otázky.... Jedinec je zodpovědný za své činy, proto se musí ze svého jednání zodpovídat.*

Čini tak ve dvou dimenzích: zodpovídá se jednak vlastnímu svědomí a rozumu a jednak svému okolí, tj. druhým lidem. Odpovědnost též znamená, že musíme přiznat vlastní vinu a tím udělat první (vlastní) krok ke změně smýšlení a obrácení se k lepšímu.

Výraz *accountability* je překládaný jako skládání účtů. *Accountabilitu (skládání účtů) můžeme definovat jako explicitní nebo implicitní očekávání, vysvětlování či obhajování vlastních přesvědčení, pocitů, jednání ve vztahu k druhým.* (Seknička, Putnová, s. 112, 113)

V reálném životě je odpovědnost, resp. její pozitivní či negativní obraz často spojován s funkčností či nefunkčností pravidel. (Tamtéž)

13.3.1 Vychovatel, učitel, pomáhající pracovník – problematičnost jejich připravenosti na praktickou práci s dětmi, klienty

O charakteristických vlastnostech osobnosti vychovatele, učitele či pomáhající profese je popsáno mnoho stran odborných textů. Generace psychologů, sociologů a pedagogů na základě charakteru doby a tedy i vzdělávání a výchovy dávají podněty k tomu, jak dobře připravit ty, kteří jsou v každodenním kontaktu s jinými lidmi a navíc v kontaktu, který má být prospěšný oboustranně.

Mnoho věcí se průběžně mění. Je mnoho pozornosti věnováno zlepšování podmínek ve školách, v různých typech sociálních organizací. Prostory těchto zařízení se esteticky proměnily k nepoznání. Školy jsou vybaveny moderními didaktickými pomůckami a samozřejmě jsou počítačové technologie. Co však stále zaostává za tímto technickým vývojem je problematičnost v přípravě výše zmíněných profesionálů.

Příspěvek autora se tak snaží přispět k diskusi o prohloubení sociálních dovedností učitelů, vychovatelů, pedagogů volného času a pracovníků v pomáhajících profesích. V textu jsou zmiňováni učitelé, ale protože sociální kompetence zmiňovaných profesí jsou téměř totožné, následující text necht' je tak chápán.

Za vytváření názorových postojů dětí a mládeže nese velký díl odpovědnosti škola a ve škole pedagogové a pedagogičtí pracovníci. Od kvality jejich vzdělání, kompetencí a vnímání sebe sama jako důležitého článku přispívajícího k ozdravení společnosti, se odvíjí efektivita vzdělávacího a také výchovného působení. Je nutné analyzovat, jak jsou pedagogové včetně sociálních přípravování na vysokých školách. Zkušenosti ukazují, že v přípravě pedagogů stále absentuje příprava na živý kontakt se žáky a studenty, učitelé nebyvají schopni předávat látku v humanitních oborech zajímavým způsobem a hlavně se schopností vytvářet u žáků a studentů hlubší vědomí historických a společenských souvislostí. Nedostatečně se pracuje s emocemi vzdělávaných. To je patrné právě ve výchově ke snášenlivosti k rozdílným etnickým skupinám a názorům.

V současné době, logicky, je pozornost akademiků a odborníků v oblasti předcházení extremistickým projevům chování zaměřena na administrativně organizační opatření – tedy na CO a KDE a ZA JAKÝCH podmínek. Při respektu k tomuto postupu je však nutné zaměřit pozornost na přípravu a dovednosti (sociálních) pedagogů – tedy JAK pracovat se žáky a studenty, a nejen s nimi, ale jak pracovat s informacemi, s vědomostmi a znalostmi (nejen) historických faktů. V této souvislosti je také důležité vyrovnat se s faktem, že škola jako instituce rezignovala na výchovu. Přitom je notoricky známé, že jednak vzdělávání zcela oddělit o výchovy, a dále, že bez osobního vlivu učitele a jeho osobního příkladu je jakákoliv změna v myšlenkových stereotypech žáků problematická. Z tohoto pohledu se ukazuje, že rozplést problematičnost etické výchovy na školách nelze bez rozvoje osobnosti pedagogů nejen v jejich základní přípravě, ale také v dalším

vzdělávání. Ze zkušeností a z ohlasů ze škol bude nutné ovlivňovat následující oblasti v cyklu přípravy, vzdělávání a praktického působení pedagogů:

1. Dbát na výběr uchazečů o povolání v pedagogických profesích. Zde akcentovat úroveň jejich sociálních kompetencí.
2. Prosadit do studijních programů pedagogických oborů, bez ohledu na studovaný předmět, či specializaci, výcviky v komunikaci a sociální interakci na bázi vnímavosti empatie a kongruence, spojené se základním poradenstvím v oblasti osobnostního rozvoje.
3. V přípravě pedagogů zvyšovat citlivost na mezipředmětový pohled, zejména na pochopení logiky vývoje společnosti a její dialektičnost a kauzalitu. V prevenci extremismu má toto zvláště důležité místo. Výklad událostí s vazbou na přítomnost nelze provádět zjednodušujícím, někdy až propagandistickým způsobem.
4. Učit budoucí pedagogy odkrývání předsudků a mýtů, které jsou ve společnosti šířeny např. o křesťanství, liberalismu, levicovém smýšlení, o svobodě.
5. Učit budoucí učitele vnímat a respektovat další profese, které se objevují a budou objevovat ve škole (sociální pedagogy, školní psychology, pedagogy volného času) a spolupracovat s nimi.

13.3.2 Člověk je takový, jaká je doba.

Prevence rizikového chování žáků a studentů základních a středních škol je téma trvalé a fakticky neustále udržované ve vědomí nejenom odborné veřejnosti, ale ve vědomí (lze říci) celé společnosti. Pro ideové východisko našeho článku použijme výrok sociologa Martucelliho (2008, s.7): „Společenské vědomí moderní společnosti neodkazuje ani tak ke sociální struktuře a k novým praktikám a pojmům, jako ke specifické reflexi zcela jiného vztahu jedince ke světu. Ať už je skutečná historická novost tohoto vědomí jakákoli, vyžaduje vskutku moderní úvahu o moderním světě.“...“ Historické vědomí modernity vzniká tam, kde se řád minulého světa rozpadá, ale kde se dosud nevyjevil řád budoucnosti.“

Jaký význam pro naši úvahu má výše uvedený výrok? Náš svět se neustále proměňuje, proměňuje se ve strategiích a taktikách každého jednotlivce, sociálních skupin a společností. Tyto proměny jsou podmíněny různorodými faktory, zřejmě nejdůležitějším faktorem je vědecké poznání. To přináší i další a nové poznatky z oblasti chování člověka a mezilidských vztahů. Tak je stále srozumitelnější chování dětí a mládeže a v závislosti na tom se proměňuje i narativ o prevenci nevhodného chování. Z dítěte dříve označovaného za neposlušného a nevychovaného se postupně (i díky vědě) stává jedinec, který ve své fázi socializace experimentuje s různými druhy jednání. Objektem experimentů se stávají typy chování, které nachází ve společnosti. Tak se setkává s kouřením tabákových a jiných cigaret, s užíváním alkoholu, s násilným řešením konfliktů a jinými společností různou měrou tolerovaným jednáními. A zde se dostáváme k pochopení Martucelliho výroku, k té části, kde se hovoří o zcela jiném vztahu jedince ke světu. Ten může vztáhnout na učitele, jak dokládá výzkum i osobní zkušenost, kde u velké části z nich ke specifické reflexi zcela jiného vztahu k žákům obecně a prevenci zvláště, nedošlo. Příčin je celá řada a o části z nich referujeme v další části studie. Co je však rozhodně klíčové pro změnu myšlení učitelů a tím také změnu klimatu na školách je zkvalitnit přípravu učitelů na pedagogických fakultách směrem k osvojení si sociálních kompetencí, jejichž prostřednictvím lze také zefektivnit preventivní působení na žáky a

studenty. Od učitelů často slyšíme, že jsou vytíženi ve svých výukových povinnostech, nemají na preventivní práci čas, a navíc to není jejich hlavní povinnost. Volají po odbornících, kteří by se touto činností zabývali. Naším učitelům chybí zvnitřněné pochopení zásady, že preventivní práci provádí pedagog každým kontaktem se žáky. Tímto se zároveň dotýkáme další citlivé otázky v přípravě učitelů na své povolání, i v jejich celoživotním vzdělávání. A to jejich hlubší průpravy v humanitních oborech směřované (nejenom) do oblasti psychosociální přípravy. V oblasti mezilidských vztahů (tedy zejména vztahů učitel – žák, učitel – rodič) se naši učitelé ocitají v situaci druhého námi zmiňovaného Martucelliho výroku. Řád minulého světa se rozpadá (pozice všech účastníků pedagogického procesu se za posledních třicet let razantně proměnila), ale dosud se nevyjevil řád budoucnosti (prozatím tápeme v nalezení pozic, jednání a postojů, které by napomáhaly k připravenosti vnímat žáky a studenty jako bytosti budoucnosti, k připravenosti je na tuto budoucnost připravovat zkušenosti).

Na závěr je nutné zdůraznit, že na poli prevence a výchovy obecně pracujeme s emocemi vlastními i s emocemi partnerů v komunikaci. Tento fakt bývá upozaděn ve prospěch tzv. praktických znalostí. Také proto, že vysoké školy často nemají dostatek lidí

1. Jaké jsou možnosti prevence násilí na dětech ve škole?
2. Krátce definujte tyto jevy: netolismus, kyberšikana, kybergrooming, sexting.
3. Zamyslete se nad možnými projevy kyber stalkingu.

Literatura

ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha:Portál, 2001.

JESSOR, R. Risk Behavior in Adolescence, *Journal of adolescent health*, 1991, 12, s. 597-8

KASAL, J. Pedagogické aspekty předcházení extremismu na základních školách. Banská Bystrica, 2013. Článek ve sborníku z konference.

KASAL, J., ŠPRÁCHALOVÁ, L. "Problematická" role učitelů základních a středních škol v prevenci. Banská Bystrica: 2017. Článek ve sborníku z konference.

MICHALOVÁ, Zdeňka. *Edukace žáků s problémovým chováním, poruchami adaptace, poruchami chování a emocí*. Vyd. 1. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2011

PRÁZNÝ, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2012.